

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE
SARFÎ MÎZÂN VE İ'RÂB**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet KILIÇ

Sivas
Eylül 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE
SARFÎ MÎZÂN VE İ'RÂB

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet KILIÇ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK

Sivas
Eylül 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Sarfî Mîzân ve İ'râb
Savunma Tarihi : 13/09/2019
Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK

Unvanı - Adı Soyadı

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK

Üye : Doç. Dr. Süleyman KOÇAK

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Uğur GÜLBİL

İmza

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Ahmet KILIÇ tarafından hazırlanan "Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Sarfî Mîzân ve İ'râb" başlıklı tez, kabul edilmiştir./...../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

20.10.2019

Ahmet KILIÇ

ÖN SÖZ

Dil iletişimin önemli bir kaynağıdır. İnsanoğlu, içinde bulunduğu zaman diliminde duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktarmak için dil denen olguyu kullanır. Çünkü dil, insanların hayatlarını sağlıklı yürütebilmek için bir fazilet olarak insanlara verilmiştir. İnsanoğlu, iletişimin temel unsuru diyebileceğimiz dil, temel kurallar çerçevesinde geliştirmiş ve gelecek nesillere aktarmıştır. Nitekim dil de buna karşılık her zaman diliminde canlı bir organizma gibi sürekli kendini yenilemiş ve yenilemeye devam etmektedir.

Her dilin kendine has kuralları vardır. Arap dilinde kendi bünyesinde birçok kuralları vardır. Dilbilgisi olarak adlandırabileceğimiz bu kuralları, Arap dilinde temelde sarf ve nahivden oluşmaktadır. Bu alanlara bolca çalışmalar yapılmıştır. Elbette bu çalışmaların en büyük gayelerinden birisi dilin öğrenilmesi ve öğretilmesidir. Biz de buradan hareketle Arap dilinin en önemli kurallarından sayabileceğimiz sarfî mîzân ve i' râb konusunu hem daha iyi öğrenmek hem de bu konuların kolayca öğretilmesini sağlamak için bu çalışmayı yapmaya geyret ettik.

Nitekim bizi bu çalışmaya iten sebep, Mehmet Ali Şimşek hocamızın gerek lisans gerekse yüksek lisans derslerinde vezin-mevzûn ve i' râb konuları üzerinde durmuş olduğu noktalar olmuştur. Hem kelimenin veznini belirlerken hem de cümle çözümlenmeleri olarak gördüğümüz i' râb konusundaki temel cümle öğeleri ile kelime gruplarının i' râbında birtakım ihtilaflar olduğunu farkettilik. Problem olarak gördüğümüz bu ihtilaflara derin ve yüzey yapı çerçevesinde alternatif çözüm önerileri getirmeyi planladık.

Tez çalışmam süresince her türlü yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali ŞİMŞEK'e, fikirlerinden istifade ettiğim arkadaşım Abdullah YAVUZ'a, tezin teslim işlemlerinde ve birçok konuda yardımcı olan arkadaşım Muhammed İkbâl TURAN'a ve burada ayrı ayrı ismini zikredemediğim hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme şükranlarımı sunuyorum.

Ahmet KILIÇ

Eylül 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR VE TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	1
4. Kaynakların Değerlendirilmesi	2
5. Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavram Çerçevesi.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	7
DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE SARFÎ	
MÎZÂN	7
1.1. Sarfî Mîzân: Kavramsal Çerçeve.....	7
1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamları	10
1.1.2. Sarfî Mîzânda (Vezinde) Kullanılan Harfler	12
1.1.3. Sarfî Mîzân'ın Faydaları.....	15
1.1.4. Bir Kelimenin Veznini Bulma Yolları	16
1.2. Kelime ve Türleri	20
1.3. Kelime Türetimi ve Kelimedeki Meydana Gelen Ses Değişimleri	24
1.3.1. İdgâm, İ'lâl ve İbdâl	26
1.3.2. Kalb (el-ğalbu'l-mekânî)	27
1.3.3. Ziyâde	30
1.3.3.1. Harflerin Ziyâde Edilme Maksatları	32
1.3.3.2. Zâid Harfi, Aslî Harften Ayırabilmenin Yolları	34
1.3.3.3. Harflerin Ziyâde Yerleri	38
1.3.3.4. Ziyâde Harfleri ve Örnekleri	40
1.3.4. Hazif	49
1.3.5. Tekrâr (Teşdid).....	51
1.3.6. İlhâk.....	53
1.4. Sarfî Mîzân ve İsm-i Tasgîr Olgusu	58

1.5. Sarfî Mîzânla İlgili Problemler ve Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri	61
İKİNCİ BÖLÜM	83
DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İ' RÂB.....	83
2.1. İ'râb Olgusu: Kavramsal Çerçeve	83
2.1.1. Sözlük Anlamı	83
2.1.2. Terim Anlamı	84
2.1.3. Mu'rab ve Mebnî Sözcükler.....	87
2.1.4. Âmil ve Ma' mûl	89
2.1.5. İ' râb Alâmetleri	89
2.1.6. İ' râbın Konumları.....	90
2.1.7. İ' râb Türleri	91
2.1.8. İ' râb Taraftarları ve Görüşleri	94
2.1.9. İ' râb Karşıtları ve Görüşleri	97
2.2. Cümle, Temel Ögeleri ve İ' râb.....	99
2.2.1. İsim Cümlesi ve Ögeleri	100
2.2.2. Fiil Cümlesi ve Ögeleri.....	103
2.3. Kelime Grupları ve İ' râb	104
2.2. İ' râbla İlgili Problemler ve Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri	108
SONUÇ	171
KAYNAKLAR.....	173
ÖZ GEÇMİŞ	185

KISALTMALAR VE TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

b.	: Bin
b.y.	: Basım yeri yok
Bk./bk.	: Bakınız
h.	: Hicrî
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölümü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: yayıncı yok

Transkripsiyon işâretleri: (ء : ʾ), (ث : ṣ), (ح : ḥ), (خ : ḫ), (ذ : ẓ), (ص : š),
(ض : ḍ), (ط : ṭ), (ظ : ṭ̣), (ع : ʿ), (غ : ğ), (ق : ḳ), (و : û), (ی : î), (آ : â)

ÖZET

Arapça'da kelimelerin geneli, belirli kalıplarda gelir ve kelimelerin son hareketleri, terkip içinde bulunduğu yere göre değişiklik arz eder. Bu, Arapça'nın mevzûn ve mu'rab bir dil olduğunu gösterir. Dolayısıyla Arap Dili üzerine yapılacak bilimsel bir çalışmanın, kelimelerin veznini ortaya çıkaran sarfî mîzân konusu ve cümle içindeki yerini belirleyen i'rab olgusu üzerinde durması, isabetli olacaktır.

Hem sarfî mîzân hem de i'rab, dil çalışmalarında farklı birçok görüşün, dolayısıyla problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada, bu iki önemli konuda ortaya çıkan bazı problemlere, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerileri getirilmeye çalışıldı.

Tezimiz, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde sarfî mîzânın kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışıldı. Daha sonra kelime ve türleri, kelime türetimi ve kelime yapısında meydana gelen ses değişimleri üzerinde duruldu ve bölüm, sarfî mîzânla ilgili problemlerden ve derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerilerinden bahsedilerek sonlandırıldı.

İkinci bölümde ise önce i'rab olgusunun kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışıldı. Daha sonra da i'rabla ilgili problemlerden ve derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerilerinden bahsedildi.

Tez, sarfî mîzân ve i'rabla ilgili problemler, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerileri ile ilgili elde ettiğimiz bulguları özetlediğimiz sonuçla bitirildi.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Sarfî Mîzân, İ'rab, Derin Yapı, Yüzey Yapı.

ABSTRACT

In Arabic, words generally come in certain forms, and the vowel point of words vary depending on where they are in the composition. This shows that Arabic is a weighed and parsed language. Therefore, it would be appropriate for a scientific study on the Arabic language to focus on the subject of morphological balance which causes the weighing of words and the desinential inflection (*i'rab*) phenomenon that determines its place in the sentence.

Both morphological balance and desinential inflection have caused many different views and hence problems in language studies. In our study, we tried to propose alternative solutions to some problems that arise in these two important issues within the framework of deep and surface structure separation.

Our thesis consists of introduction, two chapters and conclusions.

In the first part, firstly we focused on the word and its types, word derivation and sound changes in the word structure. Later, we tried to draw the conceptual framework of morphological balance and finished the chapter by talking about the problems related to morphological balance and alternative solutions within the framework of deep and surface structure separation.

In the second part, we first tried to draw the conceptual framework of the desinential inflection phenomenon. Then we talked about the problems related to desinential inflection and suggested alternative solutions within the framework of deep and surface structure separation.

We conclude our thesis with the results we have obtained about the problems related to morphological balance and desinential inflection, and alternative solutions within the framework of deep and surface structure separation.

Keywords: Arabic language, morphological balance, desinential inflection, deep structure, surface structure

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Sarfî Mîzân ve İ'rab adlı tezimiz, Arapçada kelimeleri hem siyga (vezin, kalıp) hem de terkip içindeki hali açısından ele almaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, ele aldığı konular açısından dilbilgisinin hem sarf hem de nahiv ilimleriyle ilgilidir.

Arapça'da kelimelerin geneli, belirli kalıplarda gelir ve kelimelerin son hareketleri, terkip içinde bulunduğu yere göre değişiklik arz eder. Bu, Arapça'nın mevzûn ve mu'rab bir dil olduğunu gösterir. Dolayısıyla Arap dili üzerine yapılacak bilimsel bir çalışmanın, kelimelerin veznini ortaya çıkaran sarfî mîzân konusu ve cümle içindeki yerini belirleyen i'rab olgusu üzerinde durması, isabetli olacaktır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmamızın amacı, öteden beri gelen ve problem olarak gördüğümüz iki temel hususa alternatif çözüm önerileri getirmektir. Bunlardan birincisi, kelimenin veznine yönelik problemlerdir. Şöyle ki bir kelimenin vezni belirlenirken riayet edilmesi gereken kurallar ve dikkate alınmayan hususlar kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak kelimenin vezni belirlenirken bu kuralların bir kısmının gözardı edildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla kelimenin de birçok farklı vezni ortaya çıkmaktadır. Biz bu duruma derin ve yüzey yapı çerçevesinde açıklık getirmeye çalıştık. İkincisi ise cümleler, derin ve yüzey yapı ayrımı yapılmadan karışık bir şekilde i'rab edilmektedir. Cümlenin ögesi olmayan unsurlar, öge gibi değerlendirilerek başlı başına i'rab edilmektedir. Yine kelime grupları bir ögeye karşılık geldiğinde parçalanarak i'rab edilmektedir. Bu gibi karışıklıkları en aza indirmek için cümleler, i'rab edilirken derin ve yüzey yapı (iç/dış i'rab) ayrımına dikkat edilmesinde yarar görmekteyiz.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Tezimiz iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vezin-mevzûn ilişkisi çerçevesinde Arap dilinin kelime yapısı incelenmektedir. Bu çerçevede sarfî mîzânın ne demek olduğu ve faydaları hakkında bilgiler verilip, temel vezin olarak

kabul edilen “fe‘ale” harfleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bu konular ışığında Arap dilinde bir kelimenin sarfî mîzândaki karşılığını bulabilmek için vezin-mevzûn yöntemleri ele anlatılmıştır. Sarfî mîzân kelimeler ve fiillerle ilgilendiği için kelimelerden bahsedilmiştir. Kelime türetimini ve kelimedeki meydana gelen ses değişimlerini ilgilendiren i‘lâl, ibdâl, kalb, hazif, ziyâde, tekrâr, ilhâk ve iştikâk konuları ele alınmıştır. Son olarak sarfî mîzân ile ilgili varolan problemler yansıtılmış ve derin-yüzey yapı vesilesiyle bu tür problemlere alternatif çözüm önerileri bulunmaya çalışılmıştır. Aruzla ilgili mîzâna, bizim konumuzu ilgilendirmediği için çalışmamızda yer verilmemiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde ise Arap dilinin en önemli kâidelerinden biri olan i‘râb konusu ele alınmıştır. İ‘râbın tanımı i‘râb alâmetleri, i‘râb durumları, i‘râb türleri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra i‘râbın gerekliliğini savunanlar ve i‘râb karşıtı olanlar hakkında açıklamalara yer verilmiştir. İ‘râbın bir diğer anlamı da kelime ve kelime gruplarının öge değerlerini belirtmek olduğundan, cümleyi oluşturan temel ögeler kısaca açıklanmıştır. Bazen cümlenin temel ögesine karşılık gelen ya da bir parçası olan ve i‘râblarında farklılıklar bulunan ve çokça kullanılan kelime gruplarından bahsedilmiştir. Son olarak da derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde i‘râblarında farklılıklar bulunan birçok örnek cümleler, tahlil edilmiştir. Elbette nahvin diğer konuları, i‘râbı, doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendirmektedir ancak biz daha çok bir cümleyi derin ve yüzey yapı ayrımında çözümlendiğimiz için bu tür konulara yer verilmemiştir.

4. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda hem klasik hem de modern dönem kaynaklarından elimizden geldiği kadar istifade etmeye çalıştık.

Sarfî mîzân kısmında İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, el-Ĥalvânî, *el-Vâğih fi ‘ilmi’s-şarf*, el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’s-şarf*, İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, Rağıyyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti er-Râcihi*, *et-Tatbîku’l-Şarfî*, İbn Cinnî, *el-Munşif*, Mehmet Zihni Efendi, *el-Muntehab fi kavâ‘idi’s-şarf*, Ebû Ĥayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf* gibi eserler vezin-mevzûn konusunda detaylı bilgiler verdiği için çokça yararlandığımız kaynaklar olmuştur. Ĥassân Ġâzi es-Sa‘dî, *el-Mîzân eş-şarfî inde’l-muĥdişne*, Suleymân b. İbrâhîm el-‘Âyid, *İĥtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-*

ğayri vezn gibi Arapça yazılmış makalelerden de bolca istifade ettik. Araştırmamızda doğrudan derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde sarfî mîzân ile ilgili yapılmış tezlere ve makalelere rastlayamadığımızdan bu tür kaynaklardan yararlanamadık. Ancak Türkçe de bizzat sarfî mîzân için yazılmış kitaplar ve tezler bulunmamaktadır. Sarf alanında yazılmış kitap ve tezlerin bölümlerinde sarfî mîzân başlığı altında kısa açıklamalara yer verilmiş, ancak yapılan açıklamalar derin ve yüzey yapı çerçevesinde ele alınmamıştır.

Yine i‘râb bölümümde de kaynakların hem modern hem de klasik eserlerden yararlanmaya çalıştık. Bu bölümde kaynaklar, İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, el-Ğalâyînî, *Câmi‘u'd-durûsi'l-‘Arabiyye*, İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, Bedruddîn el-‘Aynî, *el-Mekâşidu'n-naḥviyye*, ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, İbn ‘Aḳîl, *Şerhu'bni ‘Aḳîl*, es-Suyûtî, *Hem‘u'l-hevâmi*, Muḥammed ‘Alî ‘Afeş, *Mu‘înu't-tullâb fi kavâ‘idi'n-naḥvi ve'l-i‘râb*, ‘Abduddâyim, *Fennu'l-i‘râb*, İbn Umî Kâsım, *Tevḏîhu'l-meḳâşid ve'l-mesâlik*, el-Enbârî, *Esrâru'l-‘Arabiyye*, İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ* gibi en çok yararlandığımız kaynaklardır. Yine bu alanda yazılmış Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri* kitapları en çok başvurduğumuz Türkçe kaynaklardır. Yine i‘râb ile ilgili yazılmış makale ve tezlerden de yararlanmaya çalıştık.

5. Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavram Çerçevesi

Derin yapı ve yüzey yapı kavramları, ilk kez 17. yüzyılda Port Royal Okulu tarafından dillendirilmiştir. Daha sonra derin yapı ve yüzey yapı kavramları Noam Chomsky tarafından dile getirilmiştir.¹ *Derin yapı*, “yüzey yapının karşıt durumu olup, bir cümlenin soyut olarak anlam bilimsel boyutunu temsil etmektedir. Bu yapı, cümlenin biçimsel veya sentaktik görüntüsünün aksine, görünmeyen fakat algılanabilen seviyesi olup dönüşümlü gramerde temel yapı, uzak yapı, birincil yapı vb. birçok adla ifade edilmektedir. *Yüzey yapı* ise bir cümlenin sentaktik olarak üretilmiş ve son halini almış şeklidir. Yüzey yapıdaki cümleler nihai olarak ifade

¹ Bk. Bilginer Onan, “Derin Yapı Yüzey Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması”, *Ana Dili Eğitim Dergisi* 3/3 (Temmuz 2015): 92.

edilmiş olup duyulmaya (kulağa) ve okunmaya (göze) hitap eder duruma gelmişlerdir”.²

Derin yapı, anlamın temelini teşkil eder. Derin yapı anlam yorumlamasını ilgilendiren bütün yapıları kendi içerisinde barındırır.³ Çünkü bu yapıda cümle henüz sese veya yazıya yansıtılmamıştır. Bu haliyle derin yapı anlamın insan zihninde bulunan soyut tarafını temsil eder. Yüzey yapı ise derin yapıda bulunan malzemenin, ses veya yazı yoluyla çeşitli dönüşümler sonucu zihinden dışarıya yansıyan somut tarafıdır. Nitekim yüzey yapı anlamın sesçil (sese dayanan) yorumlamayı ilgilendiren bilgilerini kapsamaktadır.⁴

Örneğin, Ali'nin üniversiteyi kazanmasına sevinen birisi bu durumu, 1) “Ali üniversiteyi kazandı” ve 2) “Ben sevindim” şeklinde önce kendi zihninde yani derin yapısında gerçekleştirir. Daha sonra 1 numaralı derin yapı, dönüşüm kuralları sayesinde 2 numaralı cümlenin içerisine yerleşir. Dönüşüm, “Ben (Ali üniversiteyi kazandı) sevindim” şeklinde gerçekleşir. Çeşitli dönüşümler sonucunda “Ali'nin üniversiteyi kazanmasına sevindim” haliyle yüzey yapıya yansır.⁵

Derin ve yüzey yapı dilbilgisel cümle çözümlerinde büyük önem taşımaktadır. Örneğin, “Çocuk susuyordu” ve “Çocuk susuyordu” cümleleri, yüzey yapıda aynı anlamda gözükmektedir. Fakat her iki cümle de derin yapıda ayrı anlamlar taşımaktadır. Bu iki cümlenin, temelde aynı anlamları ihtiva etmediği, derin yapıya inilince açıklığa kavuşacaktır. Yani, çocuk sus(maktan) mı susuyordu yoksa susa(maktan) mı susuyordu, şeklinde derin yapı çözümlenmesi ile kapalılık giderilebilmektedir. Elbette buradaki anlam kapalılığı, sesletim (sözcüğün söylenme biçimi, konuşulan hali) bakımından ortaya çıkmaktadır.⁶

Bazen de anlam kapalılığı cümlenin yapısından kaynaklanabilmektedir.⁷ Örneğin, “Ahmet'i okula giderken gördüm” cümlesinde okula gidenin Ahmet mi

² Kerim Demirci, “Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz”, *Turkish Studies* 5/4 (2010): 293.

³ Bk. Noam Chomsky, *Dil ve Zihin*, trc. Ahmet Kocaman, 3. Baskı (Ankara: Ankamat Matbaacılık, 2018), 196-197.

⁴ Bk. Chomsky, *Dil ve Zihin*, 197.

⁵ Bk. Fatih Müldür, “Noam Chomski’de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Güz 2016): 65-66.

⁶ Bk. Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Çokanlamlılık ve Karine İlişkisi* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000), 384.

⁷ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Çokanlamlılık ve Karine İlişkisi*, 384.

yoksa Ahmet'i gören kişinin mi olduğu belli değildir. Çünkü cümle yüzey yapıdadır. Bu anlam kapalılığın giderilmesi için derin yapıya inilmelidir. Nitekim bu cümleyi ifade eden kişi derin yapıya hâkim olan kimsedir.

Biz bu çalışmamızda derin yapı ve yüzey yapıyı yukarıda olduğu gibi aynen uygulamasını yapmayacağız. Buradan hareketle derin ve yüzey yapıyı Arap dilinin sarfî mîzân ve i' râb konularına uyarlamasını yapacağız. Tezimizin sarfî mîzân kısmında, ihtilafı olan kelimelerin vezinlerini belirlerken, yukarıda verilen “Çocuk susuyordu” örneğindeki gibi bir uyarlama yapmaya çalışacağız. Örneğin, kimi âlimler, قَالَ⁸ fiilinin فَعَلَ vezninde olduğunu, kimi âlimler ise قَالَ vezninde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Biz bu gibi durumlara derin ve yüzey yapı ayrımı sayesinde çözüm önerisi getirmeye çalışacağız. فَعَلَ vezninde olduğunu iddia eden âlimlerin, derin yapıdaki vezni dikkate aldıklarını, قَالَ vezninde olduğunu söyleyen âlimlerin ise yüzey yapıdaki vezni dikkate aldıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

İ' râb kısmında ise derin ve yüzey yapıyı “Ahmet'i okula giderken gördüm” örneğinde olduğu gibi anlam bakımından uygulamasını yapmayacağız. Cümleler i' râb edilirken kelime gruplarının parçalandığını ve cümlenin temel ögesi gibi i' râb edildiğini görmekteyiz. Yine cümleler i' râb edilirken sıfat, muzâfileyh vb. gibi tamamlayıcı unsurlar, temel öğelerle birlikte iç içe verilmektedir. Biz bu noktada örneğin, هَذَا زَيْدٌ بِنُ عَمْرٍو (Bu, ‘Amr’ın oğlu Zeyd’dir.) cümlesini öncelikle yüzey yapıda, daha sonra da derin yapıda i' râb edeceğiz.

Bu örnek i' râbla ilgili eserlerde -genellikle- aşağıdaki gibi i' râb edilmiştir:

هَذَا زَيْدٌ بِنُ عَمْرٍو⁹

هَذَا : mübtedâ

⁸ Fiilin aslı قَوْلٌ şeklinde geçmektedir. Burada asıl (الأصل) kavramına değinmek istiyoruz. Asıl kavramı ile kastedilen, kelimenin i' lâl, ibdâl, hazf, kalb vb. gibi ses değişimlerine uğramadan önceki halidir. Yani kelimenin ilk hali diyebiliriz. Bk. ‘Âdil Nezir Beyrî – Haydar ‘Abdu ‘Alî Hâmîdî, “Ehdâfu'l-iktirâdî' ş-şarfî”, *Mecelletu Câmi'ati Kerbelâ 'î'l-ilmîyye* 11/4 (2013): 47. Biz de asıl kavramını sarfî mîzânda derin yapı şeklinde değerlendireceğiz. Sarfî mîzânda yüzey yapı ile kastettiğimiz şey ise Arapça kaynaklarda genellikle ya “lafz” ya da “manâtûk” kelimeleriyle anlatılmaktadır.

⁹ Muvaffakuddîn Ebu'l-Bekâ' Ya'îş b. Ya'îş b. 'Alî b. Ya'îş el-Mevsilî, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaşşerî*, thk. İmîl Bedî' Ya'kûb (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1422/2001), 1: 333.

زَيْدٌ : haber

بنُ عَمْرٍو : sıfat

Görüldüğü gibi “زَيْدٌ بنُ عَمْرٍو” ibaresi, sıfat ve mevsuftan oluşan bir kelime grubudur. Ancak i‘râb edilirken parçalanmıştır. Sıfat da cümlenin temel ögesi gibi i‘râb edilerek cümlenin derin ve yüzey yapısı, karmaşık olarak verilmiştir.

Biz bu tür durumları aşağıdaki gibi i‘râb edeceğiz.

Yüzey yapı i‘râbı:

هَذَا : Mübtedâ

زَيْدٌ بنُ عَمْرٍو : Haber

Bu tür irap tarzında kelime gurubu olan sıfat ve mevsuf, parçalanmadan haber öbeğine karşılık gelmiştir.

Derin yapı i‘râbı:

زَيْدٌ : Mevsûf

بنُ عَمْرٍو : Sıfat

بنُ : Muzâf

عَمْرٍو : Muzâfileyh

İ‘râbla ilgili yukarıda yaptığımız açıklama, hocam Mehmet Ali Şimşek’in lisans ve yüksek lisans dönemlerinde Arapça derslerinde de sık sık vurguladığı üzere yüzey yapı i‘râbının; “ana ögeleri belirleme”, derin yapı i‘râbının ise “tek bir ögeyi elemanlara ayırma” işlemi olduğunu açıkça göstermektedir. Yine onun söyledikleri doğrultusunda yüzey yapı i‘râbına dış i‘râb (diğer bir ifadeyle “cümle i‘râbı/çözümlemesi”), derin yapı i‘râbına ise iç i‘râb (diğer bir ifadeyle “kelime grubu i‘râbı/çözümlemesi”) demek mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE SARFÎ MÎZÂN

Bu bölümde, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde sarfî mîzân konusu etraflıca ele alınacaktır. Önce sarfî mîzân olgusunun kavramsal çerçevesi belirlenecek, daha sonra kelimelerle bağlantılı bir kavram olduğu için kelime ve türlerinden ve kelimenin yapısında meydana gelen ses değişimlerinden bahsedilecek ve en sonunda da sarfî mîzân ile ilgili problemler ve alternatif çözümleri üzerinde durulacaktır.

1.1. Sarfî Mîzân: Kavramsal Çerçeve

Öncelikle belirtmeliyiz ki sarfî mîzân, Sarf ilmiyle ilgili bir terimdir. “Şarf” (الصَّرْفُ): şekil bilgisi, morfoloji), ص ر ف kök harflerinden türemiş bir kelimedir.¹⁰

Sözlükte صَرَفَ - يَصْرِفُ - صَرْفٌ fiiline, “değiştirmek, döndürmek, rüzgarın esmesi (çevrilmesi), bir halden başka bir hale döndürmek, bir yönden başka bir yöne çevirmek, döviz bozmak, uzaklaştırmak, tövbe, fidye, nafîle, ziyâde, vezin, kilo, kazanç,¹¹ gümüşün kaliteli olması,¹² meyletmek, kıymet”,¹³ gibi manalar verilmektedir. Sarf sözcüğü âyet ve hadislerde de geçmektedir:

- فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا : “Artık sizden azabı uzaklaştırmaya gücünüz yetmeyecek ve kendinize yardım da edemeyeceksiniz.” (el-Furqân 25/19)

- لَا يُعْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ : Ondan ne bir tövbe ne de bir şahitlik kabul edilir.¹⁴

¹⁰ Bk. İsmail Güler, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri*, 2. Baskı (İstanbul: İSAM, 2015), 112.

¹¹ İbn Manzûr, “Sarf”, *Lisânu'l-'Arab*, thk. ' Abdullâh ' Alî el-Kebîr v.dğr. (el-Şâhîre: Dâru'l-me' ârif, ts.), 4: 2434-2435-2436; Mecduddîn Muhammed b. Ya' kûb el-Fîrûzâbâdî, “Şarf”, *el-Şâhîsü'l-muhtâ* (el-Şâhîre: Dâru'l-İhadîs, 1429/2008), 924.

¹² el-İjalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, “Şarf”, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. ' Abdulḥamîd Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1424/2003), 2: 391.

¹³ Muhammed Murtaḏâ el-Ḥuseynî ez-Zebîdî, “Şarafe”, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Şâhîs* (Kuveyt: Maṭba'atu ḥukûmeti'l-Kuveyt, 1408/1987), 24: 12.

¹⁴ el-Buḥârî, “Ḥaremu'l-medîne”, 3.

Tasrîf kelimesi de aynı kök harflerinden türetilmiştir. “Tasrîf (التَّصْرِيفُ: çekimleme)”, sözlükte “değiştirme, çekim,¹⁵ türetmek” gibi anlama gelmektedir.¹⁶ Sözlük anlamına paralel olarak, bir kelimenin bir formdan başka bir forma sokulmasına da *tasrîf* denilmiştir.¹⁷

Aynı anlamda kullanılan sarf ve tasrîf terimleri için birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda zikredilmiştir.

Sîbeveyh (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde, sarf ilmini, gramercilerin tasrîf olarak da isimlendirdiklerini belirterek şunları söylemiştir: “Arapların; isim, fiil ve sıfatlardan -illetli olsun veya illetli olmasın- kelimeler türetmeleri ve yine Arapların, dillerinde konuşmadıkları illetli kelimeleri, kendi babından olmayan ama benzeri kelimelere kıyas yapmalarındır ki, nahivciler buna tasrîf ve fa‘l demişlerdir”.¹⁸

İbn Cinnî (ö. 392/1002), sarfin, ilimlerin en şerefli olduğunu ve tasrîfin, kelimenin aslî (kök) harflerine bir harf eklemek suretiyle, o kelimedede tahrîf yaparak birtakım değişiklikler meydana getirmek olduğunu belirtmiş¹⁹ ve tasrîfin, Arapçanın ölçüsü/mîzânı olduğunu söylemiştir.²⁰

İbnu'l-Hâcib'e (ö. 646/1249) göre “tasrîf, kelimenin i‘râb dışındaki yapısal durumlarını bilmektir”.²¹ el-Curcânî (ö. 471/1078-79) ise “tasrif, müfret kelimedede değişiklikler yaparak o kelimededen farklı lafızlar ve anlamlar ortaya çıkarmaktır” demiştir.²²

¹⁵ Serdar Mutçalı, “Şarf”, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 1995), 479.

¹⁶ el-Ḥalîl b. Aḥmed, “Şarf”, 2: 391.

¹⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf*, 26. Baskı (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 41.

¹⁸ Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Uşmân b. Ḳanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn, 2. Baskı (el-Ḳâhire: Mektebetu'l-Ḥâncî, 1402/1982), 4: 242.

¹⁹ Bk. İbn Ya‘îş, *Şerḥu'l-Mulûki fi't-tasrîf*, thk. Faḥruddîn Ḳabâve (Ḥaleb: el-Mektebetu'l-‘arabiyye, 1393/1973), 18.

²⁰ Bk. Ebu'l-Feth ‘Uşmân b. Cinnî en-Naḥvî, *el-Munşif li-Kitâbi't-Taşrif*, thk. İbrâhîm Muştafâ-‘Abdullâh Emîn (b.y.: Dâru ihyâ‘i't-turâsi'l-ḳadîm, 1373/1954), 1: 2.

²¹ Raḳıyyuddîn Muḥammed b. el-Ḥâsen er-Raḳî el-Esterâbâdî en-Naḥvî, *Şerḥu Şâfiyeti'bni'l-Ḥâcib*, thk. Muḥammed Nûr Ḥuseyn ve.dğr. (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, 1402/1982), 1: 6.

²² ‘Abduḳkâhir el-Curcânî, *Kitâbu'l-Miftâḥ fi'ş-şarf*, thk. ‘Ali Tevfik el-Ḥamed (Beyrût: Mu‘essesetu'r-risâle, 1407/1987), 26.

İbn Mâlik (ö. 672/1274), tasrîf hakkında açıklama yaparken onun, kelimenin yapısal hükümlerini bununla birlikte kelimenin harflerindeki aslîlik, ziyâdelik, i'âl, ibdâl gibi buna benzeyen durumlardaki hükümleri bilmek olduğunu belirtmiştir.²³

İbn Hişâm (ö. 761/1360), tasrîf için “Lafzî ya da manevî bir ihtiyaçtan dolayı kelimenin yapısındaki değişikliktir”²⁴ derken, Ebû Hâyyân el-Endelusî (ö. 745/1344), “Kelimelerin herhangi bir terkîb içinde kullanılmadan kendi başlarına asıllarını bilmektir”²⁵ şeklinde açıklama getirmiştir.

ez-Zencânî (ö. 660/1262), tasrifin, “aslî vâhid (masdar) bir kelimeyi, istenilen manayı elde etmek için farklı şekillere sokmak”²⁶ olduğunu söylerken, Mehmet Zihni Efendi (ö. /1913) sarf ilmini, “Lisanın müfredatına dair malûmatı veren ilimdir.”²⁷ şeklinde tanımlamıştır. Muştâfâ el-Ğalâyînî (ö. /1944) ise “Sarf, i' râb ve binâ dışındaki kelimelerin sîgalarını ve durumlarını bilmektir.” demiştir.²⁸

Sarf, amelî ve nazarî olmak üzere ikiye ayrılmıştır:²⁹

التَّصْرِيفُ الْعَمَلِيُّ: تَحْوِيلُ الْأَصْلِ الْوَاحِدِ إِلَى أُمَّتَلَةٍ مُخْتَلِفَةٍ، لِمَعَانٍ مَقْصُودَةٍ، لَا تَحْصُلُ إِلَّا بِهَا

Amelî sarf: Asıl kabul edilen kelimeyi, yeni anlamlar için değişik kalıp ve lafızlara sokmaktır.

التَّصْرِيفُ الْعِلْمِيُّ: عِلْمٌ بِأَصُولِ تُعْرَفُ بِهَا أُبْنِيَّةُ الْكَلِمِ الَّتِي لَيْسَتْ بِإِعْرَابٍ وَلَا بِنَاءٍ

Nazarî sarf ise kelimelerin mu'rablık ya da mebnîlik yönü dışında, kalıplarını bilmenin kurallarını belirleyen ilimdir.³⁰

²³ Bk. Muḥammed b. Mâlik eṭ-Ṭâ'î, *Î'câzu't-ta'rîf fi 'ilmi't-tasrîf*, thk. Muḥammed 'Uşmân (el-Ğâhire: Mektebetu's-seḳâfetu'd-dîniyye, 1430/2009), 6.

²⁴ Ebû Muḥammed 'Abdullâh Cemâluddîn b. Yûsuf b. Aḥmed b. 'Abdullâh b. Hişâm el-Enşârî el-Mısrî, *Evḍaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti'bn-i Mâlik*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn el-Ḥamîd (Beyrût: Menşûrâtu'l-mektebetu'l-'aşriyye, ts.), 4: 360.

²⁵ Ebû Hâyyân en-Naḥvî el-Endelusî, *el-Mubdi' fi't-tasrîf*, thk. 'Abdulḥamîd es-Seyyid (Şafât-Kuveyt: Mektebetu'd-dâru'l-'urûbâti li'n-neşri ve't-tevzî', 1402/1982), 49.

²⁶ 'İzzuddîn Ebu'l-Me'âlî 'Abdulvehhâb b. İbrâhîm ez-Zencânî, *Tasrîfu'l-'izzî* (Cidde: Dâru'l-minhâc, 1428/2008), 49.

²⁷ Bk. Mehmet Zihni Efendi, *el-Munteḥab fi kavâ'id-i ş-şarf* (İstanbul: Ö. Ziya Berlivanlı, ts.), 6.

²⁸ Muştâfâ el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 30. Baskı (Beyrût: Mektebetu'l-'aşriyye, 1414/1994), 1: 8.

²⁹ Hulûsi Kılıç, “Sarf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2009), 36: 136.

³⁰ ez-Zencânî, *Tasrîfu'l-'izzî*, 49; er-Raḳî, *Şerḥu Şâfiyyeti*, 1: 1; el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1: 8; Aḥmed b. Aḥmed el-Ḥamlâvî, *Şeza'l-'urf fi fenni's-şarf*, thk. Naşrullah 'Abdurrahmân Naşrullah (er-Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, ts.), 11.

Sarfî mîzânla direkt bağlantılı olan sarf ve tasrif kelimelerinin sözlük ve terim anlamlarını verdikten sonra sarfî mîzânın tanımına geçebiliriz.

1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamları

Yukarıda sarfın sözlük ve terim anlamlarını vermiştik. Burada ise *vezin/mîzân* kelimesinin sözlük anlamını verdikten sonra sarfî mîzânın ne demek olduğunu açıklayacağız.

“Vezin” sözcüğü, ikinci babdan, birinci harfi illetli mîşâl bir fiilin mastarıdır (وَزَنَ يَزِنُ وَزْنًا). Sözlükte, “bir şeyi ölçmek, tartmak; ölçü, tartı, ölçek” anlamlarına gelmektedir.³¹ “Mîzân” kelimesine gelince aslı, مِزَانٌ şeklindedir. و harfinden önceki harfin harekesi kesre olduğu için و, ي’ye dönüştürülmüş ve مِيزَانٌ şeklinde son halini almıştır. Çoğulu, مِيزَانِينَ dir. Mîzân, “eşyaların ölçüldüğü, tartıldığı alet” demektir.³²

Sarf ilminin, kelimelerde meydana gelen ses değişikliklerini incelediğinden yukarıda bahsetmiştik. Sarf âlimleri, kelimelerde meydana gelen bu ses değişikliklerini belirlemek için *mîzân* dediğimiz bir kriter/kıstas/ölçüt belirlemişlerdir. Buna göre mîzân/vezin, kelimenin yapısını, zâid ve aslî harflerini ve bu harflerden takdîm ya da tehîr etmiş veyahut hazfedilmiş olanı, harekeli ve sâkin olanları bilmenin temelini teşkil eder.³³ Yani sarf âlimlerinin, isim ve fiillerin kalıplarını belirlemek için ortaya koymuş oldukları lafzî ölçü, mîzân olmaktadır.³⁴ Vezin, zine, binâ, sîga³⁵ da denilen bu terim, eski kitaplarda مِيزَانٌ ve مِيزَانٌ şeklinde de

³¹ İsmail Durmuş, “Vezin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 43: 77.

³² Şevkî Dayf v.dğr., “Vezene”, *el-Mu‘cemu’l-vasîf*, 4. Baskı (b.y.: Mektebetu’ş-şurûki’d-duveliyye, 1425/2004), 1030; İbn Manzûr, “Vezene”, 6: 4828-4829.

³³ Maḥmûd Suleymân Yakût, *eş-Şarfü’t-ta‘lîmî ve’t-tatbîkî fî’l-Kur‘âni’l-Kerîm* (Kuveyt: Mektebetu’l-menâri’l-İslâmiyye, 1420/1999), 43; Yâsîn el-Ḥâfiz-Muḥammed ‘Alî Sultânî, *İthâfu’t-tarf fi ‘ilmi’ş-şarf*, 2. Baskı (Dimeşq: Dâru’l-‘aşâ’-Dâru iqbâl, 1996-2000), 11; Eymen Emîn ‘Abdulğani, *eş-Şarfü’l-kâfi* (el-Ḳâhire: Dâru’t-tevfîkiyye li’t-turâs, 2010), 23.

³⁴ ‘Abdu‘lazîz b. ‘Alî el-Ḥarbî, *el-Ḳara‘belânetu fî fenni’ş-şarf*, (Beyrût: Dâru’bni Ḥazm, 1433/2012), 18.

³⁵ er-Rağî, *Şerḥu Şâfiyeti*, 1: 12.

geçmektedir.³⁶ Türkçe ölçü, terazi, kalıp ya da form diyebileceğimiz vezne konulan malzemeye yani ölçülen şeye de “mevzûn” denilir.³⁷

Arap dilinde dört türlü vezin sisteminden bahsedilmektedir. Bunlar şunlardır: el-Veznu'l-maḳṭa'î (الْوَزْنُ الْمَقْطَعِيّ) “hece kalıbı”), el-veznu'l-ʿarûḏî (الْوَزْنُ الْعَرُوضِيّ) “aruz kalıbı”), el-veznu't-taṣḡîrî (الْوَزْنُ التَّصْغِيرِيّ) “küçülme kalıbı”) ve el-veznu'ş-şarfî (الْوَزْنُ الصَّرْفِيّ) “kelime kalıbı”).³⁸

el-Veznu'ş-şarfî (الْوَزْنُ الصَّرْفِيّ) : Çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

el-Veznu'l-ʿarûḏî (الْوَزْنُ الْعَرُوضِيّ): Arap dilinin aruz ilminde kullanılan vezin sistemi olduğundan konumuzla bağlantısı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konuya çalışmamızda değinmeyeceğiz.

el-Veznu't-taṣḡîrî (الْوَزْنُ التَّصْغِيرِيّ): Çalışmamızın ilerleyen kısmında, bu veznetme türünden ayrıntılı olarak bahsedeceğiz.

el-Veznu'l-maḳṭa'î (الْوَزْنُ الْمَقْطَعِيّ): *Hece vezni* olarak adlandırabileceğimiz bu vezin sistemi, konuşmacının üzerinde durduğu en küçük lafız birimidir. Örneğin, كَتَبَ kelimesinin hece olarak كَ , تَ ve بَ şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz. Hece vezni, kelimenin konuşulan/son haline yani kelimenin yüzey yapıdaki haline göre dizayn edilmektedir. Hece vezni, ses değişimleri olarak niteleyebileceğimiz hazif, i' lâl, ibdâl, kalb vb. gibi olgularla ilgilenmemektedir. Fakat sarfî mîzân için bu konular önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla hece vezni ve sarfî vezin arasında pekçok konuda farklar bulunmaktadır.

Sarfî mîzân, kelimelerin daha çok asıl/derin yapıdaki haliyle meşgul olmaktadır. Hece vezni ise tam tersine kelimenin derin yapıdaki durumları ile değil,

³⁶ ʿAbduh er-Râciḥî, *et-Taṭbîḳu'ş-şarfî* (Beyrût: Dâru'n-nehḏati'l-ʿArabiyye, ts.), 10; Şâlih Selîm el-Fâhirî, *Taṣrîfu'l-ef'âl ve'l-meṣâdir ve'l-muṣteḳkât* (el-Ḳāhire: y.y., 1996), 45; İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mulûkî fi't-taṣrîf*, 112.

³⁷ Bk. Kılıç, “Sarf”, 36: 136.

³⁸ Bk. ʿAbdullâh Câdu'l-Kerîm, “el-Mîzânü'ş-şarfî”, erişim: 20 Haziran 2019, <https://www.shomosnews.com/الميزان-الصرفي/>.

yüzey yapıdaki haliyle ilgilenmektedir. Örneğin, قَالَ fiilinin sarfî mîzândaki veznini bulmak için önce kelimenin derin yapısına bakılması gerekmektedir. Aslı قَوْلٌ olan söz konusu fiilin vezni, فَعْلٌ'dir. Hece veznine göre ise fiilin aslına bakılmaksızın vezni فَالٌ'dir. Çünkü hece vezni, kelimelerin derin yapıdaki halleri ile meşgul olmamaktadır. Yine sarfî mîzân, mutasarrıf fiil ve isimlerle ilgilenmektedir. Harfler, şart isimleri, zamirler, câmid fiiller ve fiil isimleri, inceleme konusu yapmamaktadır. Hece vezni ise Arapça tüm kelimeleri kendisine konu edinebilmektedir.

Yukarıda, vezin ve mîzânın ne demek olduğu hususunda bilgiler verdik. Vezin/mîzân, Arap dilinin kelime yapısını tanınamızı sağlayan bir sistemdir. Şimdi dil âlilmlerinin, bu sistem için belirlemiş oldukları temel vezin olan فَعْلٌ harflerinden bahsedeceğiz.

1.1.2. Sarfî Mîzânda (Vezinde) Kullanılan Harfler

Sarf âlimleri, Arapça kelimelerin ya üç ya dört ya da beş kök harften oluştuğunu ve bunların çoğunun sülâsî olduğunu fark ederek, bu kelimelerin veznini belirlemek için üç harf üzerine kurdukları bir ölçüt ortaya koymuşlardır. Bu ölçüt, üç aslî harften oluşan فَعْلٌ kalıbıdır. Fâ, kelimenin birinci; ‘ayn ikinci; lâm ise üçüncü harfine karşılık gelir.³⁹ Temel vezin olarak belirlenen فَعْلٌ kalıbının harekesi, mevzûn kelimenin harekesine göre şekillenmektedir. Kelimedeki harflerin harekeleri, vezinde karşılık geldiği harflere uyarlanır.⁴⁰ Buna göre, örneğin; كَتَبَ (Yazdı.) fiilinin vezni فَعْلٌ ; مَرِضَ (Hasta oldu.) fiilinin vezni فَعْلٌ ; قَمَرٌ ; فَعْلٌ (Cömert oldu.) fiilinin vezni فَعْلٌ ; جَمَلٌ (yük, kargo) isminin vezni فَعْلٌ şeklindedir.

³⁹ İbn Cinnî, *el-Munşif*, 1: 11; el-Ĥamlâvî, *Şeza'l-‘urf fi fenni's-şarf*, 14; Yûsuf ‘Atâ’ et-Ṭarîfî, *el-Vâfi fi kavâ‘idi's-şarfî'l-‘Arabî* (‘Ammân: el-Ehliyye li’n-neşri ve’t-tevzî’, 2010), 19; er-Râcihî, *et-Taṭbîku'l-şarfî*, 10; Yaḳût, *eş-Şarfü't-ta‘lîmî*, 43; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Makâşidu's-şâfiye fi şerhi'l-Ĥulâṣati'l-kâfiye*, thk. Muḥammed İbrâhîm el-Bennâ (Mekketu'l-Mukerrame: Câmi‘atu Ummi'l-kurâ, 1428/2007), 8: 318.

⁴⁰ Muḥammed Fâdîl es-Sâmerrâ‘î, *eş-Şarfü'l-‘Arabî aḥkâm ve me‘ân* (Beyrût: Dâru’bni Keşîr, 1434/2013), 11.

Kelimelerin ölçüldüğü temel mîzân, فعل'dir. Bazı durumlarda kelimenin yapısının bilinmesi için ona başvurulur. Bu sebeple, birinci harf için fâ'u'l-kelime, ikincisi için 'aynu'l-kelime, üçüncüsü için lâmu'l-kelime (ya da lâmu'l-fiil) denir.⁴¹ Veznedilen (yani kalıba dökülen) kelimenin sarf ilmindeki terimi ise "mevzûn"dur.⁴²

Fâ, 'ayn ve lâm'dan oluşan vezin, kelimenin aslî harflerine karşılık gelmekte olup, böyle bir ölçüt belirlemekten maksat, iletilmek istenen mesajı kısa yoldan ifade etmektir. Şöyle ki, böyle bir ölçüt konulmasaydı, أَحْمَدُ kelimesi için, "أَفْعَلٌ veznindedir" demek yerine "أَحْمَدٌ kelimesindeki hemze zâidtir, kelimenin diğer harfleri aslîdir" şeklinde bir açıklama getirilmesi gerekecekti. "Vezin", bu açıklamanın yerine geçmektedir.⁴³

Kelimenin kökleri (usûl), bu köklere getirilen ekler ya da hazifler, kelimenin harfleri üzerinde meydana gelen takdîm ya da tehîr, hareke ya da sükûn gibi değişimler, sarfî mîzân ile bilinebilmektedir. Bununla kastedilen, bu bilginin mîzâna bağlı olması değildir, aksine mîzân, ancak asıl ve zâid harfler vb. şeylerin sarf

⁴¹ Bk. İbn 'Uşfûr el-İşbîlî, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, thk. Faḥruddîn Ḳabâve (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1407/1987), 1: 308; İbnu'l-Ḥâcib Cemâluddîn Ebî 'Amr 'Uşmân b. 'Umer ed-Devînî en-Nahvî, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrîf*, thk. Ḥasan Aḥmed el-Uşmân (Mekke el-Mukerrame: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1415/1995), 6; er-Rağî, *Şerḥu Şâfiyeti*, 1: 12-14; el-Ḥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 14; Muḥammed Ḥayr el-Ḥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 4. Baskı (Dimeşk: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1407/1987), 60; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzâni's-şarfîyye*, (Beyrût: 'Âlemu'l-kutub, 1413/1993), 273; Muḥammed Semîr Necîb el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muşâlahâti'n-naḥviyye ve's-şarfîyye* (Beyrût: Mu'essesetu'r-risâle-Dâru'l-furḳân, 1405/1985), 239-240; Kelimede asıl olan, en az üç harf olmasıdır. Çünkü bir kelime, kendisiyle başlanacak sesli bir harfe, sonunda üzerinde sükut edilecek bir harfe ve bu iki harfi birbirinden ayıracak bir başka harfe ihtiyaç vardır. İncelendiğinde, en yaygın kelimelerin sırasıyla üçlü, dörtlü ve beşli olduğu görülecektir. [Bk. er-Rağî, *Şerḥu Şâfiyeti*, 1: 8-9 (dipnot: tahkikçilerin yorumu)] Buna paralel olarak mîzân da üç harften oluşturulmuştur. Çünkü vezin, dörtlü ya da beşli olsaydı, veznin teşekkül edebilmesi için bir ya da iki harfin düşürülmesi gerekirdi. Ziyâde ise haziften daha kolaydır. Bk. Suleymân b. İbrâhîm el-Âyid, "İḥtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", *Mecelletu Câmi'ati Ummi'l-ḳurâ* 3 (1410): 100.

⁴² Araplarda yaygın iki mîzândan bahsedilmiştir. Birisi şiiri veznettikleri mîzân, diğeri ise kelimeleri veznettikleri mîzândır. Birincisi, şiiri fesattan korumak ve câizi câiz olmayandan ayırmak içindir. İkincisi ise köken itibariyle (asâleten) Arapça olmayanı bilmek, Arapça kalıpları (emsile) hasretmek, kelime üzerinde meydana gelen değiştirme, takdîm, tehîr, ibdâl, i'lâl vb. durumları bilmeye yol göstermek içindir. Çünkü sarfî mîzân, tasrîfin dâhil olduğu Arapça kelime türlerini veznetmek üzere fâ, ayn ve lâm harflerinden elde edilen bir biçim ölçerdir (mi' yâr lafzî). Bk. el-Âyid, "İḥtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 98.

⁴³ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 310; er-Rağî, *Şerḥu Şâfiyeti*, 1: 12 (dipnot: tahkikçilerin yorumu). Aynı şekilde, "أَحْمَدُ kelimesi, أَفْعَلٌ veznindedir" demek, "lâmu'l-fiil, 'aynu'l-fiilin önüne geçmiştir" demekten daha kısa olur. Bk. er-Rağî, *Şerḥu Şâfiyeti*, dipnot: 1: 12; el-Âyid, "İḥtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 99.

kaideleri yoluyla belirlenmesinden sonra kullanılır. Bu bilgi, mîzâna dayansaydı, döngü (devr) gerekirdi. Aksine, bununla kastedilen, veznin, kelimenin durumunu ve kelimenin başına gelen arızî olguları, öğrenciye kolaylaştırmak için en kısa ifadeyle açıklamasıdır.⁴⁴

Dilciler, mîzânı en iyi yansıtacak kelime olarak fe‘ale (فعل) lafzının kabul edilmesindeki amaçları şu şekilde sıralamışlardır:⁴⁵

1. Değişikliğin en çok fiillerde ve fiillerle bağlantısı olan ism-i fâil, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe gibi fiilden türetilen isimlerde meydana gelmesinden ve eylemi ifade edecek en iyi dil unsurunun fe‘ale olmasından dolayı fe‘ale, vezin olarak seçilmiştir.⁴⁶

2. Fe‘ale lafzı, bütün fiilleri kapsadığından ve iş, oluş, hareket bildiren her bir eylemin genel bir adı olduğundan dolayı temel kalıp olarak seçilmiştir. Örneğin; yemek yemek, içmek, uyumak, vurmak vb. iş, oluş ve hareket bildiren eylemler, fiil olarak isimlendirilmektedir.

3. Fe‘ale lafzının her bir harfi, harflerin çıkış yerleri olan dudak, dil ve boğaz bölgelerinden çıkmaktadır. ف harfi dudaktan, ع harfi boğazdan ve ل harfi ise dil bölgesinden telaffuz edilmektedir.⁴⁷ Söz konusu lafız bütün mahreç bölgelerini kendi bünyesinde barındırdığından sarf âlimleri tarafından temel kalıp olarak benimsenmiştir.

Dolayısıyla fe‘ale lafzının temel vezin olarak seçilmesindeki temel amaç, değişikliğin fiil ve fiile benzeyen kelimelerde meydana gelmesinden, bu lafzın eylemlerin genel bir ismi ve mahreç bölgelerini kendisinde gösteren bir lafız olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer başka bir kelime veya lafız, yukarıda verilen maddeleri kendi bünyesinde barındırsaydı, o da temel vezin olarak kabul edilebilirdi.

⁴⁴ el-‘Âyid, “İhtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 99.

⁴⁵ el-Fâhirî, *Taşrifü’l-esmâ* ?, 46; el-‘Âyid, “İhtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 100; Nâdiye Zureyk, *el-Mîzânü’s-şarfi ve eşeruhu fi tatavvuri’l-lugati’l-‘Arabiyyeti ve numuvvihâ dirâsetun istiqrâ‘iyyetun tahlîliyye* (Yüksek Lisans Tezi, eş-Şehîd Hamma Lağdar Üniversitesi, 2017), 26-27.

⁴⁶ el-Fâhirî, *Taşrifü’l-esmâ* ?, 46; Muḥammed Muḥyiddîn b. ‘Abdilḥamîd, *Durûsi’t-taşrif* (Beyrût: el-Mektebetü’l-‘aşriyye, 1416/1995), 30.

⁴⁷ er-Rağî, *Şerḥu Şâfiyyeti*, 1: 13; ‘Abdulğani, *eş-Şarfu’l-kâfi*, 23.

1.1.3. Sarfî Mîzân'ın Faydaları

Sarfî mîzânın faydaları şunlardır.⁴⁸

1. Sarfî mîzân, bir kelimenin harf sayısını ve bu harflerin o kelime sıralanışını bize verir. *يَكْسِرُ* (Umudunu kesti.) ve *أَيْسَرُ* fiillerini ele alırsak, *يَكْسِرُ*'nin vezni *فَعْلٌ*'dir. *أَيْسَرُ*'nin vezni ise fiilde *kalb*⁴⁹ meydana geldiği için *عَفَلٌ* kabul edilmektedir.

Aslında ikisi de aynı kelimelerdir. Ancak ikinci kelime harflerin yer değiştirmesi türünden (*kalb*) bir ses değişikliği meydana gelmiştir. Örnekte 'aynu'l-kelime, *fâ'u*'l-kelimedden önce getirilmiştir. Görüldüğü üzere vezin, her iki kelimenin harfleri ve harflerinin sıralanışı hakkında bize bilgi vermektedir.

2. Sarfî mîzân, kelimelerin veya fiillerin harekeleri hakkında bilgi verir. Örneğin *ضَرَبَ ضَرَبَ ضَرَبَ* kelimelerini ele alalım. Birinci kelimenin vezni *فَعْلٌ*, ikincisinin vezni *فَعْلٌ*, üçüncüsünün vezni ise *فَعْلٌ*'dir. Vezinlerden anlıyoruz ki, birinci örnek bir isim veya mastar, ikinci örnek mâzi bir fiil, üçüncü örnek ise mâzi meçhul bir fiildir. Bu çıkarımları, hareketlerden yola çıkarak yapıyoruz. Eğer üç örnekte de hareke olmasaydı hangisinin isim, fiil veya mastar olduğunu anlayamazdık.

3. Sarfî mîzân, kelimelerin kök ve zaîd harfleri hakkında bizlere bilgi vermektedir. *ضَرَبَ* ve *ضَارِبٌ* örneklerinde *ضَرَبَ*'nin vezni *فَعْلٌ*, *ضَارِبٌ*'in vezni ise *فَاعِلٌ*'dir. Temel veznimiz *فعل* olduğundan dolayı *ضَرَبَ*, kök harflerinden oluşan mâzi bir fiildir. *ضَارِبٌ* ise 'aynu'l-kelime ve *fâ'u*'l-kelime arasına bir harf eklenip ism-i fâil kalıbına konulmuş bir kelimedir. Aradaki elif (ل) harfinin, kök harfleri arasına girmiş zaîd bir harf olduğunu, vezinden anlamaktayız.

4. Sarfî mîzân, kelimelerde meydana gelen hazif hakkında da bize bilgi vermektedir. *وَعَدَ يَعِدُ* (Söz verdi.) fiili, birinci harfi illet harfi olan *mîsâl* bir fiildir. Fiilin mâzi halinde vezni, *فَعْلٌ*'dir. Misâl fiillerin muzâri çekimlerinde illet harfi olan

⁴⁸ Hâssân b. 'Abdillâh el-Guneymân, *el-Vâdih fi'ş-şarf*, 17-18, erişim: 05 Nisan 2019 (Elektronik kitap); Zureyğ, *el-Mîzânü'ş-şarfî ve eşeruhu fî ta'avvuri'l-luğati'l-'Arabiyyeti*, 27-28.

⁴⁹ Burada kastedilen *kalb*, bir harfin başka bir harfle yer değiştirmesidir.

vâv, düşer.⁵⁰ Eğer mevzûnda hazif meydana gelirse mizanda da mahzûf harfe karşılık gelen harf, hazfedilir. يِعْدُ muzâri fiilinde ‘aynu’l-kelimeye karşılık gelen vâv harfi düşürülmüştür. Aynı eylemi vezinde de uygularsak veznimiz يِعْلُ olacaktır. Dolayısıyla sarfî mîzân, bize hazif ve hazfedilen harfîn hangisi olduğu hakkında da bilgi vermektedir.

5. Sarfî mîzân, kelimedeyne meydana gelen değışiklikler hakkında bilgi vermektedir. باع يَبِيعُ (Sattı.) fiili, ‘aynu’l-kelimesi illet harfi olan bir fiildir. Fiilin, mâzi sîgasındaki vezni فَعَلَ, muzâri siygasındaki vezni ise يَفْعَلُ şeklindedir.

1.1.4. Bir Kelimenin Veznini Bulma Yolları

Vezin ve mevzûn terimleri üzerine yapılan bu kısa açıklamadan sonra, bir kelimenin veznini bulmanın yolları üzerinde durulacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere kelimenin veznini belirlemek için oluşturulan “فعل” yapısı, bir kelimenin en az üç harfli olduğunu göstermektedir. Fakat bu durum, Arap dilindeki kelimelerin sadece üç kök harften oluştuğunu göstermez. Nitekim tek harften, iki harften, üç ve daha çok harften oluşan kelimelere rastlamak her zaman mümkündür. Üçten daha fazla harf içeren bir kelimeyle karşılaştığımızda bu, şu anlama gelmektedir: Söz konusu kelimedeki üçün üzerindeki harfler, bazı durumlarda aslî, bazı durumlarda ise gayr-ı aslî kabul edilmektedir. Bir kelimeyi oluşturan harflerden hangilerinin zâid, hangilerinin aslî olduğunu belirlemek gelişigüzel değildir. Bütün bunlar, genellikle mantıkî bir bütünlük içerisinde ve kurallar çerçevesinde yapılır. Veznin belirlenmesinde önem arzeden ve kısaca burada değinmemiz gereken hususlar, kelimedeki harflerin aslî olup olmadığı, aslî değilse zâid harfîn aslî ya da gayr-ı aslî oluşu, gayr-ı aslî ise bu durumda sesle ilgili hususları açıklayan i‘lâl, ibdâl, idgâm, tekrâr, kalb ya da hazif gibi olguların vezni etkileyip etkilemediğidir. Şimdi, vezin-mevzûn ilişkisinde, sözü edilen hususların ne kadar etkili olduğuna bakalım.

Öncelikle şunu belirtelim ki, Arapça bir kelimedeyne şu gibi ses değışmelerine rastlamak mümkündür:

⁵⁰ Çörtü, *Sarf*, 272.

1. Kelime içindeki bazı sesler düşürülebilir (ḥazf).
2. Kelime içindeki bazı sesler, bir diğeriyle değiştirilebilir. Bu durum, i' lâl ya da ibdâl çerçevesinde gerçekleşir.
3. Kelime içindeki benzer sesler, birbiriyle birleştirilebilir (idgâm).
4. Kelime içindeki bazı sesler, birbiriyle yer değiştirebilir. Bu durum, kalb çerçevesinde gerçekleşir.
5. Kelime içindeki bazı sesler yinelenebilir (tekrâr).
6. Kelime içindeki bazı harfler sonradan getirilmiş olabilir (ziyâde).

Öncelikle, herhangi bir ses değişimi, ses ziyâdesi veya ses düşmesi veyahut tekrârı gibi olayların meydana gelmediği kelimelere bakalım. Bu tür kelimeler, sâlim ve mehmûz olarak adlandırılan sahîh kelimelerdir. Bunların vezinlerini belirlerken herhangi bir değişiklik yapılmaz. Örneğin, mehmûz bir fiil olan أَكَلَ (Yemek yedi.) kelimesi فَعَلَ vezninde, mehmûz bir isim olan أَكَلَ (yemek) kelimesi فَعَلَ vezninde; sâlim bir fiil olan دَخَلَ kelimesi فَعَلَ vezninde, sâlim bir isim olan دَخَلَ kelimesi ise فَعَلَ veznindedir.

Suleymân b. İbrâhîm el-Âyid, “İhtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn” adlı makalesinde sarfi mîzânı belirlerken dikkate alınacak ve alınmayacak hususları şu şekilde bir araya getirmiştir:⁵¹

Sarfi mîzânda dikkate alınanlar (gözetilenler):

Bunlar, sekiz husustur:

1. Harflerin yer değişikliği (*kalb mekânî*). Mevzûnda bir harfin yerinin değişmesi türünden bir kalb söz konusu olursa, örneğin, حَاه (şan, şöhret) kelimesinin vezni için, “aynu’l-fiili, fâ‘ul fiilin önüne takdim edilmiş, فَعَلَ veznindedir” denilir. Bu kelimenin aslı ise فَعَلَ veznindeki وَجْه (yüz) kelimesidir.

⁵¹ el-Âyid, “İhtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 100-101.

2. Hazifli i'âl. Mevzûnu yapılacak kelimenin kök harflerinden biri hazfedilmişse mîzânda da ona karşılık gelen harf, hazfedilir.⁵² Dolayısıyla bir emir fiili olan عَدَّ kelimesinin vezni, عَلَّ şeklinde olacaktır.

3. Nakilli i'âl (naklî i'âl/nakle bağlı i'âl). قُلْنَ (Dediler.), بَعْنَ (Sattılar.) örneklerinde olduğu gibi nakle bağlı olarak bir hazif gerçekleşirse, böyle bir durum söz konusudur. Bu kelimelerin vezni, sırasıyla قُلْنَ ve بَعْنَ şeklindedir. يَرَى (Görüyor.), يُرِي (Gösteriyor.), مَقُول (denilen, söylenen), إِقَامَة (yerleşim, oturma), إِسْتِقَامَة (düz olma, dürüstlük) gibi kelimelerde de nakilli i'âl söz konusudur.

4. Bazı lügatlerde (lehçelerde) bazı kelimeler üzerinde gerçekleşen değişiklik; Örneğin عُصْرَ kelimesinin, meçhûl veznindeki عُصِرَ (Sıkıp suyu çıkarıldı.) kelimesinin tahfif edilmiş şekli olduğu belirtilmiştir. Vezni ise فَعَلَ şeklindedir. Yine, شَعِير (arpa) ve رَغِيف (burun kanı) kelimeleri de فَعِيل veznindedir.

5. Meçhûl yapı için meydana gelen değişiklik. Örneğin, ضَرْبَ kelimesinin vezni فَعَلَ şeklindedir.

6. Tâ-i ifti'âl vb. dışında kalan, sadece zâid harfte meydana gelen ibdâl. Örneğin, صَحَائِف (sayfalar) kelimesindeki hemze, yâ'dan dönüşmedir, vezni ise فَعَائِل şeklindedir. عَجَائِر (ihtiyar kadınlar) kelimesinde de aynı durum söz konusudur.

7. Aslî bir harfin zâid bir harfe idgâm edilmesi. Örneğin, قَدَّسَ (Kutsadı.) ve اِحْمَرَ (Kırmızılaştı.) kelimelerinde böyle bir durum söz konusudur ve bunların vezinleri sırasıyla فَعَّلَ ve اِفْعَلَّ şeklindedir.

8. Zâid bir harfin idgâm edilmesi. Buna göre مُكْرِمِي kelimesinin vezni, مُفْعَلِي şeklindedir.

⁵² c Abdulgânî, *eş-Şarfü'l-kâfi*, 25; el-Hamlâvî, *Şeza'l-urf fi fenni's-şarf*, 15; eş-Şâtıbî, *el-Maķāşidu's-şâfiye*, 8: 318; Muhammed Muhyiddîn, *Durûsu't-taşrif*, 32.

Şunu belirtmeliyiz ki sarfî mîzân, çekimi yapılabilen fiil ve isimler için söz konusudur. Harflerde,⁵³ mebnî isimlerde ve câmid fiillerde sarfî mîzânın söz konusu edilmeyeceği belirtilmektedir.⁵⁴

Aşağıda zikredilecek dokuz hususun ise sarfî mîzânda dikkate alınmadığını görüyoruz.

1. Sadece zâid harfîn kalbi (ibdâli) dışında kalan kalb yoluyla i'âlâller. Buna göre بَاعَ kelimesi, قَالَ kelimesi, فَعَلَ ve فَعَّلَ kelimesi ise فاعِلْ veznindedir.⁵⁵

2. Mîzândaki aslî harfe karşılık gelecek şekilde aslî harfîn ibdâl edilmesi. Buna göre تَرَاثَ (miras) kelimesinin vezni فُعَالٌ ; إِسَادَةٌ (yastık) kelimesinin vezni ise فِعَالَةٌ şeklindedir.

3. Sadece nakille meydana gelen i'âlâl (yani nakile bağlı olarak bir hazif gerçekleşmemişse). Buna göre يَتَمَوَّلُ kelimesi يَفْعَلُ vezninde, يَبِيعُ kelimesi ise يَفْعَلُ veznindedir.

4. Nakil ve kalb yoluyla i'âlâl. Buna göre مُخْتَارٌ ve يُعَالٌ kelimelerinin vezinleri sırasıyla مُفْتَعَلٌ ve يُفْعَلُ şeklindedir.

5. İfti'âl, tefâ'ul ve tefa'ul bâblarında geçen tâ'lardan yapılan ibdâl, cumhurun görüşüne göre vezinde dikkate alınmaz. Buna göre اصْطَبَرَ (Sabretti.) kelimesinin vezni اِفْتَعَلَ şeklindedir.

6. Aslî bir harfîn misline (yani kendisi gibi aslî bir harfe) idgâm edilmesi. Buna göre يَفِرُّ (Kaçıyor.) ve شَدَّ (Şiddetli oldu.) kelimelerinin vezinleri sırasıyla يَفْعَلُ ve فَعَلَ şeklindedir.

⁵³ 'Umer b. Şâbit eş-Şemânî, *Şerhu't-Taşrif*, thk. İbrâhîm b. Suleymân el-Be'îmî (er-Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1419/1999), 191.

⁵⁴ Bk. 'Abdulğani, *eş-Şarfu'l-kâfi*, 24.

⁵⁵ 'Abdulğâhir el-Curcânî, kelimenin veznini belirlerken aslî harfîn, değişen harfle gösterilebileceğini söylemiştir. Yani قَالَ fiili فاعِلْ vezninde, سَمَا fiili فَعَى vezninde olabilir. Bk. er-Rağî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 18.

7. Zâid bir harfin, aslî bir harfe idgâm edilmesi. Buna göre سَيِّد (efendi) ve مَرْمِيَّيِ kelimelerinin vezinleri sırasıyla فَعِيل ve مَفْعُول şeklidir.

8. Sadece idgâm için meydana gelen değişiklik. Buna göre, رَدَّ kelimesinin vezni فَعَلَ ; فَعَّلَ ; فَعَّلَ ; فَعَّلَ (emir fiili)'ninki ise فَعَّلَ şeklindedir.

9. Nakilli i' lâla bağlı olarak yapılan değişiklik. Buna göre, جُودُوا kelimesi, افعلوا veznindedir. Çünkü nakilli i' lâla bağlı olarak hemze-i vasl dışında bir nazif gerçekleştiğinde, mîzânda dikkate alınır. Buna bağlı olarak, فُؤُوا kelimesinin vezni için افعلوا denilir. Çünkü söz konusu fiilin ses değişimine maruz kalmamış hali yani aslı, افؤوا şeklindedir.

Sarfî mîzân, yukarıda da görüldüğü üzere direkt olarak kelimelerle bağlantılı bir sistemdir. Bu sebeple aşağıda önce kelime ve türlerinden bahsedilecek daha sonra kelimenin yapısında meydana gelen değişimler ele alınacaktır.

1.2. Kelime ve Türleri

“Kelime”, “ك ل م” harflerinden *fe'iletun* vezninde türetilmiştir ve sözlükte “yaralamak”, “anlaşılır bir şekilde konuşmak” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ Kelime, anlamlı cümleleri ifade etmek için de kullanılır.⁵⁷

Bir naziv terimi olarak “kelime”, bir mana için konulmuş müstakil,⁵⁸ müfret bir lafızdır.⁵⁹ Tanımda geçen “müfret”ten kasıt, kelimenin kısımlarının, anlamının bir

⁵⁶ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, “Kelim”, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa* (Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2001), 874; el-Hâfîl b. Ahmed, “Kelim”, 4: 45.

⁵⁷ Ebû Muhammed 'Abdullâh Cemâluddîn b. Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*, 4. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1425/2004), 27; Cemâluddîn Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Şuṣûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, thk. Muhammed Ebû Faḍl 'Âşûr (Beyrût: Dâru ihyâ'i't-turâsi'l-'Arabî, 1422/2001), 10.

⁵⁸ Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddîn (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1418/1998), 1: 19.

⁵⁹ İbnu'l-Hâcib Cemâluddîn 'Uşmân b. 'Umer b. Ebî Bekr el-Mısrî el-'İsnevî el-Mâlikî, *el-Kâfiye fi 'ilmi'n-nahv ve's-şafiye fi 'ilmi't-taṣrif ve'l-ḥaṭ*, thk. Sâlih 'Abdul'azîm eş-Şâ'ir (Beyrût: Mektebetu'l-âdâb, 2010), 11; el-Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabîyye*, 1: 9; Bahâ'uddîn 'Abdullâh b. 'Akîl el-'Uḳaylî el-Mısrî el-Hemdânî, *Şerhu'bni 'Aḳîl*, thk. Muhammed Muḫyiddîn 'Abdulhamîd, 20. Baskı (el-Kâhire: Dâru't-turâş, 1400/1980), 1: 16.

kısmına delalet etmemesidir.⁶⁰ Yani kelime, parçalara ayrıldığında anlamını yitirir.⁶¹ Örneğin, “insan” kelimesini “in” ve “san” şeklinde parçalara ayırdığımızda anlamsız hale gelir. Terkipte ise bu durumun tersi söz konusudur. Örneğin, isim tamlamasında parçalardan biri muzâf, diğeri ise muzâfileyh’tir ve her biri, bütünün (tamlamanın) anlamlarının parçalarını oluşturmaktadır. قَلَمُ الطَّالِبِ (öğrencinin kalemi) örneğindeki isim tamlamasında kalem muzâf, öğrenci ise muzâfileyh’tir. Terkip, parçalara ayrıldığında kelimeler anlamını korumaktadır. “Lafız”dan maksat ise herhangi bir anlam ifade etsin ya da etmesin bazı harfleri kendisinde barındıran sestir. Örneğin, bir anlam ifade eden كَيْدٌ ve bu harflerin yer değiştirmesi ile elde edilen ve herhangi bir anlam ifade etmeyen كَيْدٌ kelimeleri, birer lafızdır.⁶²

Arapça kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır.⁶³ Şimdi kısaca bunlardan bahsedeceğiz.

Kûfeliler, ismin “وَسْمٌ” kelimesinden türeyip “alâmet”, Basralılar ise “سَمٌّ” kelimesinden türeyip “yükseklik” manasına geldiğini savunmuşlardır.⁶⁴ Vezin olarak *if‘un* veznindedir.⁶⁵ Terim olarak ise isim, zamana bağlı kalmaksızın kendi kendine bir manaya delalet eden şeydir.⁶⁶ ‘Abbâs Hâsan, ismi “beş duyu ile algılanan veya algılanmayan”, es-Serrâc (ö. 306/929) ise “bir kişi ya da kişi olmayan şeylere delalet eden”⁶⁷ şeklinde tanımlamışlardır. Tanımlardan hareketle hava, su, toprak, sevgi, insan vb. kelimeleri isme örnek olarak verebiliriz. Verilen örneklerin zaman ifade etmediği, zaman ile anlam kazanmadığı ve zamanlardan bağımsız olarak kendi başlarına bir anlam ifade ettiklerini görmekteyiz.

⁶⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 27.

⁶¹ Resul Sevinç, *Arap Dilinde Cümle Yapısı ve Biçimi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004), 28.

⁶² İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 27.

⁶³ el-Galâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 9; Suleymân Feyyâd, *en-Naḥvu’l-‘aşrî* (Mısır: Merkezu’l-Ehrâm, ts.), 14.

⁶⁴ Kemâluddîn Ebu’l-Berekât ‘Abdurrahmân b. Muḥammed b. Ebî Sa‘îd el-Enbârî en-Naḥvî, *el-İnşâf fi mesâ‘ili’l-ḥulâf beyne’n-naḥviyyîne’l-Başriyyîne ve’l-Kûfiyyîne*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulhamîd (b.y.: Dâru’l-fikr, ts.), 1: 6.

⁶⁵ İbn Manzûr, “Semâ”, 3: 2109.

⁶⁶ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, 1: 22; İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-zehab*, 12; İbnu’l-Hâcib, *el-Kâfiye fi ‘ilmi’n-naḥv ve’ş-şafiye fi ‘ilmi’t-taşrif ve’l-ḥat*, 11; el-Galâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 9.

⁶⁷ ‘Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 3. Baskı (Mısır: Dâru’l-me‘ârif, 1974), 1: 26; Ebû Bekr Muḥammed b. es-Serî b. Sehl en-Naḥvî İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-naḥv*, thk. Muḥammed ‘Uşmân (el-Kâhire: Mektebetu’s-Şekâfeti’d-dîniyye, 1430/2009), 1: 41.

İsimleri fiil ve harflerden ayıran bazı özellikler vardır. Şimdi kısaca onlara değineceğiz.

- İsimler, mecrûr olabilir. Başına gelen bir âmilden ötürü isimler, i‘râb alâmetlerinden olan kesre’yi alırlar.⁶⁸ الرَّجُلُ فِي الدَّارِ (Adam evde.) örneğinde الدَّارِ ismi, başına cer harfî geldiği için mecrûr olmuştur. Cer alâmeti olan kesre, isimlere has bir i‘râb alâmetidir.

- İsimler, başlarına “ال” takısı alabilirler.⁶⁹ “ال” takısı, isimleri fiil ve harflerden ayıran temel bir özelliktir. İsimler, başlarına “ال” takısı alarak ma‘rifelik kazanırlar. الكِتَابُ (kitap), المَدْرَسُ (öğretmen), الْفَرَسُ (at) gibi.

- İsimler, tenvin alabilirler.⁷⁰ طَالِبٌ (öğrenci), بَيْتٌ (ev), قَلَمٌ (kalem) gibi.

- İsimler, münâdâ olabilirler.⁷¹ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ “Ey Peygamber!” (el-Enfâl 8/64) âyetinde olduğu gibi النَّبِيُّ ismi, nidâ harfinden sonra geldiğinden dolayı münâdâ olmuştur.

İsimler, tür açısından “mu‘rab” ve “mebnî” olmak üzere iki kısma ayrılırlar.⁷² Biz bu hususu, i‘râb kısmında ele alacağımızdan dolayı burada bu konuya değinmeyeceğiz.

İsimler, sayı bakımından müfret, tesniye ve cem‘; cins açısından müzekker ve müennes; belirlilik ve belirsizlik açısından ma‘rife ve nekre olabilirler.⁷³

Kelimenin diğer bir türü olan fiil ise sözlükte “her bir iş” anlamına gelmektedir.⁷⁴ Bir terim olarak fiil, bir olaya ve bu olayın zamanına (geçmiş,

⁶⁸ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 1: 13-14.

⁶⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 29.

⁷⁰ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 1: 14.

⁷¹ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, 1: 19-20.

⁷² İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 30-40.

⁷³ Feyyâd, *en-Nahvu’l-aşrî*, 16.

⁷⁴ İbn Manzûr, “Fi‘l”, 5: 3438.

şimdiki, gelecek)⁷⁵ delâlet eden kelimedir.⁷⁶ كَتَبَ: Yazdı. يَكْتُبُ: Yazıyor. Örnekteki eylemler, bir şahıs tarafından belirli bir zamandaki bir oluşu, işi ifade etmektedirler.

Fiillerin de kendine özgü birtakım özellikleri vardır:

- Fiiller, sonlarına fâillik tâ'sı alabilir. Örneğin خَرَجْتَ (Çıktın.) gibi.

- Fiiller, sonlarına müenneslik tâ'sı alabilir. Örneğin فَعَدْتُ (Oturdu.) gibi.⁷⁷

- Fiiller, sonlarına muhataba yâ'sı alabilir. Örneğin كُلِّمِي (Kalk!) gibi.⁷⁸

- Fiiller, sonlarına te'kîd nûn'u alabilir. Örneğin لَيْسَ حَنَّ "Hapse atılacak" (Yûsuf 12/32) gibi.⁷⁹

Fiiller, zaman açısından mâzi, muzâri ve emir olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.⁸⁰ Fiiller başta mu' tel, sahîh; câmid, mutasarrıf; tâm, nâkıs; lâzım ve mute' addî olmak üzere daha birçok tasnife tabi tutulmuştur.⁸¹

Harf ise kendi başına bir mana ifade etmeyen, fiil ve ismin özelliklerini kabul etmeyen ancak isim ve fiillerle anlam kazanan lafızdır.⁸² Fiil ve isimlerin aksine harflerin kendine has alâmetleri yoktur.⁸³ Buna göre, fiil ya da ismin herhangi bir alâmetini taşımayan kelimeler, harf olmaktadır. Harflerin sarfî mîzânda ve i' râbta yeri olmadığı için harflerle ilgili yapılan tasniflerden bahsetmeyeceğiz.

Arap dili, mevzûn bir dildir. Dolayısıyla kelimeler, belirli kalıplarda gelir. Kelimelerde meydana gelen değişimlerin birçoğu, o kelimenin sarfî mîzândaki veznini etkilemektedir. Bu sebeple aşağıda kelime türetimi ve meydana gelen değişimler konusu üzerinde durulacaktır.

⁷⁵ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naĥv*, 1: 44.

⁷⁶ Şevkî Dayf v.dğr., "el-Fi'l", 695.

⁷⁷ İbn Hişâm, *Evđaĥu'l-mesâlik*, 1: 22.

⁷⁸ İbn Hişâm, *Evđaĥu'l-mesâlik*, 1: 23.

⁷⁹ İbn Hişâm, *Evđaĥu'l-mesâlik*, 1: 24.

⁸⁰ İbn Hişâm, *Şerĥu Kıtrî'n-nedâ*, 41-48; Feyyâd, *en-Naĥvu'l-‘aşrî*, 40-41.

⁸¹ Feyyâd, *en-Naĥvu'l-‘aşrî*, 39.

⁸² es-Suyûtî, *Hem‘u'l-hevâmi‘*, 1: 22; Feyyâd, *en-Naĥvu'l-‘aşrî*, 14; İbn Hişâm, *Şerĥu Kıtrî'n-nedâ*, 49.

⁸³ el-Ġalâyînî, *Câmi‘u'd-durûsi'l-‘Arabiyye*, 1: 12.

1.3. Kelime Türetimi ve Kelimede Meydana Gelen Ses Değişimleri

Arap dilinde kelimeler pek çok nedenden dolayı ses/lafız değişikliğine maruz kalabilmektedir. Bir kelimede aynı harflerin yanyana gelmesiyle idgâm veya o kelimede illet harfi olması hasebiyle ses değişimleri olabilmektedir. Bu tür durumların bir kısmı, o kelimenin sarfî mîzândaki veznini etkilemekte, bir kısmı ise etkilememektedir. Kelimenin veznini bulurken bu tür durumların bilinmesi gerekmektedir. Çünkü ileride göreceğimiz üzere bazı kelimelerin vezni belirlenirken aslî haline yani derin yapısına, bazılarının ise yüzey yapısına yani kullanımdaki haline bakılmaktadır.⁸⁴

Vezinler incelenirken verilen örneklerden bazılarının geçmişte kullanımı zayıf ve artık günümüzde kullanımı olmadığı düşünülerek bu tezde alınması yadrganabilir. Oysa bunlar, ta' rîb ve terimlerin vaz'ında geniş bir saha sunar ve böylece yeni kelimeler üretilebilir ve söz varlığı geliştirilebilir.

Kelime türetiminde en sık başvurulan yöntem, iştikâktır. “İştikâk”, nahivcilerin çoğunun yaptığı tanıma göre, kendine delâlet eden bir asıldan bir fer' yapılmasıdır (إِنشَاءُ فَرْعٍ مِنْ أَصْلٍ يُدُلُّ عَلَيْهِ).⁸⁵ İbn 'Uşfûr (ö. 669/1270), iştikâkın mastardan yapılacağı, diğer bir ifadeyle kök kelimenin, mastar olduğu görüşündedir.⁸⁶

Tasrîf ise kelimenin sîgasını başka bir sîgaya değiştirmedir; ضَرَبَ kelimesini ضَرَبْتُ gibi yapmak için, ضَرَبَ şeklinde, قَمَطَرَ (güçlü hızlı deve) gibi yapmak için de ضَرَبْتُ demek gibidir. Kelimenin çekilebileceği birçok şekillerden tasgîr ve düzensiz çoğul vb. değiştirmeler bir tür tasrîftir. Tasrîf de iştikâk gibidir. Aralarındaki fark ise iştikâkın daha genel olmasıdır (yani her iştikâk tasrîftir ama her tasrîf, iştikâk değildir).⁸⁷

Eğer bir kelimenin zâid ya da aslî olduğuna delil getirirken onu aslına döndürerek delil getiriyorsak iştikâk; fer'î (kök kelimeden türeyen kelimeler) ile delil getiriyorsak tasrîf olur. أَحْمَرُ (kırmızı) kelimesindeki hemze'nin zâid olduğunu

⁸⁴ Ebû Evs İbrâhîm eş-Şemsân, *Durûs fi 'ilmi't-tasrîf*, 3. Baskı (er-Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1425/2004), 25 (Birinci bölüm).

⁸⁵ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-tasrîf*, 1: 41, 44.

⁸⁶ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-tasrîf*, 1: 48.

⁸⁷ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-tasrîf*, 1: 52-53.

söylerken onun الحُمْرَة kelimesinden alındığını görüyoruz. أَحْمَرُ kelimesinin türetildiği asıl (kök), الحُمْرَة (kırmızı) kelimesidir. Bu kelimege geçen hemze'nin ziyâdeliğine örneğin, onun الحُمْرَة kelimesinden alındığı şekilde bir delil getiriyoruz. Bu ve benzeri örnekleler iştikâk olarak adlandırılıyor. Çünkü hemze'sinin zâid olduğuna delil getirilen kelime, الحُمْرَة'dan alınmıştır.⁸⁸ Şu halde iştikâk, bir kelimenin kök harflerine ulaşmak demektir.

Diğer taraftan, أَيَّصَرَ (içinde ot bulunan bir elbise) kelimesinin çoğulu olan إِصَارٌ kelimesine baktığımızda, yâ'nın hafzedilip hemze'nin kaldığını görüyoruz. Çünkü çoğul bildiren kelime, أَيَّصَرَ'nın bir fer'idir. Çünkü onun çoğuludur. Bu ve benzeri örnekleler, tasrîf olarak isimlendirilir. Çünkü أَيَّصَرَ kelimesi, إِصَارٌ'dan müştak değildir. Aksine إِصَارٌ kelimesi, onun çekimlerinden biridir.⁸⁹

İster iştikâk olgusu, ister tasrîf olgusu çerçevesinde düşünelim, kök kelime ve türevleri arasında müşterek bir anlam söz konusudur. Mecazda olduğu gibi anlam değişim süreci bilinmezse, en son ifade ettiği anlam ile ilk anlam arasındaki ilişki kaybolmuş görünebilir. Oysa durum, mecazda olduğu gibidir.

Sarf âlimleri, müştaklar terimini sekiz tür isim için söylerler. Bunlar; ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, ism-i mekân, ism-i zamân ve ism-i âlettir. Nahivcilerin çoğu, ism-i fâil ve tüm müştakların, fiilin mastarından (Basrî görüş) değil, fiilden turedikleri (Kûfî görüş) görüşündedirler.⁹⁰ Bunların dışında, muzâri fiil (ki mâziden türetilir), emir fiili (ki muzâriden türetilir), mezîdlerin mastarları ve mastar-ı mîmî de müştak sayılır.⁹¹ Biz sarfî mîzânı, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde ele alacağımız için, bu konular üzerinde durmayacağız.

⁸⁸ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-tasrîf*, 1: 53.

⁸⁹ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-tasrîf*, 1: 54, 233-234.

⁹⁰ el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fi 'ilmi's-sarf*, 174; el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muştalâhât*, 116-117.

⁹¹ el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muştalâhât*, 117.

İştikâk konusuna kısaca değindikten sonra, şimdi de aşağıda, kelimedeydane meydana gelen ses değışimlerine sebep olan konuları, sarfî mîzân çerçevesinde inceleyeceğiz.

1.3.1. İdgâm, İ'lâl ve İbdâl

Birçok Arapça kelime, idgâm, i'lâl ve ibdâl gibi hususlara (ses değışimlerine) maruz kalır. Ancak bu durum, daha önce de belirtildiği üzere mîzânı etkilemez. Örneğin, شَدَّ kelimesinin aslı شَدَدٌ şeklindedir. İdgâm edilmeden önceki vezni فَعَلَ şeklindedir. مَدَّ (Uzattı.) ve عَدَّ (Saydı.) fiilleri de böyledir. اِمْتَدَّ (Yayıldı.), اِعْتَدَّ (Kabul etti.), مُتَعَلَّاقٌ isimlerinin vezinleri ise اِفْتَعَلَ ; اِشْتَدَّ , مُتَعَدِّ , مُتَعَدِّ isimlerinin vezinleri ise مُتَعَلَّاقٌ veznindedir. Aynı şekilde قَالَ fiilinin vezni, فَعَلَ'dir. İ'lâl yapılmadan önce bu fiilin elif harfi, vâv idi; sonra bir kural gereği elif harfine dönüştürülmüştür. بَاعَ fiilinin vezni de فَعَلَ'dir. Fiilin 'aynu'l-kelimeye karşılık gelen elif'i, yâ'dan dönüşmedir. Vâv ve yâ'nın i'lâlleri, mîzânı etkilememiştir. Buna göre مَلْهَى (eğence yeri) kelimesinin vezni مَفْعَلٌ ; مُتَعَلَّقٌ (toplantı merkezi) kelimesinin vezni مَفْعَلٌ ; اِسْتَبَاحَ (Duyurdu.) kelimesinin vezni اِسْتَفْعَلَ şeklindedir. İ'lâl bi't-teskîn türünden ses değışimi meydana gelen kelimelerde de durum aynıdır. Örneğin, يَبِيعُ ve يَبُوعُ kelimelerinden birincisi يَبِيعُ, ikincisi يَبُوعُ vezninde olup bunların i'lâl öncesi durumları يَبِيعُ ve يَبُوعُ şeklindedir. İ'lâl, mîzânı etkilemediği için, veznini belirlerken aslına (ses değışimi olmamış haline) itibar edilmiştir. Aynı durum, مَكَانٌ , مَقَامٌ , اِسْتَقَامَ kelimeleri için de söz konusudur. Çünkü bunların asılları, مَكُونٌ , مَقُومٌ , اِسْتَقُومٌ şeklindedir. Bu kelimelere i'lâl kuralları uygulandıktan sonra, son şekillerini almıştır. Buna göre bunların vezinleri sırasıyla مَفْعَلٌ , مَفْعَلٌ , اِسْتَفْعَلَ şeklindedir.⁹²

⁹² Bk. el-Halvânî, *el-Vâđđıhî 'ilmi's-şarf*, 62-63; İmil Bedî' Ya' kıb, *Mu'cemu'l-evzân*, 274.

İdgâm ve i'âl için söz konusu olan bu durum, ibdâl için de söz konusudur. Örneğin, اِزْدَانَ (Süslendi.) ve اِضْطَرَّبَ kelimelerinin vezni, اِفْتَعَلَ şeklinde gelir. Birinci fiildeki dâl, ikincisindeki ط harfleri, ت'den bedel olarak getirilmiştir. Buna rağmen fiillerin vezinleri bu ibdâl işleminden etkilenmemiştir.⁹³ Aslını beyan etmek için kelimenin vezni bu şekilde getirilmiştir.⁹⁴

1.3.2. Kalb (el-ğalbu'l-mekânî)

Harflerin yerinin değişmesi/değiştirilmesi demek olan kalbte, kelimenin fâ'sı 'ayn'ın yerine, lâmu'ı da örneğin fâ'nın yerine gelebilmektedir. Bu yer değişikliği mîzânı da etkilemekte, aslı فَعْلٌ vezninde olan وَجْهٌ kelimesi, حَاهُ şeklini alabilmektedir. وَجْهٌ kelimesindeki vâv harfi, kelimenin fâ harfine karşılık geldiği için حَاهُ kelimesinin vezni, عَهْلٌ şeklindedir. Kalb yapıldıktan sonra حَوَّهٌ şeklinde gelen kelime, vâv harfinin harekeli ve kendisinden önceki harfin fetha olması sebebiyle elif'e dönüşerek حَاهُ şeklini almıştır.⁹⁵ Yine aslı فَاعِلٌ vezninde olan الْحَادِي kelimesi, عَالِفٌ veznindedir. Kelimenin fâ'ya karşılık gelen vâv harfi, lâmu'l-fiil, 'aynu'l-fiili ise fâ'ul-fiilin yerine geçmiştir. Vâv harfinin sonda olması ve kendisinden önceki harfin kesre olması sebebiyle yâ'ya dönüşmesi ise bir i'âl kuralıdır.⁹⁶

فُلُوعٌ vezninde gelen قِيسِيٌّ (yaylar) kelimesinin aslı, yer değişikliği olmadan önceki haliyle فُعُولٌ vezninde olup فُؤُوسٌ şeklindedir. Kalb mekânî (yer değişikliği)

⁹³ Bk. Ebû Hâyyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 149-150; İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 6; el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 62-63. er-Rağî'ye göre اِضْطَرَّبَ kelimesi, اِفْطَعَلَ vezninde görülebilir. Bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15.

⁹⁴ el-Meliku'l-Mu'eyyed 'İmâduddîn Ebu'l-Fidâ' İsmâ'îl b. el-Efdal 'Alî b. el-Eyyübî, *Kitâbu'l-Kunnâş fi fenneyi'n-naĥv ve's-şarf* (Beyrût: el-Mektebetu'l-'aşriyye, 1425/2004), 1: 380.

⁹⁵ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 63. Ayrıca bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15. Kalb'le kastedilen şey burada, el-ğalb el-mekânî'dir ve bu olgu semâ'idir. Mevzûn kelime, i'lalli (ilal sebebiyle) bir kalb meydana gelmişse bu durumda mîzânda herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Aksine, mîzân olduğu gibi kalır. Örneğin قَالٌ ve بَاعٌ gibi kelimelerin vezinleri فَعْلٌ şeklindedir. Bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15 (dipnot).

⁹⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 63; İmîl Bedî' Ya'ğûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 274. Ayrıca bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15.

onu, قِسِيّ şekline dönüştürmüş; sîn (lâmu'l-fiil), vâv'ın ('aynu'l-fiil) öncesine alınarak فُلُوحُ veznine sokulmuştur. Bundan sonra, i' lâl kuralları uygulanmış ve son şeklini almıştır.⁹⁷ دَار kelimesinin çoğulu olarak gelen أَدْر (aslı أَذْوَر kelimesinden maktûb) kelimesinin vezni, أَعْمَلْ şeklindedir.⁹⁸

Yukarıda verdiğimiz örneklerde bir kalb olgusunun gerçekleştiğini iştikâk yoluyla biliyoruz. Örneğin جَاه kelimesinin وَجْه kelimesinden maktûb olduğunu وَجْهَةٌ (yön) ve وَجْه gibi kelimelerin varlığından anlıyoruz. قِسِيّ kelimesinin müfredinin قِسْوْ şeklinde gelmesi ise o kelimeye meydana gelen bir kalb'e delâlet etmektedir. Yine, حَادِي kelimesi, وَاحِد kelimesinden maktûbtur. Bunun delili ise وَحْدَةٌ kelimesinin varlığıdır. Bütün bunlar, kalb'in iştikâkla bilinebileceğini gösteren örneklerdir.⁹⁹ Aşağıda bir kelimeye meydana gelen kalb olgusunu tanıyabilmenin yollarından bahsedilecektir.

Kalb'i bilmenin beş yolu vardır. Bunlardan birincisi yukarıda açıklandığı üzere (1) iştikâktır. Diğerleri ise (2) i' lâlin gerekçesi olduğu halde tashîh edilmesi (i' lâl yapılması gerektiği halde onun yapılmayıp harfin sahîh görülmesi); (3) kullanımının azlığı; (4) kalbin olmaması halinde iki hemze'nin kelime sonunda birarada bulunmasının gerekmesi; (5) kalb olmaması durumunda hiçbir sebep yokken kelimenin gayr-ı munsarif olmasının gerekmesi.

İkinci duruma أَيْسْ kelimesini örnek olarak verebiliriz. Bu kelimeye i' lâlî gerektirici bir durum¹⁰⁰ söz konusu olduğu halde yâ harfinin sahîh görülmesi (tashîh), onun عَيْسْ'ten maktûb olduğunu gösterir. Buna göre أَيْسْ kelimesi عَيْسْ vezindedir. Bu kelimedeki kalb, kelimenin köküyle de bilinebilir. Kelimenin kökü

⁹⁷ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 63.

⁹⁸ İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 8.

⁹⁹ Bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni' ş-şarf*, 15. Ayrıca bk. İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 8-9.

¹⁰⁰ Bu, yâ'nın harekeli olup kendisinden öncekinin meftûh olmasıdır.

şeklindedir.¹⁰¹ أَيْسَ'nin أَيْسَ şeklinde söylenmesi durumunda vezin, عَفَلْ şeklinde olacaktır. Aynı şekilde جَذَبْ'nin (Çekti.) جَبَدَ ; اِضْمَحَلْ'nin (Gözden kayboldu.) اِمْضَحَلَ ; السَّبَابِيبْ'in (kokusu güzel bir bitki) اَلْبَسَابِيبْ şeklinde kullanılması da bir harfin yer değiştirmesi (kalb) olgusuna örneklerdir.¹⁰²

Üçüncü duruma yani kullanım sıklığına رُئِمَ (beyaz ceylan) kelimesinin çoğulunu örnek olarak verebiliriz. Bu kelimenin çoğullarından biri آرَامْ kelimesi olup, nâdirdir. Sık kullanılan çoğulu ise آرَامْ şeklidir. Buna göre آرَامْ kelimesinin vezni, أَعْفَالْ şeklindedir. İkinci hemze olan 'aynu'l-fiil, fâ'nın yerine takdim edilmiş, teshîl edilerek آرَامْ şekline gelmiştir. Vezni ise أَعْفَالْ şeklidir. آراءْ (görüşler) kelimesi de أَعْفَالْ veznindedir. Çünkü müfredi (tekili), رَأَى şeklinde gelmektedir. Bazıları buradaki kalbin alâmetinin kök kelimenin bulunuşuna (vurûdu'l-asl) bağlamaktadır ki bunlar da رُئِمَ ve رَأَى şekilleridir.¹⁰³

Dördüncü durumda, örneğin lâmu'l-fiili mehmûz olan ecvef fiillerin ism-i fâil sîgalarında böyle bir durum söz konusudur. Zira شاءْ (Diledi.), جاءْ (Geldi.) gibi fiillerden ism-i fâil türetilirken lâmu'l-fiili, 'aynu'l-fiilin önüne getirilir. Aksi halde bu gibi kelimelerin ism-i fâil vezinlerinde iki hemze'yi yanyana okumak gerekir; جاءْ جَائِي gibi. Zira kâide şudur: Her ne zaman fiilin 'aynu'l-fiili, elif'e kalbedilerek i' lâlî yapılsa, ism-i fâili türetilirken de 'aynu'l-fiili hemze'ye dönüştürülerek i' lâlî yapılır. Buna göre جَائِي kelimesi فَاعِلْ veznindeyken, الجَائِي kelimesi فَاعِلْ veznindedir. Kalb yapıldıktan sonra kelimenin i' lâlî, قَاضِي kelimesine benzer.¹⁰⁴

¹⁰¹ Bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15. Ayrıca bk. İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 9.

¹⁰² Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 63.

¹⁰³ Bk. el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15-16. Ayrıca bk. İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 9 (*ârâm* ve *âdur* örnekleri için).

¹⁰⁴ Bk. İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 9; el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 16.

Beşincisinde bir kelimenin belli bir sebebi olmaksızın gayr-ı munsarif olması söz konusuydu. Örneğin, أَشْيَاءُ kelimesinde kelimedeki bir kalb olduğunu söylemezsek, sîgasının, belli bir şartı yerine getirmediği halde gayr-ı munsarif olması gerekir. Çünkü bu vezin (أَفْعَالٌ), masrûf olarak gelmiştir; أَشْيَاءُ gibi. Buna göre أَشْيَاءُ kelimesinin aslı فَعْلَاءُ vezninde olup aslı شَيْءَاءُ şeklindedir. Kelimenin lâmu'l-fiile karşılık gelen hemze, fâ'nın yerine geçmiştir ve böylece أَشْيَاءُ kelimesinin vezni لَفْعَاءُ şeklini almıştır. Bu kelimenin gayr-ı munsarif olması ise onun aslı itibariyle فَعْلَاءُ vezninde olmasından kaynaklanmaktadır. فَعْلَاءُ vezni ise gayr-ı munsarif olan bir vezindir.¹⁰⁵ el-Kisâ'î (ö. 189/805), أَشْيَاءُ kelimesinin أَفْعَالٌ vezninde olduğu, el-Ferrâ'î (ö. 207/822) ise أَفْعَاءُ (aslı أَفْعَلَاءُ) vezninde olduğu görüşündedir.¹⁰⁶

1.3.3. Ziyâde

Sîgaların oluşumunda kelimenin köküne eklenen harflere zâid denir. Burada “zâid”in manası, ‘ anlamsız, lüzumsuz’ demek değil aksine, aslî harfler ve lugavî tertipler (sıralama) itibariyle zâid görülen demektir.¹⁰⁷ Çünkü, zâid harfler bazı kelimelerde aslî harfler olmaktadır. Ziyâde harfleri ile kastedilen şey, bir kelimeye bir harf ziyâde edilecekse, ancak bunlardan biri ziyâde edilebilir demektir. Diğer bir ifadeyle bir kelimedeki ne zaman zâid bir harf görülürse, o, bu harflerden biri olmalıdır anlamına gelmektedir.¹⁰⁸

Kelimelerin ekseriyetinde zâid olan harfler, elif, hemze, vâv, yâ, mîm, nûn, te, sîn'dir. Nadiren, lâm ve hâ (هـ) harfi de ziyâde edilebilir ki toplamı on rakamına ulaşır.¹⁰⁹ Kelimenin aslî harflerine ilave edilebilecek harfler için birçok terkipler kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: هُوَ نَيْثٌ، تَسْلِيمٌ وَهَنَاءٌ، أَمَانٌ وَتَسْهِيلٌ، تَسْلِيمٌ وَهَنَاءٌ، هُوَ نَيْثٌ

¹⁰⁵ Bk. el-Hamlâvî, *Şezâ'l-urf fi fenni'ş-şarf*, 16.

¹⁰⁶ İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 9.

¹⁰⁷ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 49.

¹⁰⁸ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 201.

¹⁰⁹ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 201; el-Halvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi'ş-şarf*, 65.

السَّمَانُ، التَّنَاهِي سُمُو، تَهَاوُنِي أَسْلَم، تَلَا يَوْمَ أَنَسِيهِ، حَيَاةَ مَسْئُولٍ، أَتَاهُ سُلَيْمَانُ، أَلْمَوْتُ يَنْسَاهُ، أَسْلَخَنِي وَتَاهُ، ائْتَمَسَنَ
gibi. ¹¹⁰ هُوَ أَي، سَأَلْتُمْ هُوَ أَي، لَا أَنْسِيْتُمْوهُ، هُمْ يَنْسَاءُلُونَ هُوَ ائْتَمَالِي، تَنْمَس وَيَائِلِهِ

Bunun dışında, aslî bir harfin tekrârlanması yoluyla da kelimeye zâid bir harf getirilebilir. Aslî bir harfin tekrârlanması bazen ilhâk için bazen de ilhâk dışında başka amaç için yapılabilir. Örneğin, ‘aynu’l-fiil, bitişik olarak tekrârlanarak فَطَّعَ (Parçaladı.); araya zâid bir harf girmesi yoluyla ayrı olarak tekrârlanabilir; عَمَّنَعَل (kum yığını) gibi. Aynı şekilde lâmu’l-fiil bitişik olarak tekrârlanabilir; حَلَّبَبَ (Cilbâb giydirdi.) gibi. Fâ’ul ve ‘aynu’l-fiilin her ikisi birlikte tekrârlanabilir ve bu durumda lâmu’l-fiilin harfi, diğerlerinden farklı olur; مَرَمَرِيَس (felaket) gibi. Bu son şeklin kullanımı azdır. Yine ‘aynu’l-fiilin ve lâmu’l-fiilin her ikisi birden tekrârlanabilir. Bu durumda da fâ’u’l-fiilin harfi diğerlerinden farklı olur; صَحَّحَمَح gibi. ¹¹¹

Tağ’îf (şeddeleme) yoluyla aslî bir harfin tekrârlanması durumunda, iki harften birinin zâid olması gerekir. Birinci ya da ikinci harften hangisinin zâid olduğu ise tartışmalıdır. Muda’af kelimelerde, zâid harf çıkarıldıktan sonra geriye en az üç harf kalmalıdır. Aksi halde zâid sayılmaz; رَدَّ gibi. ¹¹²

Yine, rubâî bir kelimeye, aralarına aslî bir harf girdirmek yoluyla sadece fâ’u’l-fiil (سُنْدُس / kumaş gibi) ya da sadece ‘aynu’l-fiil (حُدُود) gibi veyahut fâ’u’l-fiil ve ‘aynu’l-fiil birlikte tekrârlanabilir (سَمْسِم / susam gibi). ¹¹³

Ziyâde konusunun, sarfî mîzâna etkisi büyük olduğundan bu konuyu biraz daha ayrıntılı ele alacağız.

¹¹⁰ Bk. İmîl Bedî’ Ya’kûb, *Mu’cemu’l-evzân*, 123. Üç tanesi için bk. İbnu’l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi’lmi’t-taşrif*, 70.

¹¹¹ Bk. İmîl Bedî’ Ya’kûb, *Mu’cemu’l-evzân*, 117.

¹¹² Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti’ fi’t-taşrif*, 1: 204.

¹¹³ Bk. İmîl Bedî’ Ya’kûb, *Mu’cemu’l-evzân*, 117.

1.3.3.1. Harflerin Ziyâde Edilme Maksatları

Şunu hemen ifade etmeliyiz ki bu harfler, her yerde zâid olarak gelmezler. Aksine, ziyâde edildiği belli yerler vardır. Zâid harf, i‘lâl ve ibdâl gibi bir gerekçe dışında düşürülmesi yoluyla, kökten çoğaltılmış olan kelimelerin müşterek anlamını hâlâ yansıtır olmasından da anlaşılabilir.

Harfler birçok amaçla ziyâde edilebilir.¹¹⁴

a) Harflerin ziyâde edilmesinin en önemli amacı, farklı bir anlamı ifade etmek içindir. Çünkü dil, düşüncenin ifade edilmesidir. Böylece ziyâde işlemi, dilin gelişim yollarından birisi olur. Örneğin, ضَارِب - مَضْرُوب - ضَرْب gibi kelimelerin birincisinde elif’in, ikincisinde mîm ve vâv’ın, üçüncüsünde vâv’ın ziyâde edilmesi, bir anlam gereğidir. Örnekte elif’in, mastarın delâlet ettiği genel anlamın yanında bu eylemi gerçekleştireni; mîm ve vâv’ın, eylemin üzerinde vâki olduğu kişiyi, üçüncüsündeki vâv ise bu eylemin kendisinden çok südur eden kişiyi (eylemi çokça/sıkça yapan kişiyi) belirtmek için kullanılması, bir anlam gereğidir. Muzarâ‘at harfleri de bu kabildendir. Bunlar, hem hadesin geçmiş zamandan şimdiki ya da gelecek zamana dönüşümünü hem de fâilin müzekker, müennes, muhatab ya da gaîb olduğunu belirtir.¹¹⁵

b) Harfler, ilhâk için ziyâde edilebilir. Ancak yeni bir anlam ifade etmezler. Bunların tek işlevi, kelimenin biçimsel yönüdür. Bu olgu, şâirin kâfiyeye karşılık gelecek uygun kelimeyi bulmasına ve nesircinin fâsilasını tamamlamasına yardımcı olur.¹¹⁶

c) Harfler, daha başka maksatlar için de ziyâde edilebilir. Örneğin, sessiz bir harfi telaffuz edebilmek, bunlardan birisidir. Emir fiillerin başına vasıl hemzesi (hemzetu’l-vasl/ulama hemzesi) ziyâde etmek ve اِنْتَصِرْ (Taraf tut!), اَلْعَبْ (Oyna!), اُكْتَبْ demek gibi. Burada zâid harfin fonksiyonu, konuşmacıya sessiz harfi söyleyebilme

¹¹⁴ Bu konuda bakılabilir: Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 118-119.

¹¹⁵ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’ş-şarf*, 66-67. Ayrıca bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 205; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 117.

¹¹⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’ş-şarf*, 67; el-Lubedî, *Mu‘cemu’l-muštalaḥât*, 201. Ayrıca bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 204-206.

gelen rahatsızlığını (kâlağ) gidermek için, شَدِيد gibi kelimelerde ise benzer harflerin biraraya gelmesini önlemek için ziyâde edilir. Araplar, benzer iki harfi birbirinden ayırmak için فَرَدَد (yüksek, engebeli yer) kelimesinin çoğulunda فَرَادِيد şeklinde harf-i med ziyâde etmişlerdir. Araplar, zarûret dışında, kelime sonunda ise birbirine benzer olmayan iki harfi birbirinden ayırmak için harf-i med ziyâde etmemişlerdir.¹²⁰

Kelimenin teksîri yani harf sayısının çoğaltılması için ziyâde edilmesine قَبَعْنَرَى¹²¹ kelimesindeki elif harfini ve كَنْهَل kelimesindeki nûn harfini örnek verebiliriz. Çünkü bu kelimeleri, kendilerine ilhâk edebileceğimiz bir yapı (nazîri) bulunmamaktadır. Ziyâdeyi, bir fâide için kabul etmek mümkünse, onu teksîr için ziyâde edilmesine hamletmekten daha evlâdır. Çünkü bunda bir fayda yoktur. Bu sebeple, nazîri olan bir kelimedeki zâid harfi, ilhâk için nazîr olan kelimedeki aslî bir harfe karşılık olarak koyduk.¹²²

1.3.3.2. Zâid Harfi, Aslî Harften Ayırabilmenin Yolları

Zâid harfi, aslî harften ayırabilmenin (en önemli) üç yolundan bahsedilmiştir. Bunlar; iştikâk ya da tasrîf, nazîrine (bir benzerine) kıyaslamak ve kesreti (kullanım sıklığına) bakmak. Şimdi bunları örneklerle açıklayalım.

a) Zâid harfi bulmanın en önemli yolu, iştikâk ya da tasrîftir. Lafzın iştikâkı bilinmezse, ancak bu durumda diğerlerine başvurulur. Bu yöntemde, kelime birçok şekillerde tasrîf ve taklîb edilir. Bu dönüşümlerde harf sabit kalırsa aslî, düşerse zâid kabul edilir. Örneğin, ضَارِب kelimesindeki elif, zâiddir. Kelimenin tasrîfi (çekimi), onun ضَرَبَ kelimesinden müştak olduğunu göstermektedir; ضَرَبَ يَضْرِبُ إِضْرِبَ فَهُوَ ضَارِبٌ ضَرَبَ يَضْرِبُ إِضْرِبَ فَهُوَ ضَارِبٌ çekimlerinde görüldüğü gibi elif, tüm çekimlerde sâbit değildir. Oysa aslî harfler (ض . ر . ب) hep sâbit kalmaktadır.¹²³

¹²⁰ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti ‘fi’t-tasrîf*, 1: 205; Ebû Hâyân, *el-Mubdi ‘fi’t-tasrîf*, 119.

¹²¹ Bu kelimenin tanımında وَهُوَ الْعَظِيمُ الْخَلْقُ الْكَثِيرُ الشَّعْرُ مِنَ الْإِبِلِ وَالنَّاسِ “iri cüsseli, kıllı deve/insan” şeklinde bir açıklama getirilmiştir.

¹²² Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti ‘fi’t-tasrîf*, 1: 206.

¹²³ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 68; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 118.

عَنْبَس (aslan) kelimesinin tasrîfinden onun عُبُوس kelimesinden müştak olduğunu ve dolayısıyla nûn harfinin zâid olduğunu anlıyoruz.¹²⁴

عَنْسَل، شَأْمَل، شَمَّال، نَيْدِل، رَعَشَن، فِرْسَن، بَلْعَن، حُطَائِط، دُلَامِص، فُمَارِص، هِرْمَاس، زُرْمُ، قِنْعَاس، عَنْسَل، شَأْمَل، شَمَّال، نَيْدِل، رَعَشَن، فِرْسَن، بَلْعَن، حُطَائِط، دُلَامِص، فُمَارِص، هِرْمَاس، زُرْمُ، قِنْعَاس، تَرْمُوت

kelimelerinin de iştikâk yöntemiyle sülâsî olduğu ortaya çıkacaktır.¹²⁵

b) Nazîrine (benzerine) kıyaslamak (murâ'at-ı nazîr): Kelimenin iştikâkı bilinmediği takdirde, hangi harfin zâid olduğunu bilmek için onun nazîri aranır. Örneğin, عَنَّتَر (cesaret) kelimesindeki nûn'un zâid olduğuna dair bir şüphe oluşabilir. Oysa bu kelime جَعْفَر örneğinde olduğu gibi mücerred rubâî olup, içinde zâid bir harf bulunmamaktadır.¹²⁶

عَنْبَس kelimesindeki nûn'un zâid, عَنَّتَر kelimesindeki ise aslî olduğuna hükmetmemizin sebebi, iştikâkın ikincideki nûnun zâid olduğunu göstermemesidir.¹²⁷

Şu kelimelere bakalım: نَرْجِس (nergis, fulya), تَنْصُوب (ağaç), عُنْصَل (yer soğanı), قَرْنُفُل (karanfil). Birinci kelimedeki nûn zâidtir. Zâid olmasa, kelimenin fâ'sına karşılık gelecek ve فُعْلَل vezninde olacaktır. Rubâ'î isim vezinleri arasında ise böyle bir vezin bulunmamaktadır. Arapça kelimelerde nazîrinin bulunmaması da nûn'un ziyâdesinin bir delili olmuştur. İkinci kelimedeki tâ da zâidtir. Öyle olmasaydı kelimenin vezni فَعْلَل olacaktı. Oysa Arapça'da bu veznin bir nazîri bulunmamaktadır. عُنْصَل için de aynı durum söz konusudur; nûn harfi zâidtir. Çünkü فُعْلَل vezni (bazı sarfçuların görüşü müstesna) yoktur. Diğer kelimedeki nûn da böyledir. Çünkü hümasî isimler arasında فَعْلَل vezninde bir isim geçmemektedir.¹²⁸

¹²⁴ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 68-69.

¹²⁵ İbnu'l-Ĥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-tasrîf*, 70-71.

¹²⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 68.

¹²⁷ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 69.

¹²⁸ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 69.

Nazîrinin gözetilmesi ile ilgili bir diğer örnek de şudur: تَتَعَلُّ (tilki yavrusu) kelimesinde olduğu gibi iki lügat (lehçe) bulunduğu (تَتَعَلُّ ve تَتَعَلُّ şeklinde), buradan birinci tâ'nın zâid olduğunu anlıyoruz. Çünkü zâid olarak kabul edilmese ve aslî kabul edilse, فَعَلُّ vezninde olacaktır. Oysa böyle bir vezin Arap dilinde yoktur. Söz konusu kelimenin تَتَعَلُّ şeklindeki okunuşunda, onun بُرُنُّ (aslanın pençeleri) kelimesinde olduğu gibi فَعَلُّ vezninde geldiği ve dolayısıyla tâ harfinin aslî olduğu düşünülebilir. Fakat kelimenin diğer lügatta da gelmiş olması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Çünkü diğer lügatte, tâ harfinin zâid olduğuna hükmedilmiştir.¹²⁹

Bir kelimenin nazîri dışına çıkması da söz konusudur. Bir kelimedeki bir harf, zâid olarak takdir edilir de kendisinde zâid olan bir kelimeye benzer olursa, aslî olarak takdir edilir de kendisine benzer bir kelime bulunmazsa ya da bunun tersi olursa, bu durumda nazîrinin dışına çıkmasına yol açmayacak şekilde hükmedilir. Örneğin, غَزْوَيْتَ (kısa; دَاهِيَّة/دَاهِيَّة) kelimesindeki tâ, aslî sayılırsa vezni فَعُولٍ olur. Bu vezin ise Arap kelimelerinde yoktur ki ona nazîr olsun. Zâid kabul edersek فَعْلِيَّتْ vezninde olur ki bu vezinde nazîrleri vardır; عَفْرِيتْ (şeytan) gibi. Dolayısıyla bu harfin zâid olduğuna hükmedilir.¹³⁰

Bir lafızda ziyâde harflerinden biri olur ve bunu ister zâid ister aslî kabul edelim Arap dilinde sabit olmayan bir binaya/vezne ulaşıyorsa, öylesi bir kelimedeki harfin ziyâdeliğe hamledilir. Çünkü asıllar, azdır. Mezîd yapıları ise çok ve yaygındır. Yaygın olana hamletmek, daha evladır. Örneğin كَنْهَبُلْ (çok büyük bir ağaç) kelimesi, nûn harfini aslî kabul edersek فَعَلُّ ; zâid kabul edersek فَعْلُلْ vezninde olur. Her iki vezin de iştikâk ve tasrîf yoluyla sabit değildir. Fakat فَعْلُلْ veznine hamletmek (mulhak olarak kabul etmek) daha evladır.¹³¹

¹²⁹ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taşrîf*, 1: 57-58.

¹³⁰ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taşrîf*, 1: 58.

¹³¹ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taşrîf*, 1: 59.

c) Bir diğerk yöntem ise Arap dilinde yaygın olan kullanım sıklığına (murâ'ât-ı keşret). Bir harfin belirli bir yerde sıklıkla zâid olarak gelmesi haline, onun zâid olduğuna hükmedilebilir. أَعْرَجُ (topal) ve أَحْمَرُ kelimelerinde olduğu gibi, hemze'nin kelime başında sıklıkla ziyâde edilmesinden yola çıkarak أَفْكَالٌ (titreme) kelimesindeki elif'in zâidliğine hükmedebiliriz. حَنْفَلٌ (kalın dudaklı), عَرْنَدَسٌ (şedîd aslan) kelimelerinde olduğu gibi beş harfli bir kelimedede üçüncü harf olarak gelen nûn'un ziyâdeliği de böyledir.¹³² Yine, iştikâkı ya da tasrîfi bilinmeyen bir kelimedede başta hemze gelince أَفْكَالٌ gibi onun ziyâdeliğine hamletmek, أَرْطَى gibi kelimelere bakmamak gerekir. Çünkü أَحْمَرُ gibi kelimelerin kullanımı, أَرْطَى gibi kelimelerin kullanımından çok daha fazladır.¹³³

Fakat daha önce söylendiği gibi, en önemli yol iştikâk olup, bu yolla bir harfin ziyâde edilmesine hükmedildiyse, diğerk yollara başvurulmaz. Örneğin تَفْعَالٌ vezninde gelen تَلْقَاءُ (...in karşısında), تَبْيَانٌ (açıklamak), تَضْرَابٌ gibi kelimelerdeki te harfinin zâid olduğu hükmünü verirken; aynı vezne karşılık gelen سِرْحَانٌ (kurt ve aslan isimlerinden), قِرْطَاسٌ gibi kelimelerdeki kâf ve sîn harflerinin zâid olduğu hükmünü vermiyoruz. Çünkü birinci hükmü verirken, tasrîf ya da iştikâk'a başvurduk; ikinci hükmü verirken de nazîrini gözeterek yeni bir vezin ortaya koymadık. Çünkü kelimenin iştikâk ve tasrîfi bilinmediği takdirde diğerk iki yönteme başvurulur.¹³⁴

d) Lüzûm (devamlılık/sürekli olarak belli bir yerde bulunma): عَجَنَسٌ (iri deve) gibi dört harfin ortasında sâkin bir harf olan nûn'un ziyâdeliğini ise lüzûm yoluyla biliyoruz. Şöyle ki, belirli bir yerde ziyâdesi tasrîf ya da iştikâkla sabit olan kelimelerden yola çıkarak, iştikâk ya da tasrîfi sabit olmayan bir kelimedeki bir harfin ziyâdeliğine hükmediyoruz. Çünkü o gibi yerlerde o tür kelimelerde hep zâid

¹³² Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 69-70; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 118.

¹³³ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-tasrîf*, 1: 54-55.

¹³⁴ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 70.

harf bulunmaktadır. Çünkü جَحْنَفَل (kalın dudaklı) kelimesindeki nûn harfi zâid olup kelimenin aslı جَحْفَلَة şeklindedir. Bir diğer örnek, عَبْنَس (kötü huylu) kelimesidir.¹³⁵

Kelime içerisinde, muzârilik harfleri ve tasgîr yâ'sı gibi bir harfin sırf orada bulunmasından dolayı bir anlam kazanması da onu zâid yapar. Çünkü kelimedeki hiçbir aslî harf, belli bir anlam ifade etmez.¹³⁶

1.3.3.3. Harflerin Ziyâde Yerleri

Arap dilinde ziyâde, kelime türetiminde önemli bir yere sahiptir. Ziyâde edilen harfler belirli olduğu gibi onların sıklıkla ziyade edildiği yerler de belirlidir. Aşağıda harflerin ziyâde edildiği yerlerden bahsedeceğiz.

Öncelikle şunu belirtelim ki bir kelimedeki bir, iki, üç ya da dört harf, zâid olabilir. Bunların ziyâde edilebileceği dört temel yer vardır; ya fâ'dan önce, ya fâ ve 'ayn arasında, ya 'ayn ve lâm arasında ya da lâm'dan sonra. Eğer bir kelimedeki birden fazla zâid harf varsa, bunlar ya bitişik ya da ayrı olarak gelebilir.¹³⁷

Tek harf ziyâde edilmiş kelimelere örnekler;

Fâ'dan önce: أَصْبُعٌ، أَكْرَمٌ ;

Fâ ile 'ayn arasında: ضَارِبٌ (döven), كَاهِلٌ (sırtın üst kısmı);

'Ayn ile lâm arasında: عَزَالٌ (ceylan);

Lâm'dan sonra: حُبْلَى (hamile) gibi.¹³⁸

Ayrı olarak iki harf ziyâde edilmiş kelimelere örnekler;

Fâ'dan önce ve sonra: أَجَادِلُ (şahinler);

'Ayn'dan önce ve sonra: عَاقُولٌ (yandık bitkisi);

Lâm'dan önce ve sonra: قُصَيْرَى (الضلع القصيرة) ;

¹³⁵ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 55-56.

¹³⁶ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 56-57.

¹³⁷ el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l- 'urf fi fenni' ş-şarf*, 116.

¹³⁸ el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l- 'urf fi fenni' ş-şarf*, 116.

Fâ'dan önce ve ‘ayn’dan sonra: إِغْصَارِ ;

‘Ayn'dan önce ve lââm'dan sonra; حَيَّرَ (yüksünerek yürümek);

Fâ'dan önce ve lââm'dan sonra: أَجْفَلَى gibi.¹³⁹

İkisi bir arada ziyâde edilen kelimelere örnekler;

Fâ'dan önce: مُنْطَلِقٍ (patlayıcı);

Fâ ile ‘ayn arasında: جَوَاهِرِ (cevherler);

‘Ayn ile lââm arasında: حُطَافٍ (çengel);

Lâm'dan sonra: عِلْبَاءٍ (sinir) gibi.¹⁴⁰

Üç harf ayrıık olarak ziyâde edilmiş kelimeye تَمَائِيلِ (heykeller) kelimesini örnek olarak verebiliriz.

Üç harf bitişik (yan yana) olarak ziyâde edilmiş kelimeye örnekler;

Fâ'dan önce: مُسْتَخْرَجٍ (çıkaran);

‘Ayn ve lââm arasında: سَلَالِيمِ (merdivenler);

Lâm'dan sonra: عُنُقُونَ gibi.

İki zâid harfin yanyana diğeri bir zâid harfin ayrıık olarak ziyâde edilmiş olan kelimeye örnek ise أَفْعُونَ kelimesidir.¹⁴¹

Yanyana dört harf ziyâde edilmiş bir kelime yoktur. Ayrıık olarak ziyâde edilmiş kelimeye ise إِحْمِرَارِ (kırmızılaşma) kelimesini örnek olarak verebiliriz.¹⁴²

Arapça kelimeler incelendiğinde en çok ziyâde edilen harflerin elif, vâv ve yâ olduğu görülecektir. Eğer bu harflerden biri üç ya da dört aslî harfle birlikte geldiyse

¹³⁹ el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-‘urf fi fenni’s-şarf*, 116.

¹⁴⁰ el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-‘urf fi fenni’s-şarf*, 116.

¹⁴¹ el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-‘urf fi fenni’s-şarf*, 116.

¹⁴² el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-‘urf fi fenni’s-şarf*, 116.

(örneğin قَتِيل ، مَقْتُول ، قَاتِل gibi) ve kelimedeki tekrîr (tekrâr) yoksa, bu harfin zâid olduğuna hükmedilir. قَوْل (söz) ve بَيْع (satmak) kelimelerindeki vâv ve yâ, üç ya da daha fazla harfle birlikte gelmediği için zâid değildir. وَسْوَسة (vesvese), وَشْوَشة (fısıltı), صَيْصِيية¹⁴³ gibi kelimelerde ise tekrâr vardır. Birinci ve ikinci kelimenin vezni فَعْلَلَة ; üçüncüsünün ise فَعْلَلَة şeklindedir.¹⁴⁴

1.3.3.4. Ziyâde Harfleri ve Örnekleri

Daha önce ziyade harflerinin س أ ل ت م و ن ي ه ا olduğunu söylemiştik. Şimdi bunları daha yakından, örnekleri ile birlikte tanıyalım.

a) Elif harfinin ziyadeliği

Elif harfi, gerçekte hiçbir zaman aslî bir harfe karşılık gelmez. Ya zâid olur ya da yâ veyahut vâv'dan dönüşmüş olur.¹⁴⁵ Kelime başında asla zâid olarak gelemez. Çünkü kendisi sakin olduğu için, sakin bir harfle de başlanamaz.¹⁴⁶ Üç ya da dört aslî harf bulunan bir kelimenin orta ya da sonunda zâid olur. التَّكْرَار (tekrâr), الحَلْخَال (halhal), الكِتَاب (kitap), السُّرَادِق (perde) ve الجَوَارِش (Mideyi takviye için alınan ilaç, (halhal), الدُّنْيَا (dünya), الصَّخْرَاء (çöl), السِّمَاء (sîmâ), الغُكْيُزِي (geri çekilmek), القَهْقَرِي (geri çekilmek), المَبْعَثَرِي (kılıklı büyük deve) gibi.¹⁴⁷

Elif harfi, إِذًا، حَتَّى، إِلَى gibi edatlarda aslîdir. Elif harfi, bunların dışında hiçbir kelimedeki aslî olamaz; ya zâid olur ya da aslî bir harften kalb edilmiş olur: قَالَ (Dedi.),

¹⁴³ İnek vb.'nin boynuzu, kale gibi anlamlara gelebilmektedir. Çoğulu الصَّيْبَايِي şeklinde gelir.

¹⁴⁴ Bk. el-Ḥalvânî, *el-Vâḫḫ fi 'ilmi's-şarf*, 71.

¹⁴⁵ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 279.

¹⁴⁶ Bk. İbnu'l-Ḥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrîf*, 61, 75; el-Ḥalvânî, *el-Vâḫḫ fi 'ilmi's-şarf*, 71; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 118.

¹⁴⁷ Mehmet Zihni, *el-Munteḫab*, 50; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 118-119.

إِسْتَعْنَى (Seçti.), إِصْطَلَقَى (Seçti.), الْمَعْنَى (mana), الْمُجْتَبَى (seçilmiş), مَال (mal, mülk), اسْتَعْنَى (Zenginleşti.), النَّابُ (köpek dişi) ve الْبَاب (kapı) gibi.¹⁴⁸

Elif harfi, ilhâk için ziyâde edilebilir (مُعْرَى ، أرطى gibi). Bu durumda zâid olan elif harfi, aslî bir harfe karşılık geldiği için kelime sonunda tenvin alır. Elif harfi, جَائِر (zorlayıcı) ve فَاعِلٍ kelimelerinde olduğu gibi ism-i fâilini elde etmek için فَاعِلٍ veznine konulan kelimelerde ve رَهَان (rekabet) ve ضِرَاب (dişi hayvanı aşma) örneklerinde olduğu gibi mastar olarak فِعَالٍ vezninde geldiği kelimelerde ise kelimenin veznini ve binasını tamamlamak yani yeni bir anlam elde etmek için ziyâde edildiğini¹⁴⁹ görüyoruz.

b) Hemze harfinin ziyâdeliği

Hemze, kendisinden sonra üç aslî harf bulunan bir kelimenin başında zâid olarak gelebilir: الْإِشْفَى (biz aleti), الْإِزْمِيلُ (pabuççu bıçkısı), الْأَسْلُوبُ (kühl taşı), الْإِئْتِمَادُ , أَحْمَدُ (biz aleti), الْإِسْتِئْشَارُ (müjdeye sevinmek), الْإِجْتِمَاعُ (toplanma), الْإِكْرَامُ (ikram etmek) gibi. Eğer kendinden sonra dört aslî harf bulunursa zâid sayılmaz. الْإِصْطَبَالُ (ahır), الْإِصْطَفَالِينَ (havuç) ve إِصْطَخَرَ gibi.¹⁵⁰

Kendinden sonra yalnız iki harf olursa hemze yine zâid olmaz: أَكَلَ (yemek), الْأَمَلُ (ümit), الْأَدَبُ (edep), الْأَلَمُ (ağrı) gibi. الْإِرْثُ (miras) de böyledir. Çünkü baştaki hemze, vâv'dan mubdeldir. سَمُو، بَنُو kelimelerinin hemzesi zâid, aslı ise سَمُو، بَنُو

¹⁴⁸ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 279; Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 50.

¹⁴⁹ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 71.

¹⁵⁰ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 230-232; İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 76; Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 50; Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 72; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119; Hemze, en az üç kök harfiyle birlikte kelime başında bulunduğu ve kendisinden önce başka bir elif daha bulunmak şartıyla en az üç kök harfle birlikte kelime sonunda olduğunda zaid hükmünü alır. Bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

şeklindedir.¹⁵¹ اِسْت (arka) kelimesinin hemzesi de zâidtir, bunun aslı سَتَّ şeklindedir, çoğulu ise اِسْتَاهَ şeklinde gelir: اِسْتُهُمْ فِي الْمَاءِ وَأَنْعُهُمْ فِي السَّمَاءِ (Kıçları suda, burunları gökte.) gibi.¹⁵²

Hemzenin ortada ziyâde edilmesi enderdir. شَيْمَالٌ (poyraz) lafzına hemze ziyâde ederek شَائِلٌ ya da شَائِلٌ denildiği de olmuştur. İmru 'u'l-Kays'ın beytinde¹⁵³ olduğu gibi:

فَتُوضِحُ فَالْمِغْرَةَ لَمْ يَعْفُ رَسْمَهَا * لِمَا نَسَجْتَهَا مِنْ حُنُوبٍ وَشَيْمَالٍ

(Tûdîh ve Miqrât arasında, Güney ve Kuzey rüzgarlarının üstünü bir açıp bir kapatmasından dolayı izleri silinmemiştir.)

Üç aslî harften sonra gelen elif' ten daha sonraki hemze de zâidtir. الرَّايَةُ، الصَّحْرَاءُ، الحَاوِيَاءُ، التُّوْبَاءُ، القُوْبَاءُ، (esnemek hali), التُّعْسَاءُ (Iohusa), الأَسْلِحَةُ البَيْضَاءُ، المَرْأَةُ الحَمِيْرَاءُ (bağırsak), الأَنْصِبَاءُ (Muharremin dokuzu), العَاشُورَاءُ (Muharremin onu), النَّاسُوعَاءُ (nasipler), الشُّعْرَاءُ (şairler), الكَبِيْرَاءُ (azamet), الهِنْدِيَاءُ (Frenk salatası), البَاقِلَاءُ gibi.¹⁵⁴

الإِمْلَاءُ (imlâ), الأَسْمَاءُ (isimler), الأَبْنَاءُ (çocuklar), الأَبْكَاءُ (ağlama), الشُّفَاءُ (şifa), (gökyüzü), الأَبْلَاءُ (imtihan), الأَمَاءُ (su), الكَسْمَاءُ (gökyüzü) gibi kelimelerin sonunda gelen hemzeler, kendilerinden önceki eliften önce üç aslî harf gelmediği için zâid değildir, aksine aslî bir harften maktûbtur.¹⁵⁵

الْحَطَّاءُ، القَيْئَاءُ (acûz, yaşlı), الحَيْنَاءُ (kına), المِيْوَءُ (miyavlamak), الأَوْبَاءُ (genel hastalık), الأَشْيَاءُ (şeyler), الحَفِيْسَاءُ (cimri), الكِكِيْرَاءُ (kıkırtı) gibi kelimelerde, الأَجْزَاءُ (bölümler) gibi lâmu'l-fiilli mehmûz olan müfretlerin çoğulları ve

¹⁵¹ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taşrif*, 1: 230; Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 50.

¹⁵² Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51.

¹⁵³ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taşrif*, 1: 227; Ebû Hayyân, *el-Mubdi 'fi't-taşrif*, 124; Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51; Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fi ilmi's-şarf*, 72; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

¹⁵⁴ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51; Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdîh fi ilmi's-şarf*, 73; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

¹⁵⁵ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51.

الإِسْتِهْزَاءُ (alay etme), الْإِبْتِدَاءُ (başlama), الْإِنْشَاءُ (inşa etme) gibi zaten mehmûz olan kelimelerin hemzeleri, aslîdir.¹⁵⁶

c) Vâv harfinin ziyâdeliği

Kelime başında zâid olarak gelemez. Üç ya da daha fazla aslî harf bulunan kelimelerin ortasına zâid olarak gelebilir: الْبَيْدُونُ (beygir), الْفَرْحُونُ (kaşağı), الْفَرْحُونُ (eker kaşı), الْعَنْكَبُوتُ (serçe), الْعَصْفُورُ (Nîl kenarlarında neş'et eden bir hayvan), الْعَنْكَبُوتُ (örümcek), الْطَّلُوعُ (doğma), الْعُرُوبُ (batma), الْأُسْلُوبُ gibi.¹⁵⁷

Bazı kelimelerin sonunda da vâv zâid olarak gelmiştir: الْعِنْدَاؤُ (mekr ve 'usr), الْفَرْحُونُ (köprücük kemiği) gibi. عُنْفُوان kelimesindeki üç aslî harften sonra gelen vâv, yine elif ve nûn da zâidtir.¹⁵⁸

Vâv, كَوْنٌ ve حَوْرٌ kelimelerinde olduğu gibi zâid olarak gelmiş ve جَعْفَرٌ kelimesine ilhâk edilmişlerdir. عَجُوزٌ ve صَبُورٌ kelimeleri فُعُولٌ vezninde gelmiş ve vâv harfi zâidtir. مَنَحْنُونُ (dolâb) ve حُرْمُوقٌ (küçük ayakkabı) kelimelerinde de zâidtir.¹⁵⁹ İki harfli mükerrer (وَعُوعٌ) kelimelerdeki vâv ise aslîdir.¹⁶⁰

d) Yâ harfinin ziyâdeliği

Bir kelimedede, kendinden başka üç aslî harf bulunduğu halde gerek başta ve gerek ortada ve gerekse sonda bulunsun zâidtir. الْيَزْمَعُ (parlak ufak taş), الْيَلْمَعُ (yağmursuz bulut ve yalancı adam), الْيَعْمُورُ (henüz kuvvet bulan âhû yavrusu ve yaban ineği buzağısı), الْيَحْمُومُ (siyah duman), الْيَقْطِينُ (kabak ve hıyar gibi yere yayılıp ağaç olmayan), الْيَحْنَزِيرُ, الْيَحْنَزِيرُ (domuz), الْيَغْنَطِيْسَةُ (domuz burnu), الْيَزْمِيلُ (korkak), الْجَرِيَّةُ

¹⁵⁶ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 51.

¹⁵⁷ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 52.

¹⁵⁸ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 52.

¹⁵⁹ Bk. el-Halvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi' ş-şarf*, 71; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

¹⁶⁰ Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

(havsala), الْكَرْبَاعِيَّة (ön diş ile azı diş arasındaki diş), الْكَمَانِيَّة (sekiz), الْبَلَهِيَّة (refahiyet), الْكَبْرِيَاء (kablumbağa), الْأَرَاضِي (araziler), الْكَلِيَالِي (geceler), الْهَالِي (halklar), gibi.¹⁶¹

Muzâri fiillerin başında bulunan أُنِيْت harflerinden her biri zâid olarak gelir. Örneğin يَكْتُبُ fiilinin başına yâ, zaidtir. Bazı isimlere de zâid olarak bitişmiştir; يَعْمَلَة (dişi deve/nâka) ve يَلْمَع (serap) gibi.¹⁶²

صَرِيْع (yere yıkılmış), قَتِيل (öldürülen), سَعِيد (mutlu), عَلِيم (bilgin) gibi kelimelerde geçen yâ ise binâ (vezin) için ziyâde edilmiştir.¹⁶³

Yâ harfi, بَيْطَر (veteriner) kelimesinde olduğu gibi ilhâk için de ziyâde edilebilmektedir.¹⁶⁴

e) Mîm harfinin ziyâdeliği

Mim'in ziyâde edilmesi, hemze'ye çok benzemektedir. Onun gibi, kendinden sonra üç aslî harf geldiği zaman başta çokça ziyâde edilir; مُقَاتِل (savaşçı), مَجْرُوح (yaralı), مَلْعَب (saha) vb. gibi.¹⁶⁵

İştikâkı bilinmese de mîm'in kelime başında çokça ziyâde edilmesinden dolayı, مَنِيْع lafzının zâid olarak مَفْعَل vezninde geldiğine hükmedilmiştir. Mîm, ancak üç aslî harf bulunan isimlerde ziyâde edilir. Fiillerde ise ziyâde edilmez.¹⁶⁶

Rubâ'î mücerred isimlerin ise başlarında yani ruba'î mücerred fiillerden kelime türetilirken ziyâde edilir. Örneğin, مُدَخْرَج (yuvarlayan) gibi. مَرْزُوح (bir tür bitki) kelimesindeki mîm ise aslîdir; çünkü müştak değil, aksine mu'arrab a'cemî bir kelime olup vezni de فَعْلُول şeklindedir.¹⁶⁷

¹⁶¹ Mehmet Zihni, *el-Muntehab*, 52-53.

¹⁶² Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 72.

¹⁶³ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 72.

¹⁶⁴ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 72.

¹⁶⁵ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 73.

¹⁶⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 73.

¹⁶⁷ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi t-taşrif*, 1: 247; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 73.

Mîm harfinin, kelime ortasında ya da sonunda ziyâde edilmediği zikredilmiş, fakat دُلَامِص (parlak), هِرْمَاس (aslan), زُرْقُم (mavi), خُلُكُم (kapkara), فُسْحُم (çok geniş mekan), دَلِقِم (dili sarkmış, ağzından sular akan yaşlı dişi deve) kelimeleri şâz olarak görülmüştür.¹⁶⁸

f) Nûn harfinin ziyâdeliği

Nûn, bazı yerlerde düzenli olarak bazı yerlerde ise düzensiz olarak ziyade edildiği olur. Nûn harfi, humâsî isimlerde, eğer dördüncü harf olarak gelir ve sâkin olursa zâid olur; عَقْنَقْل , سَحْنَجْل (ayna) gibi.¹⁶⁹ Böyle bir durumda kelime muḍa‘af olmamalıdır.¹⁷⁰

إِنْفَعَلْ veznindeki, bu veznin emir çekimi ve masdarındaki nûn da zâiddir.¹⁷¹

Ayrıca, tesniye elif'i ve yâ'sından الرَّجُلَانِ، الرَّجُلَيْنِ gibi) ve çoğul vâvı ve yâ'sından الطَّالِبِينَ، الطَّالِبُونَ gibi) sonra gelen nûnlar, tevkîd için fiilin sonuna bitiştirilen nûnlar (أَدْخَلَ، أَدْخَلَ gibi), ef'âl-i hamse'nin sonunda bulunan nûnlar (تَلْعَبَانِ، تَلْعَبَانِ، تَلْعَبَانِ، سَكْرَانُ، جَوْعَانُ) gibi), sıfat-ı müşebbehenin sonundaki nûnlar (تَلْعَبُونَ، تَلْعَبُونَ، تَلْعَبُونَ gibi), yine sıfat dışında bazı isimlerin sonuna bitişen nûnlar (عَدْنَانُ، عُدْمَانُ، مَرْوَانُ gibi) zâidtir.¹⁷²

Muzâra‘ at harflerinden biri olan nûn da zâiddir; تَلْعَبُ، نَكْتَبُ gibi.¹⁷³

¹⁶⁸ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrif*, 1: 239-240; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrif*, 126-127 (el-Ahfeş ve el-Mâzinî, دُلَامِص ve دُمَالِص ve دُمَارِص kelimelerindeki lâm'ın zâid olmadığını söylüyorlar.); el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’ş-şarf*, 73-74; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

¹⁶⁹ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrif*, 1: 263; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrif*, 130 (İbn Cinnî ise bu durumu ihtimalli olarak görmektedir.); el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’ş-şarf*, 74.

¹⁷⁰ Bk. İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

¹⁷¹ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrif*, 1: 257; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrif*, 130; el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’ş-şarf*, 74; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

¹⁷² Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrif*, 1: 257; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrif*, 130; el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’ş-şarf*, 74-75; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

¹⁷³ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrif*, 1: 257; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrif*, 130; el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi ‘ilmi’ş-şarf*, 75; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119.

فَنَمَّخِرَ، عَنَبَسَ، نَرَحَسَ (iri cüsseli) kelimelerindeki nûn'ün ziyâdesi ise düzenli değildir. Ama bu kelimelerde geçen nûnların, iştikâk ve nazîrinin gözetilmesi yöntemiyle zâid olduğu anlaşılmıştır.¹⁷⁴

g) Tâ harfinin ziyâdeliği

طَلْحَةَ ، طَلْحَةَ ؛ مُسَلِّمَاتٍ ، نَائِمَاتٍ gibi kelimelerde isimlerin sonuna bitişmiş olan tâ'lar; تَقَدَّمَ ، تَلَعَبَ ؛ تَجَبَّرَ ، تَقَدَّمَ ؛ تَنَادَى ؛ تَجَوَّرَبَ ؛ تَقَدَّمَ ، تَقَدِّمَةٌ ، تَقَدِّمٌ gibi kelimelerinde fiil ve müştaklarının başında bulunan tâ'lar zâid sayılmaktadır.¹⁷⁵

Tâ harfi, bazen kelimenin ortasında da ziyâde edilir; اِحْتَرَبَ النَّاسُ (İnsanlar savaştı.), اِسْتَعْفِرَ لِذَنْبِكَ (Günahların için tövbe et.) gibi. Bütün bu örneklerde tâ'nın ziyâdesi, kıyasîdir. رَهْبُوتَ (aşırı korku), حَيْرُوتَ (mutlak kudret; zorbalık), مَلَكُوتَ (krallık), سَبَبَةَ ve رَجْمُوتَ gibi kelimelerde geçen tâ'ların zâid olması ise kıyasî değil sema'îdir.¹⁷⁶

رَبَّتْ ، رَيْتَ ، قَامَتْ ؛ قَامَتْ ؛ أَنْتِ ؛ أَنْتُمْ ؛ أَنْتُمْ ؛ أَنْتِ ، أَنْتِ de zâid olduğu söylenmiştir.¹⁷⁷

h) Hâ harfinin ziyâdeliği

Hâ'nın ziyâde edilmesi kıyasî ve sema'î olmak üzere iki çeşittir.

Kelimenin son harekesinin korunması amacıyla vakf halinde kelime sonuna getirilen hâ'lar (عَمَّةٌ ، لِمَةٌ gibi) zâid sayılmaktadır. إِرْمَةٌ ، أَعْرُزَةٌ ، قَهٌ ، فِهٌ vb. واعْمُرَادٌ ؛ إِرْمَةٌ ، أَعْرُزَةٌ ، قَهٌ ، فِهٌ

¹⁷⁴ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi'ş-şarf*, 75; İmîl Bedî' Ya'küb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119. Semâ'î olarak zâid nun'lar için bk. Ebû Ĥayyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 133-134.

¹⁷⁵ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 272-273; Ebû Ĥayyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 134; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi'ş-şarf*, 75; İmîl Bedî' Ya'küb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

¹⁷⁶ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 272, 276-277; Ebû Ĥayyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 135; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi'ş-şarf*, 76; İmîl Bedî' Ya'küb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119. Te'lerin semâ'î olarak zâid gelen örnekleri hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Ĥayyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 135.

¹⁷⁷ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 273.

kelimelerde de zâiddir.¹⁷⁸ Şa‘leb, hâ’nin sadece harekenin beyanı için ziyâde edilebileceğini iddia etmiştir.¹⁷⁹

أَهْرَاقٌ ve أَهْرَاحٌ kelimelerindeki hâ ise bir açıdan bedel, bir diğer açıdan ise zâid olabilir. Kelimenin aslı أَرَّاحٌ (İstirahat ettirdi.), bunun da aslı أَرَّوْحٌ’dır. Vâv’ın harekesi râ’ya gidince, vâv, elif’e dönüşmüş, vâv’ın harekesinin gitmesinden dolayı da buna ivaz olarak hâ ziyâde edilmiştir. Bu Sîbeveyh’in yorumudur.¹⁸⁰ Bu yoruma göre, hâ’nın zâid olarak görülmesi, haziften önceki durum dikkate alınca, ivaz (bedel) olarak görülmesi ise haziften sonraki durum dikkate alınca söz konusudur.

أُمَّهَاتٌ (analar) ve هِبْنَعٌ (obur) kelimelerindeki hâ ise semâ‘î zâidtir.¹⁸¹ Şa‘leb’e göre هِجْرَعٌ , هِبْنَعٌ (obur), هِرْكُوْلَةٌ (iri) kelimelerindeki hâ’lar zâid iken¹⁸² Sîbeveyh’e göre هِجْرَعٌ ve هِبْنَعٌ kelimelerindeki هـ harfleri aslıdır.¹⁸³ Sahîh görüşe göre هِجْرَعٌ kelimesindeki hemze’nin aslî olduğu¹⁸⁴ belirtilmiştir.

i) Sîn harfinin ziyâde edilmesi

Sîn harfi, اسْتَفْعَلَ vezninin müştaklarında ve mastar vezninde kıyasî olarak zâidtir.¹⁸⁵ Bazı Araplar, müennes kâf’ının kesresini belirtmek için vakf halinde sîn’i ziyâde etmektedirler; مَرَزَتْ بِكِسْ ; مَرَزَتْ بِكِسْ gibi. Buradaki sîn’in zâid olduğu açıktır.¹⁸⁶

¹⁷⁸ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 217; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 122; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 76. el-Muberrred, ziyâde harfleri arasında hâ’yi saymaz. Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 204, 217.

¹⁷⁹ Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 122.

¹⁸⁰ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 221, 224-226.

¹⁸¹ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 217-219; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 122; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 77; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 120. هِرْكُوْلَةٌ (iri yapılı kadın), هِجْرَعٌ (uzun ahmak erkek) kelimelerindeki he’nin zâid ya da aslî olduğu şeklinde iki farklı görüş vardır. Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 219-220; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 77.

¹⁸² Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 122.

¹⁸³ İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 34.

¹⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 123.

¹⁸⁵ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 222; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 77; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 119-120. اسْطَاعَ يُطِيعُ (itaat etmek yani اسْطَاعَ يُطِيعُ kelimesindeki sin’in ziyâdesi kıyasî değildir. Ölmüş kullanımlardandır. Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 171; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’s-şarf*, 77.

¹⁸⁶ Bk. İbn ‘Uşfûr, *el-Mumti‘ fi’t-taşrîf*, 1: 222; Ebû Hayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, 123.

إِسْتَحَدَ (Aldı.) kelimesinin aslının اِسْتَحَدَ şeklinde ve sîn'in fâ'u'l-fiile karşılık gelen tâ'dan bedel olduğu söylenmiştir. Bir diğer ve sahîh görüşe göre bunun aslı اِسْتَحَدَ olup ikinci tâ düşmüştür.¹⁸⁷

Sîn'in kelime sonunda ziyâdesi semâ'î ve nâdirdir; فُذْمُوس (eski; efendi) gibi.¹⁸⁸

أَسْطَاعٌ kelimesi hakkında ise birçok görüş zikredilmiştir. el-Ferrâ', اِسْطَاعٌ kelimesinin اِسْتَطَعْتُ (yapabilmek) olduğunu düşünürken, Sîbeveyh, kelimenin aslının اَطَاعَ olup, sîn'in 'aynu'l-fiilin giden harekesine ivaz olarak ziyâde edildiği görüşündedir. Çünkü kelimenin aslı اَطَوَعَ şeklindedir. Vâv'ın harekesi tâ'ya verilmiştir. Buna ivaz olarak da sîn gelmiştir. İbn 'Uşfûr ise kelimenin ziyâde edilmeden önceki hali dikkate alınarak sîn'in zâid olduğunu, haziften sonraki dikkate alınarak da sîn'in ivaz olduğunu söylemenin mümkün olduğunu söylemektedir.¹⁸⁹

i) Lâm harfinin ziyâdeliği

Lâm'ın ziyâdesi ise kıyasî değildir. İşâret isimlerindeki ذَلِكْ ، أَوْلَاكْ ، زَيْدَلْ ، عَبْدَلْ ، فَحَجَلْ¹⁹⁰ , ذَاكْ ، أَوْلَاكْ şeklindeki lâm'lar¹⁹⁰ , زَيْدَلْ ، عَبْدَلْ ، فَحَجَلْ , ذَاكْ ، أَوْلَاكْ şeklindeki [bunların aslı عَبْدٌ ، زَيْدٌ , فَحَجٌّ , ذَاكٌ , أَوْلَاكٌ ve bu anlamda ('abd ve zeyd ve efhac) gelmişlerdir] lâm'lar, zâid olmaktadır.¹⁹¹

¹⁸⁷ Ebû Hâyyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 123.

¹⁸⁸ Bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 120.

¹⁸⁹ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 222-226; Ebû Hâyyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 124. Sîbeveyh ve el-Ferrâ'ın görüşü için ayrıca bk. İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 77.

¹⁹⁰ İşâret isimlerindeki lâm, uzaklık bildirmek için gelir. Bk. el-Halvânî, *el-Vâdîh fi 'ilmi's-şarf*, 78.

¹⁹¹ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 203, 213-216; Ebû Hâyyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, 120; İbnu'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, 70; el-Halvânî, *el-Vâdîh fi 'ilmi's-şarf*, 78; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 119.

Ebu'l-Ḥasan (Sa'îd b. Mes'ade Ebu'l-Ḥasan el-Aḥfeş el-Evsat, h. 215) عَبْدَلَّ kelimesinin anlamının عَبْدُ اللّٰهِ olduğu görüşündedir.¹⁹²

el-Mubberred, عَثْوَلٌ (bıyıkları uzun/uzun bıyıklı) kelimesindeki lâm'ın zâid olduğu görüşündedir.¹⁹³ Ona göre kelimedeki lâm harfinin zâid olduğunun delili, Arapların صَبَّعَ عَثْوَاءً yani “çok kıllı” şeklinde söylemeleridir.¹⁹⁴

طَيْسَلٌ (toz), هَيْقَلٌ (uzun deve), فَيْشَلَةٌ (sütlü su) kelimelerindeki lâm'ın da zâid olma ihtimali vardır.¹⁹⁵

عَنْسَلٌ (hızlı deve) kelimesi Sîbeveyh'e göre aslî, İbn Ḥabîb (Muḥammed b. Ḥabîb)'e göre zâid olmaktadır.¹⁹⁶

Ziyâde, sarfî mîzânı ziyâdesiyle etkilediği için ayrıntılı olarak ele aldık. Aşağıda ise hazif konusu incelenecektir.

1.3.4. Hazif

Şu ya da bu sebeple bazı durumlarda kelimeden bir ya da daha fazla aslî harf düşebilir. Bu durumda, düşen harfe karşılık gelen harf, mîzân'dan da düşürülür.¹⁹⁷ Hazif, kelimenin hem fâ'sına, hem 'ayn'ına hem de lâm'ına karşılık gelebilir. Örneğin, عِلَّةٌ kelimesinin vezni عِلَّةٌ şeklindedir. Çünkü bunların asılları (düşürülmeden önceki hâlleri) عِلَّةٌ , وَعِدَّةٌ , وَزْنٌ şeklindedir. Söz konusu kelimelerde, yapının fâ'sına karşılık gelen harfler düşürülmüştür. Kelime sonundaki tâ'lar (ة) ise hazfedilenden ivaz (bedel) olarak gelmiş tenis alâmetleridir. Kelimenin kökünde, bu

¹⁹² Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi ' fi't-taşrif*, 120. Ebu'l-Hasan (el-Aḥfeş el-Evsat) da عَبْدَلَّ kelimesinin عَبْدُ اللّٰهِ anlamında olduğu görüşündedir. Bu durumda lâm, Abdullah terkinin abd kısmına getirilen bir ziyâde olabileceği gibi; Abd ve Allah kelimelerinden mürekkep manhût bir kelime de olabilir. Bu durumda lâm, zâid olmaz. Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-taşrif*, 1: 213.

¹⁹³ Bk. Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi ' fi't-taşrif*, 120-121.

¹⁹⁴ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti ' fi't-taşrif*, 1: 214.

¹⁹⁵ Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi ' fi't-taşrif*, 121.

¹⁹⁶ Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi ' fi't-taşrif*, 121.

¹⁹⁷ Bk. 'Abdulgânî, *eş-Şarfü'l-kâfi*, 25; el-Ḥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni's-şarf*, 15; eş-Şâtîbî, *el-Makâşidu's-şâfiye*, 8 : 318; Muḥammed Muḥyiddîn, *Durûsu't-taşrif*, 32.

harf zâid olup, bu sebeple mîzânda da ziyâde edilmiştir. فُلٌّ ve بَعٌّ kelimelerinde ise iki sâkin harfin yanyana gelmesinden dolayı birincide vâv, ikincide yâ düşürülmüştür. Düşürülen harfler, mîzânın ‘ayn’ına karşılık gelmektedir. Dolayısıyla vezinden ‘ayn harfi düşürülerek birinci için فُلٌّ, ikinci için بَعٌّ vezni ortaya çıkmıştır. سَنَةٌ , مِئَةٌ , دَمٌ , يَدٌ , اِبْنٌ kelimelerine baktığımızda ise bunların lââm’a karşılık gelen harfinin düştüğünü görürüz. Bu sebeple bunların vezni belirlenirken, mîzândan lââm harfi düşürülür. Buna göre, يَدٌ ve دَمٌ kelimeleri فَعٌّ vezninde; مِئَةٌ kelimesi فِعَةٌ vezninde; اِبْنٌ kelimesi اِفْعٌ veznindedir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da burada, mahzûf kelimenin lââm’ına karşılık (bedel) olarak mîzânın fâ’sından önce elif-i vasl getirilmiş olmasıdır. Zâid harfler, mîzâna eklendiği için, dolayısıyla اِسْمٌ kelimesi de اِفْعٌ vezninde olacaktır.¹⁹⁸

Nâkıs fiillerde de aynı şekilde iki sâkin bir araya gelirse (illet harfi ve zamir vb.) illet harfi düşer; اِدْعُوا ، اِذْعُوا ، اِزْمُوا ، اِدْعِي ، اِزْمِي ، اِذْعِي ، اِدْعُونَ ، اِذْعُونَ ، اِزْمُونَ ، اِدْعُوا ، اِذْعُوا ، اِزْمُوا ، اِدْعِي ، اِزْمِي ، اِذْعِي ، اِدْعُونَ ، اِذْعُونَ ، اِزْمُونَ gibisi. اِدْعُوا ، اِذْعُوا ، اِزْمُوا ، اِدْعِي ، اِزْمِي ، اِذْعِي ، اِدْعُونَ ، اِذْعُونَ ، اِزْمُونَ gibisi. اِدْعُوا ، اِذْعُوا ، اِزْمُوا ، اِدْعِي ، اِزْمِي ، اِذْعِي ، اِدْعُونَ ، اِذْعُونَ ، اِزْمُونَ da böyledir.

Bilinmesi gereken önemli nokta şu ki; اِرْحَمُوا (Adamlar, çağırıyorlar.) ifadesindeki nûn, beş fiilin nûn’udur, fiilin vezni اِزْمُونَ şeklindedir. اِذْعُوا (Kadınlar, çağırıyorlar.) ifadesindeki vâv ise fiildeki illet harfidir, vezni ise اِفْعٌ şeklindedir.¹⁹⁹

Lefif mefrûk ve mekrûn fiillerde ve zamire isnatlarında, lefif mefrûk fiiller, mîsâl ve nâkıs fiillerin özelliklerini taşırlar. Şöyle ki; muzâri ve emirde فَا’u’l-fiili düşer. İki sakin birleştiğinde de lââm’ı düşer. اِعْمُوا ، اِذْعُوا ، اِزْمُوا ، اِدْعُوا ، اِذْعُونَ ، اِزْمُونَ ، اِدْعُونَ ، اِزْمُونَ ، اِدْعِي ، اِزْمِي ، اِذْعِي ، اِدْعُونَ ، اِذْعُونَ ، اِزْمُونَ ، اِدْعُوا ، اِذْعُوا ، اِزْمُوا ، اِدْعِي ، اِزْمِي ، اِذْعِي ، اِدْعُونَ ، اِذْعُونَ ، اِزْمُونَ ... عِي ، اِدْعُوا ، اِذْعُوا ، اِزْمُوا ، اِدْعِي ، اِزْمِي ، اِذْعِي ، اِدْعُونَ ، اِذْعُونَ ، اِزْمُونَ ... gibi.²⁰⁰

¹⁹⁸ Bk. el-Ḥalvânî, *el-Vâḫḫ fi ‘ilmi’ ş-şarf*, 61-62; İmîl Bedî‘ Ya‘ kûb, *Mu‘cemu’l-evzân*, 274. Ayrıca bakılabilir. Bk. İbnu’l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi ‘ilmi’t-taṣrîf*, 9; el-Ḥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’ ş-şarf*, 15.

¹⁹⁹ Bk. el-Ḥalvânî, *el-Vâḫḫ fi ‘ilmi’ ş-şarf*, 111.

²⁰⁰ Bk. el-Ḥalvânî, *el-Vâḫḫ fi ‘ilmi’ ş-şarf*, 107.

Lefîf mekrûn fiiller ise nâkıs fiilin çekiminden farklı değildir, ‘aynu’l-fiilinde ise hiçbir değişiklik söz konusu olmaz. هُوَ يُتُّ ، هُوَ يُنَا، هُوَ وَا، هُوَ يَنْ ، هُوَ تْ، هُوَ يَا ؛ يَهُوَ وَنَ ، ...وَا هُوَ ...²⁰¹ gibi. يَهُوَ يَانِ، تَهُوَ يَنْ، اَهُوَ ، اَهُوَ يَا، اَهُوَ وَا...

Mücerred fiiller, tüm harfleri aslî olan fiillerdir. Bu sebeple, bir illeti olmadan hiçbirisi düşürülemez. باع ، قَالَ ، كَتَبَ gibi. Bir illet sebebiyle düşürülen harf ise zâid sayılmaz. vâv, بَعْتُ örneğindeki vâv, يَءُ örneğindeki yâ gibi.²⁰²

Yine kelimenin yapısından kaynaklanan bir durum olmayıp, sonradan hazif yapılan terhûimde de vezin kelimenin son haline göre şekillenmektedir. Nitekim burada da hazif söz konusudur. مَالِ يَا örneğinde مَالِ kelimesinin aslı، مَالِكِ şeklindedir.²⁰³ Dolayısıyla kelimenin vezni، فَاعٌ dir.

1.3.5. Tekrâr (Teşdîd)

İlhâk ya da başka bir amaçla, kelimedeki tağ’îf yani aslî bir harfin tekrârı, iki şekilde söz konusu olabilir. Birincisinde ‘aynu’l-fiil، فَطَّع örneğinde olduğu gibi bitişik (muttasıl) olarak iki kez tekrârlanır ya da عَمَّنَّع örneğinde olduğu gibi araya bir zâid harf girerek ayırık bir şekilde (munfasıl) tekrârlanır.²⁰⁴

Diğer durumda ise lâm bitişik ya da ayırık olarak tekrârlanabilir; جَلَبَبٌ وِ جَلْبَابٌ gibi. Yine فَا’u’l-fiil ve ‘aynu’l-fiil, ikisi birlikte tekrârlanabilir; مَرْمَرِيْسٌ (dâhiye) gibi. Bu tür tekrârlama, azdır. Yine، ‘aynu’l ve lâmu’l-fiill ikisi birlikte de tekrârlanabilir; سَفَرَجَلٌ (ayva) veznindeki صَمَحَمَحٌ kelimesi için böyle bir durum söz konusudur.²⁰⁵

²⁰¹ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’ş-şarf*, 112.

²⁰² Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi ‘ilmi’ş-şarf*, 113.

²⁰³ Geniş bilgi için bk. İbnu’l-Ĥâcib, *el-Kâfiye fi ‘ilmi’n-naĥv ve ‘ş-şafiye fi ‘ilmi’t-taşrîf ve ‘l-ĥat*, 20; İbn Hişâm, *Şerĥu Kaṭri’n-nedâ*, 200-203.

²⁰⁴ el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’ş-şarf*, 115.

²⁰⁵ el-Ĥamlâvî, *Şezâ’l-‘urf fi fenni’ş-şarf*, 115.

Araları aslî bir harfle ayrılan sadece fâ'u'l-fiili (فَرَّقَ gibi) ya da 'aynu'l-fiili (سَمِّمَ gibi) tekrârlanmış ya da dört harften oluşan ve ilk iki harfi tekrârlanmış (حَدْرَدَ gibi) kelimelere gelince bunlar aslîdir. Bir kelimedede iki harf tekrârlanır ve bunlardan önce aslî bir harf bulunursa, örneğin صَمَّحَمَح ve سَمَّع (başı küçük/küçük başlı) kelimelerinde, son iki tekrarlanan harfin ziyâdeliğine hükmedilir. Çünkü kelime için gerekli en az kök harfler, bunlardan önce tamamlanmıştır.²⁰⁶

لُؤْلُؤ (inci), جُؤْجُؤ (göğüs), فُلْفُل (biber), سَمِّم (susam), كَفْكَف (gözyaşı kurulama, silme), لَمَلَم (Topladı.), عَسَّعَس (Karanlık bastı.) gibi kelimelerin vezni hususunda sarf âlimleri arasında görüş ayrılıkları vardır. Bu konuda ortaya atılan en iyi görüş, bunların harflerinin aslî olarak kabul edilmesi ve vezinlerinin de فَعْلَل şeklinde olmasıdır. Ancak sarf âlimleri, iki tür muğa'afı birbirinden ayırmaktadır. Birincisinde, mükerrer iki harften birinin düşürülmesi uygun olur: كَفْكَف ، عَسَّعَس ، لَمَلَم kelimeleri، كَفَّ ، عَسَّ ، مَمَّ şeklinde söylenebilir. Diğerinde ise bu durum uygun olmaz, جُؤْجُؤ ، سَمِّم ، لُؤْلُؤ kelimelerinde olduğu gibi.²⁰⁷

Sarfçılar, ikincisinin فَعْلَل vezninde olduğu hususunda ittifak halindedirler. Ancak birincisi ihtilaflıdır. Bazıları bunları فَعْلَل vezninde, bazıları فَعْلَل vezninde görürler ve gerekçe olarak “fâ, asıl kelime içerisinde tekrârlanmıştır. Bu sebeple mîzânda da tekrârlanması gerekir” derler. Bazıları da mükerrer harfi zâid olarak görürler ve bu sebeple mîzânda zâid harfin tekrârlanması gerektiğini ileri sürerler. Buna göre لَمَلَم kelimesi فَعْلَل veznindedir. كَفْكَف kelimesi ise فَعْلَل ; عَسَّعَس de فَعْلَل

²⁰⁶ el-Ĥamlâvî, *Şezâ'l-'urf fi fenni'ş-sarf*, 115.

²⁰⁷ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâğih fi 'ilmi'ş-sarf*, 64. Muğa'af kelimelerdeki iki harften birincinin mi ikincinin mi zâid olduğu hakkında ihtilaf için bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 298-307.

veznindedir. Bu görüşlerin en iyisi her iki türün de فَعْلَلْ vezninde olduğunu söyleyen görüştür.²⁰⁸ Aksi halde vezinleri gereksiz yere çoğaltmış oluruz.

Rubâ'î mücerred fiil, ya muḍa'af olur ya da böyle olmaz. İlk iki ve son iki harfler aynı olursa, buna muḍa'af rubâ'î mücerred fiil denir. زَلَزَلَ (Sarstı.), صَرَصَرَ (Kesik kesik ve tiz bir sesle öttü.), جَرَجَرَ (Gargara yaptı.) gibi. Ebû İshâk ez-Zeccâc, bu tür fiilleri de sülâsî bir asla dayandırmakta ve kelimenin 'ayn ve lâm'ı arasında kalan fâ'nın tekrâr edildiğini iddia etmekte ve veznini de فَعْلَلْ şeklinde görmektedir. Bu vezin ise bilindiği gibi sülâsîdir. Onu bu görüşe iten şey, onun, bu tür bazı muḍa'af fiillerin, sülâsî anlamlarına muvâfık olduğunu görmesidir; كَفَكَفَ بمعنى كَفَّ (Gözyaşı sildi.), حَلَحَلَ بمعنى حَلَّ (Yerinde sallandı.) şeklindeki açıklamalar²⁰⁹ da bunu göstermektedir.

1.3.6. İlhâk

Sarf ilminde ilhâk, isim ya da fiile bir ya da iki harfin eklenmesi ve böylece oluşacak lafzî yapının, harf, hareke ve sâkin sayısı açısından başka bir yapıya mutabık hale gelmesidir (örtüşmesidir).²¹⁰ Bu durumda vezin, kendisine ilhâk edilen kelimeninki gibi olur.

İlhâktan maksat genellikle, şiirde vezni, nesirde secî kurmaktır.²¹¹

İlhâk olgusunda iki şart vardır: Birincisi, harfin ziyâdesi bir anlam ifade etmemesi, ikincisi ise mulhâk olan sözcüğün, tüm çekimlerinde mulhâk olduğu

²⁰⁸ Bk. el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi 'ilmi's-şarf*, 64. Kûfîler, زَلَزَلَ kelimesinin زَلْ den, صَرَصَرَ'nın صَرَّ dan, كَفَكَفَ'nin كَفَّ den geldiği, çünkü anlamlarının aynı olduğu görüşündedirler. [Bk. İbnu'l-Ḥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrîf*, 75.] Buna göre bu gibi kelimelerin فَعْلَلْ vezninde olduğunu söyleyenler, Kufilerdir.

²⁰⁹ Bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 164; Ebu'l-Fetḥ 'Uşmân b. Cinnî, *el-Ḥaşâ iş. thk. Muḥammed 'Alî en-Neccâr* (b.y.: el-Mektebetu'l-'ilmiyye, ts.), 2: 52-53.

²¹⁰ Bk. İbnu'l-Ḥâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrîf*, 70; el-Ḥalvânî, *el-Vâḍiḥ fi 'ilmi's-şarf*, 53; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 73; el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muştalahât*, 201.

²¹¹ Bk. İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 73; el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muştalahât*, 201.

sözcüğe (yapıya) uygun olarak gelmesidir. Eğer fiilse, mâzi, muzâri, emir, mastar, ism-i fâil, ism-i mef'ûllerinde, eğer isimse tasgîr ve cem-i teksîrde ona uyacaktır.²¹²

وَأَنْتَ كَثِيرٌ يَا بَنُ مَرْوَانَ طَيِّبٌ وَكَانَ أَبُوكَ ابْنَ الْعَمَائِلِ كَوْنًا

(Ey Mervân oğlu! Sen cömertsin iyisin. Baban İbnu'l-‘ Aqā’il’de cömertti.)

Bayitte geçen kevser kelimesinin anlamı “çok” demektir. Çokluğa delâlet eden كَوْنًا lafzı، ر . ث . ك kök kelimesinin delâlet ettiği anlama yeni yan bir anlam eklememektedir. Dolayısıyla kelimeye vâv’ın ziyâde edilmesi sırf lafzî (biçimsel) bir ziyâdedir. Bu da mücerred rubâî bir kelime gibi olmasındır، جَعْفَرٌ vb. gibi.²¹³

ضَرْبٌ سَمِيرٌ أَخَاهُ (Semir, kardeşini dövdi.) yerine ضَرْبٌ زَيْدٌ أَخَاهُ (Zeyd, kardeşini dövdi.) şeklinde söylense ziyâde edilen vâv، كَوْنًا (çok) kelimesindeki vâv’ın ziyâde edilmesi gibi، lafzî bir ziyâde olacaktır. Vâv’ın ziyâde edilmesiyle ضَرْبٌ fiili دَخْرَجَ fiiline ilhâk edilmiş ve ona hareke، sakîn ve harflerin sayısında uymuştur. Bir kelimenin bir kelimeye mulhak yapılması sonucu oluşan yeni kelime، tüm çekimlerinde diğer kelime gibidir: ضَرْبٌ . يُضْرَبُ . ضَرْبَةٌ . مُضْرَبٌ ، مُضْرَبٌ / دَخْرَجَ . يُدَخْرَجُ . ضَرْبٌ . ضَرْبَةٌ . جَعْفَرٌ . مُدَخْرَجٌ . مُدَخْرَجَةٌ . جَعْفَرٌ . جَعْفَرٌ / جَعْفَرٌ . ضَرْبٌ . ضَرْبَةٌ . جَعْفَرٌ . جَعْفَرٌ / جَعْفَرٌ . جَعْفَرٌ . ضَرْبٌ . ضَرْبَةٌ . ضَرْبٌ . ضَرْبَةٌ gibi.²¹⁴

Elif، mulhak kelimedede başta ve ortada bulunmaz. Vâv ve yâ، kendilerinden önce kendi cinslerinden bir harekeyle harekelenmişse، bu harflerin geçtiği kelime mulhak olmaz. Mîm ve hemze، mulhak kelimenin başında bulunmaz. Diğer bir ifadeyle bu gibi durumların söz konusu olduğu kelimedede ilhâk olgusu gerçekleşmez.²¹⁵

İlhâk olgusu، sülâsinin rubâ’îye ya da humâsîye، rubâ’înin humâsîye ve mücerred sülâsî ya da rubâ’înin mezîde ilhâkı olmak üzere üç şekilde gerçekleşir.

²¹² İbn ‘Uşfûr، *el-Mumti ‘fi’t-taşrif*، 1: 207; el-Ĥalvânî، *el-Vâdĥ fi ‘ilmi’s-şarf*، 53; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb، *Mu‘cemu’l-evzân*، 73.

²¹³ el-Ĥalvânî، *el-Vâdĥ fi ‘ilmi’s-şarf*، 54. Şiir için bk. İbn Cinnî، *el-Munşif*، 1: 35; er-Radî، *Şerhu Şâfiyeti*، 1: 53.

²¹⁴ Bk. el-Ĥalvânî، *el-Vâdĥ fi ‘ilmi’s-şarf*، 54-55.

²¹⁵ Bk. İbn ‘Uşfûr، *el-Mumti ‘fi’t-taşrif*، 1: 206-207.

Mücerred sülâsî olan bir fiil ya da ismi, mücerred rubâ'îye ilhâk etmek için tek bir harf ziyâde edilir. Örneğin, جَهَرَ'dan (Göründü.) رَ جَهُوْ ; دَهَرَ'dan (zaman) رَ دَهُوْ ; بَطَرَ'dan (Şımarık oldu.) بَطَرَ türetilerek دَخَرَ fiiline ilhâk edilir. حَدَلَ'den (polemik) حَدُولُ ismine ilhâk edilir. مَهْدَدُ (yatak, beşik) مَهْدُ ; اَرَطَى yapılarak جَعْفَرَ ismine ilhâk edilir. دَرَاهِمُ ismine ilhâk yapılarak مِعْرَى denilebilmektedir.²¹⁶

Mücerred sülâsî olan ismi, mücerred humâsîye ihlâk etmek için iki harf ziyâde edilir. Örneğin, رَجُلٌ عَفْنَجَجٌ (kaba, kuru bir adam) örneğinde اَلْعَفْجُ kelimesi nûn ve cîm ziyâdesiyle سَفْرَجَلٌ ve فَرَزْدَقٌ kelimelerine ilhâk edilmiştir.²¹⁷

Büyük karınlı demek olan حَبْنَطَى (öfke ile dolu); sert bir şekilde itmek demek olan دَلَنْطَى (iri omuz); cesur kaplan demek olan سَرَنْدَى kelimeleri, سَفْرَجَلٌ kelimesine ilhâk edilen isimlerden bazılarıdır.²¹⁸

Mücerred rubâ'î olan bir ismi, mücerred humâsîye ilhâk etmenin örnekleri arasında vezni فَعِيلٌ olan السَّمِيدَعُ (ulu kimse) kelimesini, vezni فَعْلٌ olan فَفَعَدَدٌ (kısa olan) ve سَبَهَلٌ (işî olmayan boş) kelimelerini sayabiliriz. Bütün bunlar mücerred humâsî فَرَزْدَقٌ ve سَفْرَجَلٌ kelimelerine mülhaktır.²¹⁹

Mezîdlere ilhâk edilmesi, mücerred fiil ve isimler, sadece mücerred fiil ve isimlere ilhâk edilmezler, mezîdlere de ilhâk edilebilirler. Rubâ'î mücerredin mutâvaatı için kullanılan, nûn ziyâde edilmiş اِخْرَجَمَ (Toplandı.) fiiline اِقْعَسَسَ (Çıkık göğüslü oldu.) ve اِسْمَنْقَى fiilleri ilhâk edilmiştir.²²⁰

²¹⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi' ş-şarf*, 55; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²¹⁷ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi' ş-şarf*, 56; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²¹⁸ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi' ş-şarf*, 56.

²¹⁹ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi' ş-şarf*, 56-57; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²²⁰ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi' ş-şarf*, 57; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

Mülhâkbih'e ziyâde edilen harfler, mülhaka da ziyâde edilmelidir. Bu sebeptendir ki اِعْشَوْشَب fiili, اِحْرَجْنِم fiiline mulhaktır denilemez. Çünkü birincide farklı olan zâid harf vâv, ikincide ise nûndur.²²¹

İlhâkta iki tür ziyâde vardır. Birisi kıyâsî (muttarid) ve düzenli, diğeri ise semâ'î ve düzensizdir. Birinci durumda, kelimenin aslından olan ve kelimenin lâmu'l-fiile karşılık gelen harfin ziyâde edilmesidir. Örneğin, bu yolla ضَرْب fiili ضَرْب şeklinde, شَمَل fiili شَمَل şeklinde, المَهْد ismi de المَهْد şekline sokulabilir. Semâ'î olan diğeri durumda ise kelimenin aslından olmayan elif, vâv ve yâ gibi bir harfin ziyâdesi söz konusudur. اَرْطَى ، هَرَوَل ، بَيْطَر gibi.²²²

Mülhakın düzenli ve düzensiz olması arasındaki fark, şâir ya da secî yapanın, zorunda kaldığında kelimeye başka bir lâmu'l-fiil ekleyebilmesidir. Ancak, كَوْكَب (yıldız) ve بَيْطَر kelimelerine kıyasla جَوْلَب ve ضَيْرِب şeklinde söyleyemez.²²³

Bununla birlikte, bazı nahivciler, düzensiz olan ilhâk'ın bile düzenli sayılması gerektiği görüşünü ileri sürmüşler ve delil olarak Arapların, sözlerinin yapısında olsun ya da olmasın birçok yabancı kelimeyi dillerine soktuklarını, bu sebeple ilhâk yoluyla üretilen lafızların da Arapça söz varlığına ilave edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Diğerleri ise dil öğretiminde alıştırmaya yapmak maksatı dışında, ilhâkın sadece semâ'î a dayalı olduğunu belirtmişlerdir.²²⁴

Sözünü ettiğimiz ilhâk olgusu ve mülhak kelimeyle ilgili hatırdaki tutulması gereken bazı hususiyetler bulunmaktadır. Örneğin, ilhâk edilmiş kelimeye, şartları yerine gelse bile idgâm yapılmaz. Aşağıdaki beyitte geçen فُعْدُد (savaşta uzak duran korkak) kelimesinde idgâm yapılmamıştır.²²⁵

²²¹ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 57.

²²² Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 57-58; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 73-74.

²²³ Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²²⁴ Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²²⁵ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrif*, 1: 207; el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi's-şarf*, 58; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74. Şiir için ayrıca bk. er-Rağî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 48; Ebû Bekr b. Muḥammed b. Sehl b. es-Serrâc en-Naḥvî el-Bağdâdî, *el-Uşûl fi'n-naḥv*, thk. 'Abdulhuseyn el-Fetlî, 3. Baskı (Beyrût: Mu'essesetu'r-risâle, 1996), 3: 212.

Dureyd b. eş-şumme:

دَعَايَ أَخِي وَالْمَوْتُ بَيْنِي وَبَيْنَهُ *** فَلَمَّا دَعَايَ لَمْ يَجِدْنِي بِفَعْدٍ

Kelimeye ilhâk için ziyâde edilen harf, mulhak olduğu kelimedeki aslı bir harfe karşılık geldiği için tenvîn kabul eder. مِعْرَى ، مِعْرَى kelimelerindeki zâid elif, aslı kabul edildiği için tenvin eklenmiştir. Oysa حُبْلَى (hamile) ve سَلَمَى kelimelerine tenvin eklenmez.²²⁶ Dolayısıyla, مِعْرَى kelimesi فَعْلَل مِعْرَى ; فَعْلَل مِعْرَى kelimesi فَعْلَل vezninde iken; سَلَمَى ve حُبْلَى kelimleri, فَعْلَى veznindedirler.

Mülhak kelimedeki zâid harfin aslı kabul edilmesi, tasgîr yapılırken de kendini belli eder. Örneğin, مِعْرَى ، مِعْرَى ، مِعْرَى kelimleri مِعْرَى ، مِعْرَى ، مِعْرَى şeklinde tasgîr edilirken, مِعْرَى ، مِعْرَى kelimleri مِعْرَى ، مِعْرَى şeklinde tasgîr edilir.²²⁷

Bilinmesi gereken diğer bir husus ise ilhak için kelimenin ortasında (içinde) zâid bir harf bulunmadıkça başına bir harf ziyâde edilememesidir. اَلْكَدَّةُ (azgın) kelimesinin içinde zâid nûn olması sebebiyle başına hemze ziyâde olunmuş ve سَفَرَجَل kelimesine ilhâk edilmiştir. Oysa اِئْتَدِ (sürme elde edilen taş ya da sürmenin kendisi) kelimesindeki hemze, ilhâk için ziyâde edilmiş değildir. Çünkü öyle olsaydı kelimenin içinde zâid bir harf bulunması gerekirdi.²²⁸

Mülhak kelimenin vezin açısından kendisiyle örtüşecek kesinlikle bir mulhakbihi bulunmalıdır. Bu sebeple, قَبَعْتَرَى (çok iri erkek deve) kelimesindeki elif, ilhâk için değil teksîr için gelmiştir. Çünkü bu vezinde bir isim yoktur.²²⁹

²²⁶ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi' ş-şarf*, 58; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74. Elif'le biten ve tenvîn veya tâ-i te'nîs kabul eden her sîga, mulhaktır; وَعَلَمَاتُ وَعَلَمَاتُ gibi. Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 75.

²²⁷ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi' ş-şarf*, 58-59; İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74.

²²⁸ Bk. el-Ĥalvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi' ş-şarf*, 59.

²²⁹ Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 74-75.

İlhâkla ilgili bir diğer husus da şudur: Her iki kelimedede de ziyâde bulunur, harflerin sayısı, hareke ve sükûn açısından birbirine uyarsa, hangisinde daha fazla zâid harf varsa o, diğerinin mulhâkıdır; اِخْرَجْتُمُ 'nın اِقْعَنْسَسْ 'ye mulhak olması gibi.²³⁰

Buraya kadar Arap dilinde meydana gelen ses değişimlerinden bahsettik. Şimdi sarfî mîzânla ilgili problem ve çözüm yollarına geçmeden önce, problem teşkil edebilecek başka bir olgudan, ism-i tasgîr olgusundan bahsetmek gerekiyor.

1.4. Sarfî Mîzân ve İsm-i Tasgîr Olgusu

“Tasgîr”, bir ismin belli kalıplara konularak “küçültme” anlamı elde edilmesidir. Kalıplara dökülen isimlere ism-i tasgîr ya da muşagğar isim denir ve tasgîr için üç kalıp (فُعِيلٌ ، فُعِيلٌ ، فُعِيلٌ) söz konusu edilmektedir. İsimler, bazı kurallar dahilinde bu üç vezinden birine konularak tasgîri yapılmış (muşagğar) halleri elde edilir.

Bir ismin tasgîr edilmesinin maksadına gelince bu, كَتَبَ الطُّفْلُ سَطِيرًا (Çocuk, satırcığı yazdı.), قَرَأْتُ كُتَيْبًا (Kitapçığı okudum.), [Bulutlar dağların üzerinden (tepeciklerinden) yürüdü.] örneklerinde olduğu gibi hacim ya da mesafenin küçültülmesi olabilir, جِئْتُ قُبَيْلَ الصَّبَاحِ أَوْ بُعَيْدَهُ (Sabahın hemen öncesinde veya sonrasında geldim.) örneğinde olduğu gibi sürenin azaltılması/vaktin kısa tutulması da olabilir. Yine, أَعْطَيْتُهُ دُرِّيهِمَاتٍ يَسُدُّ بِهَا رَمَقَهُ (Ona, kıt kanaat geçinecek kadar az para verdim.), لَنَا أَصْحَابٌ كِرَامٌ [Bizim güzel (az sayıda) arkadaşlarımız var.] örneğinde olduğu gibi sayının azaltılması olabilir.²³¹

Tasgîrle kastedilen amaçlardan biri de tahkîr (aşağılamak) ya da ta'zîm (yüceltmek), kerâhiyet (nefret) ya da taḥabbub (sevgide bulunmak) ifadesi olabilir. Birbirlerinden nefret eden iki kişiden birinin diğerine söylediği şeyler bu cinstendir;

²³⁰ Bk. İmîl Bedî' Ya' kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 75.

²³¹ el-Ḥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 201-202.

Cerîr'in Ahṭal'a الْأَحْيَاطُ demesi; el-Mutenebbî'nin Kâfûr'a كَوْنِيغِير demesi bu türdendir.²³²

Tehvîl (korkutma, büyütme) ve bir şeyin tazîmi için de kullanılabilir. Lebîd'in aşağıdaki sözünde bu açıkça görülmektedir;

وَكُلُّ أَنَاْسٍ سَوْفَ تَدْخُلُ بَيْنَهُمْ * ذُوَيْهِمَّةٌ تَصْمُرُ مِنْهَا الْأَنَامِلُ

Babanın oğluna ve kızına söylediği يَا بُنَيَّ، يَا بُنَيَّ gibi ifadeler ve gazel şairlerinin sevgililerine taktıkları لُبَيْبِي، سَلِيمِي، سَلِيمِي gibi tasgiri adlar da onlara beslenen sevginin birer ifadesidir.²³³

Tasgîr'de bazen beğeniden kaynaklanan bir tür tazîm (yüceltme) de görülebilir ve bununla, övünme türünden anlamlar kastedilir.²³⁴ ‘Umer b. Hattâb buyurduğuna göre إِنَّهُ كُنَيْفٌ مَلِيٌّ عَلِمًا “Şüphesiz o, ilimle dolu bir kaptır.” Sözünde geçen كُنَيْفٌ ism-i tasgîri الكنف kelimesinin tasgîridir. Burada الكنف kelimesinin, tüccarların eşyalarını koydukları uzun bir kaptır. Bu kelime, burada Hz. Ömer'in, İbn Mes'ûd'a övgüsünü belirtmek için söylediği kelimedir.

İsm-i tasgirlerin üç vezni vardır ve bunlar, kıyâsîdir. Bu vezinler, şunlardır:

a) فُعَيْلٌ vezni, sülâsî mücerred fiillerin tasgîr veznidir. فُلَيْمٌ ; رُجَيْلٌ ; كُنَيْبٌ gibi.²³⁵

Sülâsî isimlerin tasgîri yapılırken birkaç hususa dikkat etmek gerekmektedir: Birincisi; tâ-ı merbûtasız sülâsî müennes isimler, tasgîr edildikten sonra sonlarına müenneslik tâ'sı getirilir. عَيْنٌ (göz), أُذُنٌ (kulak), أُذَيْنَةٌ örnekleri gibi. İkincisi; harflerinden birisi düşürülmüş olan sulâsî isimler, tasgîr edilirken harf tekrâr getirilir. يَدٌ (el), يَدِيَّةٌ (baba), أَبِي gibi. Üçüncüsü; ortası illetli sulâsî isimler tasgîr yapılırken illet harfi, aslına döner ve tasgîri öylece yapılır. نَابٌ , نَابٌ ; نَابٌ , نَابٌ gibi.

²³² el-Halvânî, *el-Vâḍḥ fi 'ilmi'ş-şarf*, 202.

²³³ el-Halvânî, *el-Vâḍḥ fi 'ilmi'ş-şarf*, 203. Şiir için bk. er-Raḍî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 191; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3: 394.

²³⁴ el-Halvânî, *el-Vâḍḥ fi 'ilmi'ş-şarf*, 202.

²³⁵ el-Halvânî, *el-Vâḍḥ fi 'ilmi'ş-şarf*, 204.

Dördüncüsü; üçüncü harfi illetli olan kelimelerin illet harfleri, ي harfine kalb edilir. دُوْ (kova), دُوْ gibi. Beşincisi; sonu elif-i maksûra ile biten isimlerin de son harfi, ي harfine kalb edilir. مَدَى (alan), مُدَى ; ضَحَى (kuşluk vakti), ضَحَى örneklerinde olduğu gibi.²³⁶

b) فُعَيْعِلْ vezni, rubâ'î mücerred ve bir harf ziyâde edilmiş sulâsî mezîd kelimelerin tasgîr veznidir. جَعْفَر , جُعَيْفَر ; جُلَيْس , جُلَيْس örnekleri gibi. Beş kök harften oluşan kelimelerin tasgîri yapılırken beşinci harfi düşürülür ve فُعَيْعِلْ ism-i tasgîr kalıbına sokulur. Örneğin, سَفْرَجَل kelimesi beş kök harften oluşan bir kelimedir. Kelimeyi tasgîr edecek olursak, kelimenin beşinci harfi olan ل harfini düşürürüz ve kalıba uyarlarız. O halde kelimenin musağğar hali, سُفْرَجْ' dir.²³⁷

c) فُعَيْعِلْ vezni, beş harfli kelimelerin ism-i tasgîr veznidir. قَنْدِيل (kandil) kelimesi, dördüncü harfi illetli beş harfli bir kelimedir. İsm-i tasgîri قُنْدِيلْ şeklindedir.²³⁸

İçerisinde zâid harf bulunan altı harfli kelimelerin tasgîri yapılırken zâid harf atılır ve kelime beş harfe düşürülür. Bundan sonra سَفْرَجَل örneğinde olduğu gibi beşinci harf atılarak kelime فُعَيْعِلْ kalıbına sokulur. Örneğin, عَنْدَلَيْب kelimesinde zâid olan ي harfi atılır. Daha sonra kelimenin beşinci harfi de atılır. Dolayısıyla kelimenin tasgiri yapılmış hali عُنْدِيلْ şeklinde olacaktır.²³⁹

İsm-i tasgîr vezinlerinin, kendisine has vezinler olduğu ifade edilir. Sarfî mîzândan ayrı bir başlıkta ve ondan bağımsız bir vezin olarak değerlendirilir. Örneğin, أَحْمَد isminin ism-i tasgîri, أَحْمِدْ şeklinde olup, فُعَيْعِلْ veznindedir. Aynı

²³⁶ et-Tarîfî, *el-Vâfi fi kavâ'idî ş-şarfî'l-'Arabî*, 157-158.

²³⁷ el-Ḥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 204-205.

²³⁸ el-Ḥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 204-205.

²³⁹ el-Ḥalvânî, *el-Vâdih fi 'ilmi' ş-şarf*, 205.

kelimenin, sarfî mîzândaki vezninin أَفْعِلٌ olduğunu görmekteyiz.²⁴⁰ أَحْبَبٌ kelimesinin isim-i tasgîri de أَحْبَبٌ'dir. İsm-i tasgîrdeki vezni فُعِيلٌ'dir. Sarfî mîzândaki vezni ise فُعِيلٌ'dir.²⁴¹ Yine سَمْرَجٌ kelimesinin ism-i tasgîri سَمْرَجٌ'dir. İsm-i tasgîr vezni ise فُعِيلٌ şeklindedir. Ama sarfî mîzândaki vezni فُعِيلٌ'dir.²⁴² Örneklerde de görüldüğü üzere kelimelerin tasgîri yapılmış halleriyle sarfî mîzânları birbirinden çok farklıdır.

Sarfî mîzân ve tasgîrî mîzân arasındaki fark; tasgîrî mîzânda tasgîri yapılmış kelimenin kök harflerinin harekesine ve sükunlarına dikkat edilmez. Zâid harf düşürülür. Ancak sarfî mîzânda ise daha önce de değindiğimiz gibi kelimenin aslî ve zâid harfleri ve harekeler dikkate alınır. İsm-i tasgîr vezninde zâid harf düşürülürken sarfî mîzânda zâid harf vezinde karşılık geldiği yere getirilir. مُفَيْيِحٌ kelimesinin ism-i tasgîr vezni فُعِيلٌ , sarfî mîzândaki vezni ise مُفَيْيِحٌ'dir.²⁴³ Bir kelimenin ism-i tasgîri, kelimenin sarfî mîzândaki vezni değildir. İsm-i tasgîr vezni, sarfî mîzân gibi hem kelimenin aslî veya zâid gibi harfleri ile ilgilenmez hem de kelimedeyi meydana gelen ses değişimlerini dikkate almaz.

1.5. Sarfî Mîzânla İlgili Problemler ve Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri

Buraya kadar sarfî mîzân ile ilgili anlattığımız konular, bu konuda yaygın/geleneksel yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu yaklaşımda, bir isim ya da fiilin vezni, o kelimenin ses değişimine uğramadan önceki halini yansıtmaktadır. Biz bu başlık altında problemleri gördüğümüz ya da tartışmalı olduğunu düşündüğümüz bazı kelimelerin vezinleri hakkında ileri sürülen görüşleri zikredip, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde alternatif çözüm önerileri getirmeye çalışacağız. Bunu yaparken, önce görüş ayrılıklarından bahsedeceğiz, daha sonra da bunların, derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde uzlaştırılabileceğini göstermeye çalışacağız.

²⁴⁰ es-Sâmerrâ'î, *eş-Şarfü'l-‘Arabî*, 192.

²⁴¹ el-Halvânî, *el-Vâqıh fi ‘ilmi’ş-şarf*, 204.

²⁴² es-Sâmerrâ'î, *eş-Şarfü'l-‘Arabî*, 193.

²⁴³ Cemâl ‘Abdul‘azîz, *Qavâ‘idu’ş-şarf*, 4. Baskı (Saltanatu ‘Ammân: Vizâretü'l-evkâf ve’ş-şu’ûni’d-dîniyye, 1433/2012), 146-147.

Örneğin geleneksel yaklaşımda فَعَلَ vezninde olduğu söylenen قَالِ fiilinin, bazı âlimler tarafından قَالِ vezninde olduğu da belirtilmektedir. قَالِ fiilinin veznine yönelik söylenen bu iki görüş, bu konuda bir tartışma ve problem olduğunu göstermektedir. Biz bu iki görüşü üç maddeyle aşağıdaki şekilde uzlaştıracacağız.

1) قَالِ fiilinin, فَعَلَ vezninde olduğunu söylemek, o kelimenin ses değişimine maruz kalmamış halini dikkate almak demektir. Kelimenin ses değişimine maruz kalmamış hali yani aslı (*el-aşl*), -bizce- o kelimenin derin yapısını yansıtır.

2) قَالِ fiilinin, قَالِ vezninde olduğunu söylemek ise o kelimenin ses değişimine maruz kalmış halini yani kullanılan halini dikkate almak demektir. Kelimenin ses değişimine maruz kalmış hali (son hali) yani kullanılan hali (*el-manfûk*), -bizce- o kelimenin yüzey yapısını yansıtır.

3) Bizim önerdiğimiz yöntem, قَالِ fiiline yönelik söylenen her iki yaklaşımı da kendisi açısından değerlendirmek ve bu iki görüşü uzlaştırmaktır. Bu yaklaşımda قَالِ fiilinin veznine yönelik bu iki görüş, iki şekilde doğrulanabilir ya da iki şekilde yanlışlanabilir.

a) قَالِ fiilinin vezni, derin yapıda فَعَلَ'dir.

b) قَالِ fiilinin vezni, yüzey yapıda قَالِ'dir.

c) Yüzey yapıdan bakıldığından قَالِ fiilinin vezni, فَعَلَ değildir.

d) Derin yapıdan bakıldığından قَالِ fiilinin vezni, قَالِ değildir.

Burada derin ve yüzey yapı ayrımı yapılmazsa bu tür problemlere çözüm yolu bulunamayacağı kanaatindeyiz. En azından biz, şimdilik başka bir çözüm yolundan haberdar değiliz. Nitekim modern dilciler, sarfî mîzâna karşı hece veznini savunmaktadırlar. Hece vezninin daha kapsamlı ve daha güvenilir olduğunu, sarfî mîzânın ise içerisinde birçok hatayı barındırdığını ileri sürmektedirler. Onlar, sarfî mîzânın tam oturmuş bir düzen olmadığını iddia ederler. Çünkü klasik dilcilerin, sarfî mîzânda genellikle kelime ve fiillerin kök harflerinin ve bunların yazımının

dikkate alındığını ancak bu fiil ve kelimelerin vezninde konuşulan/sesletim hallerinin sarfî mîzânda gözetilmediğini belirtirler.²⁴⁴

Bir kelimenin sarfî mîzânda vezni belirlenirken “1.1.4. Bir Kelimenin Veznini Bulma Yolları” başlığı altında bir takım kurallara riayet edildiğini ve bir takım kuralların da dikkate alınmadığını görmüştük. Bütün bunlara rağmen bazı kelimelerin vezinleri belirlenirken bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Görüş farklılığına yol açan hususlardan bazıları şunlardır:

a) İfti’âl bâbının ت harfine bedel olarak gelen ط harfinin vezne yansıtılıp yansıtılmayacağı hususu: Örneğin, اضْطَرَبَ fiili, اِفْطَعَلَ vezninde midir yoksa اِفْتَعَلَ vezninde mi?

b) Ecvef fiillerin ses değişimine uğramadan önceki halinin (aslının/derin yapısının) mi yoksa ses değişimine uğradıktan sonraki halinin mi (yüzey yapı) dikkate alınacağı hususu: Örneğin, قَالَ fiili, فَعَلَ vezninde midir yoksa قَالَ veyahut فَعَلَ vezninde mi?

c) Mudaâf fiillerin idgâmdan önceki halinin mi yoksa sonraki halinin mi dikkate alınacağı hususu: Örneğin, مَدَّ fiili, فَعَلَ vezninde midir yoksa فَعَلَ vezninde mi?

d) Rubâî kelimelerin nasıl veznedileceği hususu: Örneğin, جَعْفَرٌ kelimesi, فَعَّلَ vezninde midir yoksa فَعَّلَرُ vezninde mi?

Şimdi bu ihtilaflar ve bunlara benzeyen durumlar için aşağıda örnekler verilecektir. Örneklere geçmeden önce âlimlerin vezin ile ilgili zikrettikleri bazı değerlendirmeleri sunmak istiyoruz.

İbn ‘Uşfûr konuyla ilgili şöyle bir nakilde bulunur: Anlatıldığına göre, Ebû ‘Ubeyde, مَا لِي عَنْهُ مِنْدُوحَةٌ (Onu yapmaktan başka alternatifim yok) cümlesinde geçen مِنْدُوحَةٌ (seçenek, kaçış) kelimesinin, اِنْدَاخٌ kelimesinden müştak olduğunu söylemiştir. Bu yanlıştır. Çünkü, اِنْدَاخٌ (yayılmak, açılmak) kelimesinin vezni اِنْفَعَلَ şeklindedir ve

²⁴⁴ Bk. Hâssân Ġazî es-Sa‘dî, “el-Mîzânu’s-şarfî ‘inde’l-muħdeşîne”, Kulliyetu’d-dirâsâti’l-‘ulyâ, Câmi‘atu Bâbil, erişim: 21 Nisan 2019, 6. (Elektronik makale)

nûn zâid sayılmaktadır. Oysa مَنْدُوحَةٌ kelimesinin vezni مَنْعُولَةٌ şeklinde olup nûn'u, aslıdır. Zira, eğer zâid olsaydı, bu durumda vezni مَنْعُولَةٌ şeklinde olacaktı. Böyle bir binâ/vezin ise Arapların keliminde var olmamıştır. Şu halde bu kelime, نَدْحْ kelimesinden müştaktır.²⁴⁵

İbn 'Uşfûr'un konuyla ilgili yaptığı rivayetlerden biri de şudur: Rivâyete göre Ebu'l-'Abbâs Şa'leb, أُسْكُفَّةُ الْبَابِ (kapının, üzerine basılan ahşap yeri; yüksek eşik olduğu da söylenmiştir) kelimesini, "toplanmak" anlamına gelen اسْتَكْفَتْ kelimesinden saymıştır. Bu, yanlıştır. Çünkü اسْتَكْفَتْ kelimesi, اسْتَفْعَلَ vezninden olup, sîn'i, zâiddir. Oysa أُسْكُفَّةُ kelimesi, أَفْعَلَةٌ vezninde olup sîn'i, aslıdır. Çünkü, eğer zâid olsaydı, vezni اسْتَفْعَلَتْ olacaktı ki bu, Arapların binâları/vezinleri arasında mevcut değildir.²⁴⁶

İbn 'Uşfûr'un konuyla ilgili yaptığı açıklamasına şöyle devam etmiştir: Şa'leb'in, تَنْوُرٌ (fırın) kelimesinin نَاْ kelimesinden türetildiği ve تَفْعُولٌ vezninde olduğunu söylediği rivayet edilir. Bu da yanlıştır. Çünkü öyle olsaydı, تَنْوُورٌ şeklinde söylenirdi. Oysa تَنْوُرٌ kelimesinin vezni فَعُولٌ şeklindedir. Bu kelime, -her ne kadar kullanılmasa da- te, nûn ve râ'dan müştaktır.²⁴⁷

Yaptığımız bütün bu açıklamalar, sarfî mîzânda bazı problemlerin olduğunu göstermektedir. Biz aşağıda, hakkında farklı görüşler ileri sürülen bazı kelimeleri, maddeler halinde örneklendireceğiz ve bunlara, çözüm önerileri getireceğiz.

1. Geleneksel yaklaşıma göre bir kelimenin harfleri, ister sahîh olsun ister mu'tel olsun isterse idgâmlı olsun, o kelimenin vezni aslına göre getirilir. Çünkü kalb ile i'lâl meydana gelen kelime ya da fiillerin vezinlerinde bu durumlar dikkate alınmaz ve vezin, derin yapıdaki duruma göre şekillenir. Bu itibarla örneğin, ecvef fiillerin vezinleri için, iki durum söz konusudur. Birincisi فَعَلَ ve ikincisi فَعْلَ

²⁴⁵ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 29.

²⁴⁶ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 30.

²⁴⁷ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti' fi't-taşrîf*, 1: 30.

vezinleridir. قَالَ ve بَاع gibi fiilleri ele alacak olursak, bu fiillerin ses değişimine uğramamış hali/aslı, قَوْل ve بَيْع'dir. İlet harfleri olan vâv ve yâ harfleri, harekeli ve kendilerinden önceki harflerin harekesi de fetha olduğu için elif harfine kalbedilmişlerdir. Her iki fiil de yüzey yapıya قَالَ ve بَاع şeklinde ses değişimine uğramış olarak çıkmıştır. Özellikle geleneksel yaklaşımı benimseyenler bu tür fiillerin vezinlerini, kelimenin aslına göre getirirler ve فَعَلَ vezninde olduğunu ileri sürerler. O halde her iki fiilin vezni de فَعَلَ'dir. Cumhurun görüşü bu yöndedir. Ancak el-Curcânî ve modern dilcilerden bir çoğu, bu kelimelerin vezinlerinin yüzey yapıdaki durumlarına göre getirilmesini câiz görürler ve bu iki fiil ve buna benzeyen fiiller vezninin قَالَ şeklinde olduğunu ileri sürerler. Bu yaklaşımı benimseyenlerin ise kelimenin hece veznini dikkate aldığını görmekteyiz.²⁴⁸ Hatta bazı modern dilcilerin, bu tür kelimelerin vezinlerinin aslı üzere getirilmesinin câiz olmadığını iddia ettikleri de söylenmektedir.²⁴⁹

Görüldüğü üzere bir kısım âlimler söz konusu fiillerin vezninin فَعَلَ, bir kısım âlim ise قَالَ olduğunu söylemiştir. Bu iki görüşün, derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde, “bu fiillerin derin yapıdaki vezni فَعَلَ, yüzey yapıdaki vezni ise قَالَ'dir” demek, iki farklı görüşü uzlaştıracaktır. Derin yapı, kelimenin/fiilin kök harflerini yansıtan, yüzey yapı ise sesletimini/hece veznini yansıtan bir bakış tarzıdır.

2. Mu' tel fiillerin iki tür vezninin olduğunu iddia edenler olmuştur. Örneğin, قَامَ يَقُومُ fiillerinin derin yapıdaki vezinleri, فَعَلَ يَفْعُلُ'dür. Çünkü bu fiillerin aslı قَوْمَ ve يَنْقُومُ şeklindedir. Bu haliyle mazi fiilin vezni فَعَلَ, muzari fiilin vezni ise يَنْقُومُ şeklindedir. قَوْمَ fiilinde illet harfi olan vâv, harekeli ve kendinden önceki harfin harekesi de fetha olduğu için illet harfinin harekesi fâ'u'l-fiile nakledildi. Fâ'u'l-

²⁴⁸ Bk. er-Rağî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 18; es-Sa' dî, “el-Mîzânu's-şarfi 'inde'l-muħdeşîne”, 16-17.

²⁴⁹ 'Abduşşabûr Şâhîn, *el-Minhecu's-şavî li'l-bunyeti'l-'Arabiyye* (Beyrût: Mu'essesetu'r-risâle, 1400/1980), 83-84.

fiilin harekesi fetha olduğu için de illet harfi olan vâv, elif harfine dönüştürüldü. Fiilin son hali, قَامَ şeklini aldı. Bu ses değişimlerinden sonra fiilin vezni, قَال ya da فَعَلَ şeklinde yüzey yapıya çıktı. Söz konusu fiilin vezninin فَعَلَ şeklinde belirlenmesi, fiilin hem derin yapıdaki kök harflerine dikkat edildiğini hem de hece veznine uygun olarak getirildiğini göstermektedir. Aynı durum, yukarıda geçen fiilin muzâri sîgası için de geçerlidir. Bu fiilin muzâri çekiminin aslı, يَفْعُلُ şeklindedir. İlet harfi olan vâv'ın harekesi damme, kendisinden önceki harfin harekesi de sükûn olduğu için bir önceki harfe nakledildi ve fiil, yüzey yapıya يَفْعُلُ şeklinde yansıdı.²⁵⁰ Dolayısıyla hece veznini/sesletimi de dikkate aldığımızda kelimenin yüzey yapıdaki vezni يَفْعُلُ şeklindedir.²⁵¹ Verilen örnekte, fiilin mâzi sîgasının derin yapıdaki vezni, فَعَلَ'dir. Bu haliyle veznin, kelimenin ses değişimine uğramamış halini yansıttığını görürüz. Verilen örnekte, fiilin mâzi sîgasının yüzey yapıdaki vezni ise قَال ve فَعَلَ şeklindedir. قَال vezni, fiilde meydana gelen ses değişimlerini yansıtmaktadır. فَعَلَ vezni ise fiilin hem aslına hem de yüzey yapıdaki durumuna işâret eder. Nitekim fiilin hem orta harfi hem de sesletimi, vezinde açıkça gösterilmektedir. يَفْعُلُ fiilinin derin yapıdaki vezni يَفْعُلُ , yüzey yapıdaki vezni ise يَفْعُلُ ve يَفْعُلُ şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Kelimenin yüzey yapıdaki vezninin, sesletimi/lafız yönünü belirttiğini söylememiz mümkündür.

3. 'Aynu'l-kelimesi illetli olan sülâsî fiillerin ism-i mef'ûllerinde de ihtilaf mevcuttur. 'Aynu'l-kelimesi illetli olan bir fiilin ism-i mef'ûlünde önce nakil ile i' lâl sonra da ictimâ-i sâkineyn kuralı gereği hazif gerçekleşir. Bu hazif, 'aynu'l-kelime ile zâid olan mef'ûl vâv'ının bir araya gelmesi ile ictimâ-i sâkineyn gereği ikisinden birinin düşürülmesiyle gerçekleşir. Sîbeveyh'e göre hazif, zâid ve son tarafa yakın olan mef'ûl vâv'ında gerçekleşir. el-Ahfeş'e göre ise hazif, fiilin aslından olan illet

²⁵⁰ Bk. el-Mubârek b. Muḥammed eş-Şeybânî el-Cezerî Ebu's-Se'âdât Mecduddîn İbnu'l-Eşîr, *el-Bedî' fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, thk. Şâlih Huseyn el-'Âyid (Mekke: Câmi'atu Ummi'l-kurâ, 1421), 2: 479.

²⁵¹ Bk. Şâhîn, *el-Minhecu's-şavtî*, 198.

harfinde gerçekleşir. Hal böyleyken bu isimlerin vezinlerinde de farklılık ortaya çıkmaktadır. Sîbeveyh'e göre hazif, kelimenin aslında gerçekleşmediği için vezin, مَفْعُولُ şeklinde olmalıdır. el-Ahfeş'e göre ise hazif, kelimenin kök harfinde gerçekleştiği için vezin, مَفْعُولُ şeklinde olmalıdır. Örneğin, مَفْعُولُ kelimesi, ecvef bir fiil olan قَالَ'nin ism-i mef'ûlüdür. Kelime bu şekliyle yüzey yapıdadır. Derin yapısına indiğimizde kelimenin aslı مَفْعُولُ şeklindedir. Bu durumda kelimenin vezni مَفْعُولُ'dür. Burada evvela, illet harfi olan 'aynu'l-fiilin harekesi kendisinden önceki harfe nakledildi. Daha sonra kelimenin aslından olan vâv ile mef'ûl vâv'ı biraraya gelip ictimâ-i sâkineyn oluştu. Bu ictimâ-i sâkineynden kurtulmak için yukarıda bahsettiğimiz gibi bir kısım âlime göre mef'ûl vâv'ı, bir kısım âlime göre ise kelimenin aslından olan vâv düşürüldü ve kelime, son şeklini yani yüzey yapıdaki مَفْعُولُ halini aldı.²⁵² Örnekte görüldüğü üzere ecvef fiillerin ism-i mef'ûl vezinlerinin derin yapıda bir, yüzey yapıda ise iki vezni olup, toplam üç tane vezin ortaya çıkmaktadır. Kelimeyi derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, evvela kelimenin derin yapıdaki vezni مَفْعُولُ'dür. Bu haliyle vezin kelimenin kök harflerini yansıtmaktadır. Yüzey yapıda ise kelimenin vezni مَفْعُولُ ve مَفْعُولُ olmak üzere iki tanedir. Bu şekliyle ise vezin, kelimenin sesletimini/hece veznini yansıtmaktadır. Nitekim, Sîbeveyh ve el-Ahfeş gibi âlimler de kelimenin yüzey yapıdaki durumlarını tartışmışlardır.

4. 'Aynu'l-fiili yâ'lı olan ecvef bir fiilin ism-i mef'ûlünde de benzer bir durum söz konusudur. Örneğin مَبِيعٌ fiilinin ism-i mef'ûlü مَبِيعٌ şeklindedir. Kelimenin i'lâl ve hazif olmadan önceki hali, yani derin yapıdaki hali مَبِيعٌ'dur. Bu durumda kelimenin vezni مَفْعُولُ'dur. Nakilli i'lâl ve hazif sonucunda kelime, yüzey yapıya مَبِيعٌ olarak çıktı. Sîbeveyh'e göre illet harfi hafzedildiği için 'aynu'l-kelimedeki çamme,

²⁵² Bk. İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv*, 3: 335; İbnu'l-Eşîr, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2: 479; Fevzî Ḥasan eş-Şâyib, *Te'emmülâtun fi ba'ḍi zevâhiri'l-ḥazfi's-şarfi* (b.y.: y.y., 1989), 74; el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 128.

kendisinden önceki harfe kesre olarak nakledildi. el-Ahfeş'e göre ise mef'ûl vezninde geçen vâv, yâ'ya dönüştürüldü. Dolayısıyla kelime, her iki görüşe göre de مَبِيع şeklinde yüzey yapıya çıktı. Sîbeveyh'e göre kelimenin vezni مَفْعَلٌ, el-Ahfeş'e göre ise مَفْيَلٌ'dir.²⁵³ Şu halde مَبِيع kelimesinin vezinleri derin yapıda مَفْعُول'dur. Yüzey yapıda ise مَفْيَلٌ ve مَفْعَلٌ'dur.

5. Nâkıs fiillerdeki durum da ecvef fiillerin durumuyla benzerlik göstermektedir. Örneğin, رَمَى fiilinin aslı, رَمَى şeklinde. Bu haliyle kelimenin vezni, فَعَلٌ'dir. İlet harfî olan ي , harekeli ve kendisinden önceki harfin harekesi de fetha olduğu için, elif harfine dönüştürülmüştür. Doyasıyla kelime, yüzey yapıya رَمَى şeklinde yansıdı. Kelimenin bu durumdaki vezni ise -hece vezni de dikkate alındığında- فَعَى şeklinde olmaktadır.²⁵⁴ Daha önce de belirttiğimiz gibi el-Curcânî, kelimenin veznini belirlerken aslî harfin, değişen harf ile gösterilebileceğini câiz görmüştür. Geleneksel yaklaşıma göre bu tür kelimelerin vezinleri aslına göre getirilir. Biz ise bu tür kelimelerin hem derin hem de yüzey yapıdaki hallerini sarfî mîzânda ele almaktayız. Dolayısıyla رَمَى kelimesinin derin yapıdaki vezni, فَعَلٌ ; yüzey yapıdaki vezni ise فَعَى şeklindedir.

6. Sarfçılar eğer bir kelimedede idgâm olursa, o kelimenin vezninin aslı üzere geleceğini ifade etmişlerdir. Örneğin, مَدَّ (Yaydı.), شَدَّ (Şiddetli oldu.) gibi muḍa'af sülâsî fiillerin vezinleri, idgâmdan önceki hallerine (ses değişimi olmadan önceki hali) göre belirlenmektedir. Her iki kelimenin idgâm yapılmadan önceki hali, شَدَدٌ ve مَدَدٌ şeklindedir. Lâmu'l-fiil ve 'aynu'l-fiil, aynı cins olduğundan idgâm meydana geldi. Dolayısıyla geleneksel yaklaşıma göre bu gibi fiillerin vezinleri فَعَلٌ şeklindedir. Yine صَلَّاةٌ gibi mudgâm kelimelerin de derin yapıdaki vezinleri dikkate

²⁵³ Bk. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 5: 454; İbnu'l-Eşîr, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2: 479; Muḥammed eṭ-Ṭanṭâvî, *Taşrifu'l-esmâ'* (Kuveyt: Dâru'z-zâhiriyye, 1438/2017), 89.

²⁵⁴ Bk. Şâhîn, *el-Minhecu's-savtî*, 86-87.

alınmaktadır. Dolayısıyla bu gibi kelimelerin vezinleri de فَاعِلَةٌ şeklindedir.²⁵⁵

Öğrenciler bu tür kelimelerin vezinlerini, yüzey yapıdaki hallerine göre belirlemektedirler. Örneğin, يَصُبُّ (Döküyor.) muzâri mudaâf bir fiilin veznini, يَفْعَلُ şeklinde hece veznine göre getirmektedirler.²⁵⁶

Yine modern dilciler, yukarıdaki kelime veya fiillerin vezinlerinin derin yapıdaki hali değil, yüzey yapıdaki hallerinin dikkate alınması gerektiğini belirtirler.²⁵⁷ Çünkü onlara göre vezinde amaç, kelimenin unsurlarını yani harf ve hareketlerinin konuşmaya akseden tarafının/sesletiminin ve kelimedeki şekilsel olarak meydana gelen değişikliklerin ölçülmesidir. Örneğin, شَدَّ fiili okunurken ‘aynu’l-kelime sükûn üzere okunmaktadır (شَدَّ). Dolayısıyla kelimenin yüzey yapıdaki vezni, فَعْلٌ şeklinde olmaktadır. Buna delil olarakta عَلِمَ fiilini getirirler. Bu fiili عَلِمَ şeklinde okumuş olsaydık, kelimenin vezni yüzey yapıdaki haliyle yani فَعْلٌ şeklinde olacaktı.²⁵⁸ Biz ise buna karşılık hem kelimenin aslı üzere hem de yüzey yapıdaki haline göre veznini ortaya koymaktayız. Dolayısıyla شَدَّ kelimesini derin yapıdaki vezni, فَعْلٌ’dir. Yüzey yapıdaki vezni ise, فَعْلٌ’dir. Derin yapıdaki vezni ile kelimenin kök harfleri, yüzey yapıda ise hem kök harfleri hem de kelimenin konuşmaya yansıyan tarafı muhafaza edilmiştir.

7. Kûfeliler, صَمَحَ ve دَمَكَ kelimelerinin vezinleri için فَعْلَلٌ, Basralılar ise فَعْلَلٌ olduğunu ileri sürerler. Kûfeliler, bu iki kelimelerin asıl hallerinin صَمَحَ ve دَمَكَ şeklinde olduğunu söylerler. Kûfeliler, دَمَكَ fiilinde ح ve ك harflerinin bir arada toplanmasının ağır olduğunu, dolayısıyla bunu hafifletmek için دَمَكَ fiilinin arasına bir م harfinin eklendiğini ifade ederler. Bu olayın birçok kelimedeki olduğunu

²⁵⁵ Bk. es-Sa‘dî, “el-Mîzânu’ş-şarfi ‘inde’l-muḥdeşîne”, 8.

²⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. İbrâhîm Suleymân Reşîd eş-Şemsân, *Eḥta u’l-tullâb fi’l-mîzâni’ş-şarfi*, (er-Riyâd: Câmi‘atu’l-Meliki’ş-Şu‘ûd, 1415/1994), 31-40.

²⁵⁷ Bk. es-Sa‘dî, “el-Mîzânu’ş-şarfi ‘inde’l-muḥdeşîne”, 8.

²⁵⁸ Bk. Şâhîn, *el-Minhecu’ş-şavfî*, 47.

söylerler. Örneğin, الْعَافِلُونَ و الْكُفَّيُونَ فِيهَا هُمْ و الْعَافِلُونَ “Onlar, ve o azgınlar ile İblis’in askerleri hepsi birden tepe taklak oraya atılırlar.” (eş-Şu‘arâ’ 26/94) âyetinde كُفَّيُونَ kelimesinin aslının كُفَّيُونَ olduğunu ileri sürerler.²⁵⁹ Yine Kûfeliler, صَمَحَ kelimesinin فعلل vezninde olursa, o halde صَمَحَ, صَمَحَ gibi fiillerinde فَعَعْ şeklinde olması gerekir ki bunun da câiz olmadığını beyan ederler.²⁶⁰ Basralılara göre ise ع ve ل harfi ziyâde olarak tekrar ettiği için vezinde de bu harfler tekrar edilir. Dolayısıyla Basralılara göre ise kelimenin vezni, فَعَلَّعْ şeklindedir. Biz de bu kelimeyi derin ve yüzey yapı ayırımı çerçevesinde ele aldığımızda kelimenin derin yapıdaki vezni فَعَلَّعْ, yüzey yapıdaki vezni ise فَعَلَّعْ şeklindedir. Derin yapıdan bakıldığında Kûfeli âlimlerin, yüzey yapıdan bakıldığında ise Basralı âlimlerin kelime için belirledikleri vezin sağlıklı gözükmemektedir.

8. Yine مَرْمَرِيْس ve صَمَحَ kelimelerinin vezinleri için farklı görüşler ileri sürülmüştür. Cumhurun görüşüne göre bu iki kelimenin vezinleri فَعَعَيْل ve فَعَلَّعْ şeklindedir. el-Ferrâ’, bu kelimelerin vezinlerinin فَعَلَّعْ ve فَعَلَّعْ şeklinde olması gerektiğini söylemiştir.²⁶¹ Derin yapıda kelimelerin vezni فَعَلَّعْ ve فَعَلَّعْ şeklindedir. Yüzey yapıda ise فَعَعَيْل ve فَعَلَّعْ’dir.

9. Fâ`ul-kelimesi ط , ظ , ص ve ض olan kelimelerin vezinleri, geleneksel yaklaşıma göre aslına göre şekillenmektedir.

اِفْتَعَالِ babına aktarılan bazı fiillerde ت harfi, ط harfine dönüştürülmektedir (ibdâl). Örneğin, اِضْطَرَّبَ kelimesinin vezni, اِفْتَعَلْ şeklinde gelir. Birinci fiildeki ض harfi, ت’den bedel olarak getirilmiştir. Fiilin aslı, ses değişimine uğramamış halidir.

²⁵⁹ Bk. el-Enbârî, *el-İnşâf*, 2: 788.

²⁶⁰ Bk. el-Enbârî, *el-İnşâf*, 2: 791.

²⁶¹ Bk. er-Rağî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 63.

Cumhurun görüşüne göre bu tip fiillerin vezinleri, asıl hallerine göredir. Yani vezin, اِفْتَعَلَ şeklinde olmaktadır. Çünkü, ifti‘âl, tefâ‘ul ve tefâ‘‘ul bâblarındaki tâ’larda gerçekleşen ibdâl, cumhurun görüşüne göre vezinde dikkate alınmaz. Ama daha önce de ifade ettiğimiz gibi‘ Abdulķāhir el-Curcānî, bu fiillerin vezinlerinin asılları üzerine şekillendiği gibi ses değişimine uğramış haliyle de olabileceğini ileri sürmüştür. Ses değişimine uğramış vezni ise اِفْطَعَلَ’dir.²⁶² Yine اِزْدَانَ fiilinin aslı, اِزْتَيْنَ’dir. Aslımı dikkate alırsak vezni اِفْتَعَلَ, lafzını dikkate alırsak vezin اِفْدَعَلَ olacaktır.²⁶³ Dolayısıyla اِضْطَرَّبَ fiilinin derin yapıdaki vezni, اِفْتَعَلَ ; yüzey yapıdaki vezni ise اِفْطَعَلَ’dir. Aynı şekilde اِزْدَانَ fiilinin de derin yapıdaki vezni, اِفْتَعَلَ ; yüzey yapıdaki vezni ise اِفْدَعَلَ ya da bizim tercih ettiğimiz görüşe göre اِفْدَالَ şeklindedir.

اِزْتَيْنَ ve اِطْيِرَ fiillerinin de geleneksel yaklaşımda vezinleri, اِفْعَلَ değil; اِفْعَعَلَ’dir. Çünkü bu fiillerin aslı اِزْتَيْنَ ve اِطْيِرَ’dir. Her iki kelimedede de ت harfi, fâ‘ul-kelime olan ط ve ز harflerine kalb edilmiştir (Çünkü bu harfler ت harfi ile aynı cins harflerdir.). Hafler kalb edildikten sonra idgām meydana gelmiştir (اِطْيِرَ). Okunması zor olduğundan dolayı kelimelerin başına vasl hemze’si getirilmiş ve kelimeler son şeklini almıştır. Aynı durum, اِدَّارَكَ ve اِنَّاَقَلَ kelimeleri için de geçerlidir. Bu kelimeleri ise اِفْعَعَلَ babındandır. Ancak bazı sarf âlimlerine göre bu kelimelerin vezinleri, aslına göre değil; son şekline göredir. Söz konusu âlimlere göre ise bu kelimelerin vezinleri sırasıyla şöyledir: اِزْتَيْنَ ve اِطْيِرَ kelimelerin vezinleri, اِفْعَعَلَ , اِدَّارَكَ ve اِنَّاَقَلَ kelimelerin vezni ise اِفْاَعَلَ’dir.²⁶⁴ Buradan hareketle اِزْتَيْنَ ve اِطْيِرَ kelimelerinin derin yapıdaki vezninleri,

²⁶² Bk. er-Rağî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 18-19.

²⁶³ Bk. İbnu’l-Eşîr, *el-Bedî‘ fi ‘ilmi’l-‘Arabiyye*, 2: 479.

²⁶⁴ Bk. er-Rağî, *Şerhu Şâfiyeti*, 1: 18-19; Hıdıce el-Hadışî, *Ebniyetu’s-şarf fi kitâbi Sîbeveyh* (Bağdâd: Mektebetu’n-nehda, 1965), 117-118.

تَفَعَّلَ ; yüzey yapıdaki vezinleri ise اِفْعَلَّ şeklindedir. اِدَّارَكَ ve اِنْتَأَقَلَ kelimelerinin derin yapıdaki vezinleri, تَفَاعَلَ ; yüzey yapıdaki vezinleri ise اِفَاعَلَ şeklindedir.

يَحِصُّمُ (Çekişiyor.) kelimesinde de ifti‘âl bâbının tâ harfî, idgâm ile birlikte şâd harfine ibdali söz konusudur. Dolayısıyla bu kelimenin derin yapıdaki vezni, يَفْتَعِلُ ; yüzey yapıdaki vezni ise يَفْعَلُ şeklindedir.

10. Nitekim قَتَلَ fiili gibi ‘aynu’l-fiili tekrar eden fiillerinde vezinlerinde de ziyâde harfin, vezne eklenip eklenmemesi söz konusudur. Geleneksel yaklaşıma göre ‘aynu’l-fiili tekrar eden fiillerin vezinlerinde sarfî mîzândaki ‘ayn harfinin şeddelenmesi ile vezin oluşturulur. Yine bu fiillerin tekrar eden harfini temsilen vezne, ل harfinin eklenmesi gerekmektedir.²⁶⁵ Dolayısıyla kelimenin derin yapıdaki vezni, قَتَّلَ; yüzey yapıdaki vezni ise فَعَّلَ şeklindedir.

11. Yukarıdaki duruma benzerlik teşkil etmesi için طَبَّحَ وَنَبَّهَ (ölmek) fiillerini de örnek gösterebiliriz. Her iki fiilin aslının sülâsî yâ’lı ecvef bir fiil olduğunu iddia edenler vardır. Bu durumda bu fiillerin vezinleri فَعَّلَ şeklindedir. el-Ḥalîl b. Aḥmed ve bu hususta aynı görüşte olan bazı âlimler, bu fiildeki ي harfinin aslında و harfi olduğunu, vâv harfinin sakin yâ harfine kalb edildiğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu fiillerin aslının نَبَّوَهَ طَبَّوَحَ olması gerekmektedir. Bu şekliyle her iki fiilin vezni de فَعَّلَ gibi فَعَّلَ şeklinde olacaktır.²⁶⁶ Buradan hareketle kelimelerin derin yapıdaki vezinleri, فَعَّلَ; yüzey yapıdaki vezinleri ise فَعَّلَ şeklindedir.

10. ‘Aynu’l-fiili illetli olan fiillerin اِفْعَالٍ ve اِسْتِفْعَالٍ vezinlerinde gelen mastarlarının mahzûf olan harflerinde ihtilaf vardır. Âlimler arasındaki bu ihtilaf, mastarın birden çok vezninin olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Örnek vermek

²⁶⁵ İbnu’l-Eşîr, *el-Bedî‘ fi ‘ilmi’l-‘Arabiyye*, 2: 479.

²⁶⁶ Bk. el-‘Âyid, “İhtimâlu’ş-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 115.

gerekirse إجابة (cevap) ve استجابة (karşılık verme) mastarları, yüzey yapıdaki mastarlardır. Derin yapıdaki hallerinden farklıdır. Derin yapıda إجاب ve إجاب şeklinde olmaktadır. Bu haliyle bu tür kelimelerin ses değişimine uğramadan önceki vezinleri, إفعال ve إفعال²⁶⁷ şeklindedir. Ancak kelime yüzey yapıya çıkarken sırasıyla nakille i'lâl, kalb ile i'lâl (elif, vâv'a dönüştü) ve (ictimâ-i sâkineynden ötürü) hazif meydana gelmiştir. Benzer bir durumun إجاب kelimesi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. İşte burada mahzûf harf konusunda âlimler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Sîbeveyh ve Basralı âlimlerin cumhuruna göre buradaki mahzûf harf, son tarafa yakın ve ziyâde harfi olmasından dolayı ikinci elif'tir. el-Ahfeş'e göre ise mahzûf harf, birinci elif'tir. Buradan hareketle Sîbeveyh'e göre bunların vezni sırasıyla إفعلة ve إستفعلة şeklindedir. el-Ahfeş'e (ö. 215/830) göre ise إفالة ve إستفالة veznindedirler. Sondaki ð (tâ) harfi, mahzûf harfe ivaz olarak getirilmiştir.²⁶⁸ Dolayısıyla استجابة kelimesinin derin yapıdaki vezni, إفعال ve إستفعالة ; yüzey yapıdaki vezni ise إفعال ve إستفعلة şeklindedir. إجاب kelimesinin derin yapıdaki vezni, إفعال ve إفعالة²⁶⁹ yüzey yapıdaki vezni ise إفعلة ve إفالة'dir.

11. Nâkıs fiillerin ism-i fâilinin vezinlerinde bir kısım alim, kelimenin ses değişimine uğramış halini, cumhurun çoğunluğu ise ses değişimine uğramadan önceki halini esas almaktadır. Örneğin, مُعْطِ kelimesi if'âl babından ism-i fâil bir kelimedir. Kelimenin i'lâl ve hazif olmadan önceki hali مُعْطِي şeklindeydi. Bu şekliyle kelimenin vezni مُفْعِل'dur. Ama birtakım kâideler gereği ve kelimenin yapısından kaynaklanan durumlardan ötürü, kelimenin yapısında ve lafzında değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişiklik kelimenin telaffuzuna aynen aksetmektedir. Dolayısıyla

²⁶⁷ Bk. eş-Şâtîbî, *el-Mağâsîdu's-şâfiye*, 4:347.

²⁶⁸ el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 127.

²⁶⁹ Her iki kelimenin derin yapıdaki vezni için ivaz olarak getirilen ð harfini eklememiz mümkündür. Bk. eş-Şâtîbî, *el-Mağâsîdu's-şâfiye*, 3: 346, 4: 347, 351.

kelimenin ses değişimine uğramış hali مُعْطٍ'dir. Kelimenin lâmu'l-kelimesi, illet harfi olduğu için hazfedildi. Vezin sisteminde mevzûn kelimedede hazif meydana gelirse, vezinde de mahzûf harfe karşılık gelen harfi düşürmemiz gerekmektedir. O halde söz konusu kelimenin vezni, مُعْطٍ şeklinde gelmektedir. Cumhurun yaklaşımı bu yöndedir. Halbuki İbn 'Uşfûr, bu kelimenin vezninin مُفْعِل olduğunu beyan etmiştir.²⁷⁰ Buradan hareketle kelimenin derin yapıdaki vezni مُفْعِل ; yüzey yapıdaki hali ise مُعْطٍ'dir.

12. جَحْمَرِش, سَفْرَجَل ve جَعْفَر gibi rubâ'î ve humâsî isimlerin vezinlerinde de âlimler arasında ihtilaflar vardır. Kûfeli âlimler, bir kelimenin kök harflerinin üç ile sınırlamışlardır. Üçten fazla harfi olan kelimelerin üçten sonraki harf ya da harflerinin zâid olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu tür kelimelerin vezninde zâid harfleri ل ile ifade ederler. جَعْفَر ismindeki fâ'u'l- kelimeye ج, 'aynu'l-kelimeye ع ve lâmu'l-kelimeye ف harfini denk getirirler ve fâ'u'l-fiilden sonraki harfleri zâid sayarlar. Dolayısıyla Kûfelilere göre جَعْفَر kelimesinin vezni فَعْلَل olmaktadır. سَفْرَجَل kelimesinde ise ج ve ل harfinin zâid olduğunu iddia ederler ve bu kelimenin vezninin فَعْلَل olduğunu beyan ederler.²⁷¹

Kûfeli bazı âlimlere göre ise kelimeler üç kök harften oluşur ve bunun dışındakiler zâid sayılır. Onlar, kök harf dışındaki harfleri aynen vezin sistemine eklerler. جَعْفَر kelimesinin veznini فَعْلَل, سَفْرَجَل kelimesinin vezni içinde فَعْلَل şeklinde ifade ederler. سَفْرَجَل kelimesinin veznini فَعْرَجَل şeklinde belirleyip, ر ve ج harfinin ziyâde olduğundan bahsederler. Kûfeli âlimlerden bir kısmı da bu tür kelimelerin

²⁷⁰ Bk. İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taşrîf*, 1: 78. Yine bu tür fiillerin ism-i mensûb kelimelerinde de aynı durum söz konusudur. örneğin, مَرْضِيٍّ ve مَرْمِيٍّ örnekleri için bk. eş-Şâyib, *Te 'emmulâtun fi ba'î 'dî zevâhiri'l-hazfi 'ş-şarfi*, 77-78.

²⁷¹ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti 'fi't-taşrîf*, 1: 311.

vezinlerinin olmayacağını, kendilerine bu kelimelerin vezinleri sorulduğunda لَا أُدْرِي (bilmiyorum) şeklinde cevap verilmesi gerektiğini söylerler.²⁷²

Kûfeli âlimlerden yukarıdaki durumlardan farklı düşünenler de olmuştur. Söz konusu âlimler, yukarıda geçen kelimelerdeki zâid harfleri tesbit ederken, kelimeyi oluşturan harflerden her birinin zâid olma ihtimalini göz önünde bulundurmuşlardır. جَعْفَر kelimesinde ف veya ر harfini zâid kabul edenler olmuştur. Bu durumda bu kelimenin vezni ر harfinin zâid olması durumunda فَعْلَر, ف harfinin zâid olması durumunda فَعْلَل şeklinde olmaktadır. Sîbeveyh ise birinci ve ikinci harfin de zâid olma ihtimalinin olduğunu belirtir ve ج harfinin zâid olması durumunda vezin جَعْلَل, ف harfinin zâid olması durumunda ise فَعْلَل ve فَعْلَل şeklinde olması gerektiğini belirtir.²⁷³

Sîbeveyh, bu durumun فَرَزْدَق gibi beş harften oluşan kelimeler için de geçerli olduğunu ifade eder. د ve ق harfinin zâid olması durumunda veznin فَعْلَدَق olması gerektiğini, ف ve ر harfinin zâid olması durumunda ise vezin فَرْفَعْل olması gerektiğini ileri sürer. ز ve د harfinin zâid olması halinde ise vezin فَعَزْدَل olacaktır ki Sîbeveyh, bu durumun hoş olmadığını ifade eder.²⁷⁴ Bu tartışmalardan yola çıkarak yukarıda verilen kelimelerin derin ve yüzey yapıda vezinlerini şöyle verebiliriz: جَعْفَر kelimesinin derin yapıdaki vezni, فَعْلَل ; yüzey yapıdaki vezni, جَعْلَل, فَعْلَل ve فَعْلَل şeklindedir. فَرَزْدَق kelimesinin derin yapıdaki vezni, فَعْلَل ; yüzey yapıdaki vezni ise فَعْلَدَق, فَرْفَعْل ve فَعَزْدَق şeklindedir.

Yukarıda verdiğimiz örnekler bizzat konumuza örnek teşkil edecek kelimelerdir. Bununla beraber, konumuzu doğrudan ilgilendirmese de bazı kelimeler

²⁷² İbn ‘Uşfûr, *el-Mumtî ‘fi’t-taşîf*, 1: 312; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevami*, 3: 409-410.

²⁷³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 328; Bahâ’uddîn b. ‘Aķîl, *el-Musâ‘id ‘alâ Teshîli’l-fevâ ‘id*, thk. Muḥammed Kâmil Berakât (b.y.: Câmi‘ at Ummi’l-ķurâ, 1982), 4: 32-33.

²⁷⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 328-329; eṣ-Şâtîbî, *el-Maķāşadu ‘ş-şâfiye*, 8: 253-254.

vardır ki bu kelimelerin birden fazla vezinlerinin olma ihtimali söz konusudur. Bu tür kelimeleri de derin ve yüzey yapı çerçevesinde değerlendirmemiz mümkündür. Aşağıda verilecek örneklerde öncelikle kelimelerin cümle içindeki kullanımları, anlamları, mâzî, muzâri vb. gibi durumlarının bilinmesi, vezinlerinin belirlenmesinde büyük rol oynamaktadır.

1. Örneğin ذُرُّ fiilinin bu haliyle iki tane vezninin olması muhtemeldir. Birincisi أَفْعُلٌ ve ikincisi فُعُلٌ'dir. Bu fiil emir fiil olarak gelmişse vezin أَفْعُلٌ olacaktır. Eğer meçhûl sîgada gelmişse vezin فُعُلٌ olacaktır.²⁷⁵ Ama aynı fiili yüzey yapıda değerlendirirsek her iki durumda da vezin فُعُلٌ olacağından meçhûl mu yoksa emir fiil mi olduğunun anlaşılması zor olacaktır. Bu durum, daha çok o kelimenin metin içerisinde geçen konumundan belirlenir. Eğer metin dışında bir yerde karşılaşırsa bu durumda hem derin yapıda hem de yüzey yapıda kelimenin vezninde iki veya daha fazla ihtimal ortaya çıkabilmektedir. İşte bu duruma *yapısal çok anlamlılık* denmektedir. En kısa tanımıyla yapısal çok anlamlılık, bir kelimenin asıl/derin yapıdaki anlamını koruyup yeni kavramlar içermeye özelliğine sahip olması anlamına gelmektedir.²⁷⁶ Aşağıda devam eden örnekler içinde bu durum söz konusudur.

2. م harfinin, bir kelimedede başta ziyâde edilip, kendisinden sonra gelen harflerin kök harfleri olduğu birçok yer vardır. Örneğin مَلْعَبٌ، مَخْرَجٌ kelimelerinde olduğu gibi. مَنبِيعٌ Menbic kelimesi de bu alanda tartışılmış meşhur bir yer ismidir. Âlimler, söz konusu kelimedede tasrîf ya da iştikâkın meydana gelmediğine hükmetmişlerdir. Dolayısıyla م harfinin ziyâde, sonraki harflerin ise kök harfi olduğu belirtmişlerdir.²⁷⁷ O halde kelimenin, hem derin hem de yüzey yapıdaki vezni, فَعْلَلٌ değil; مَفْعَلٌ şeklinde olmaktadır.²⁷⁸

²⁷⁵ Bk. Hâssân Gâzî es-Sa'î dî, "Delâletu'l-ihtimâli's-şarfi", 1-2. (Elektronik makale)

²⁷⁶ Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Yapısal Çok Anlamlılık ve Karîne İlişkisi*, 173.

²⁷⁷ Faḥruddîn Kâbâve, *Taşrîfu'l-esmâ' ve'l-ef'âl*, 2. Baskı (Beyrût: Mektebetu'l-me'ârif, 1408/1988), 31.

²⁷⁸ Bk. İbn Cinnî, *el-Munşif*, 1:109.

3. Vâv'lı misâl ve bazı yâ'lı ecvef fiillerin emr-i hazırları biçimsel olarak birbirine benzemektedir. Örneğin, وَرَزَّ (Süsledi.) vâv'lı ecvef fiili ile وَرَزَّ (Tarttı.) vâv'lı misâl fiilinin emri hazırı وَرَزَّ şeklinde gelmektedir. Her iki fiil için de hazıflı i'âl söz konusu olduğu için mîzânda da bu durum dikkate alınmaktadır. Fiili yalın hali ile (i' râbı, siyâk-sibâkı ve diğer karineleri olmaksızın) yüzey yapıda değerlendirirsek, فَلَ ve عَلَ vezninde, yukarıda verilen her iki fiilin de emri olma ihtimali vardır. Derin yapıda inceleyecek olursak; فَلَ vezninde 'aynu'l-kelimenin düştüğünü görürüz. Dolayısıyla kelimenin bu vezninden وَرَزَّ ecvef fiilinin emri olduğunu anlamamız gerekmektedir. Fiilin aslı وَرَزَّ idi. Yâ'nın harekesini kendisinden önceki sakin harfe verildi. Fâ'u'l-kelime harekelendiği için vasl hemzesine gerek kalmadı ve düşürülüp وَرَزَّ halini aldı. İltikâ-i sâkineynden dolayı da illet harfi düştü ve emir وَرَزَّ şeklinde yüzey yapıya çıktı. Burada hazif ile i'âl ve kalb ile ilal olmak üzere iki i'âl gerçekleşti.²⁷⁹

4. ²⁸⁰ fiilinin de iki vezninin olması muhtemeldir: فَاعِلٌ ve فَعَّلٌ. Birinci haliyle fiil, مُفَاعَلَةٌ babından ma' lûm mâzi bir fiildir. Örneğin, وَأَمَّنَّهُمْ مِنْ خَوْفٍ “Onları korkudan emîn kıldı.” (Kıyâs 106/4). İkinci haliyle fiil فُعَالٌ babından mâ' lûm mâzi fiildir. Örneğin, وَأَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ “Rasul, Rabb'inden kendisine indirilene iman etti. Aynı şekilde müminler de iman ettiler.” (el-Bakara 2/285). Bu fiilin veznini ancak derin yapıda ele alırsak bu iki ihtimali teke düşürmüş olacağız. Birincisi مُفَاعَلَةٌ babından olduğunda, derin yapıda fiilin fâ'u'l-kelime ile 'aynu'l-kelime arasına bir elif ziyâde edilmiştir. Fiilin aslı فَعَّلٌ dir. Aynı cins iki harf yanyana gelmiş ve ikincisi sakin. Bu durumda ikinci harf, birinci harfe ibdâl edilir. İkincisi ise

²⁷⁹ Ayrıca bk. وَرَزَّ-دَانَ ve وَرَزَّ-طَانَ örnekleri için el-Âyid, “İhtimâlu's-şârati'l-lafziyye li-ğayri vezn”, 108.

²⁸⁰ es-Sa' dî, “Delâletu'l-ihtimâli's-şarfi”, 2-3.

إِنْفَعَالِ babından olduğunda fâ'u'l-kelime öncesine kural gereği fethalı bir hemze harfi ziyâde edilir. Dolayısıyla kelimenin aslı/derin yapıdaki hali, آمَنَ²⁸¹ dir. Burada vezni belirlerken elbette iki husustan da söz etmek gerekir ki bunlar: Anlam ve fiillerin yapısı.

a. Fiil, فَعْلَ vezninde geldiğinde lazım fiil olur. آمَنْتُ بِكَلَامِ اللَّهِ (Allah'ın kelâmına inandım.) gibi. Ama فَاعَلَ vezninde olursa bu durumda fiil mute'addi bir fiil olur. آمَنَ اللَّهُ الْمُسْتَجِيرَ (Allah, sığınmacıya güven verdi.) gibi.

b. Mana açısından ele aldığımızda fiil أَفْعَلَ vezninde geldiğinde صَدَّقَ (Doğruladı.) anlamına gelir. فَاعَلَ vezninde geldiğinde آمَنَ (Güven verdi, korkudan emin kıldı.), anlamına gelir.

Dolayısıyla fiilin yapısı ve anlamı, çok anlamlılık yönü bulunan kelimelerin vezinlerini belirlemek için büyük önem taşımaktadır.

5. Nâkıs fiiller, nûnu'n-nisveye isnâd edildikleri zaman lafız bakımından aynı olmaktadır.²⁸¹ Örneğin, النَّسْوَةُ يَعْفُونَ وَيَسْمُونَ (Kadınlar affediyorlar ve üstün oluyorlar.) ile الرَّجَالُ يَعْفُونَ وَيَسْمُونَ (Adamlar, affediyorlar ve üstün oluyorlar.) cümlelerinde, fiiller yüzey yapıda aynı gözükmektedirler. Ancak derin ve yüzey yapı ayrımında fiilleri ele alırsak, fiillerin birbirlerinden farklı olduğu farketmemiz mümkündür. İlk örnekte her iki fiilin derin ve yüzey yapıdaki vezinleri aynıdır.²⁸² يَعْفُونَ vezninde gelmişlerdir.

Bu iki fiilde de nûnu'n-nisveden önceki و harfi, fiilin aslından olup lâmu'l-fiile harfidir. Herhangi bir hazif söz konusu olmamıştır. Ancak aynı durum, ikinci örnekte farklıdır. الرَّجَالُ يَعْفُونَ وَيَسْمُونَ cümlesindeki her iki fiilde cemi müzekker sîgadadır.

Fiillerdeki و harfleri fiilin aslından olan harfler değil, vâvu'l-cema'a'dır ve zamirdir. Nakıs fiil oldukları için ictimâ'i sâkineynden dolayı lâmu'l-kelimeleri hazfedilmiştir.

²⁸¹ Bk. el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 111.

²⁸² Bk. İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 47-48.

Dolayısıyla fiillerin derin yapıdaki vezinleri يَنْعَلُونَ'dir. Yüzey yapıdaki halleri ise يَنْعَمُونَ'dir. Mevzûn kelimeye hazfedilen harf vezinde de hazfedilmektedir.

6. Nâkıs muzâri müfred muhâtaba ve cem' muhâtaba fiillerin sîgaları, biçimsel açıdan tek gibi gözükmektedir. تُنَادِيْنَ، تُرَضِّيْنَ، تَهْتَدِيْنَ، أَنْتِ تَقْضِيْنَ verilen örnekleri mufret muhataba; تُنَادِيْنَ، تُرَضِّيْنَ، تَهْتَدِيْنَ، أَنْتِ تَقْضِيْنَ gibi örnekleri ise cem' müennes için ele alabiliriz. Örneklerde görüldüğü üzere çoğul ve tekilde de fiillerin yüzey yapıda aynı olduğunu görmekteyiz. Halbuki biri tekil, diğeri çoğul için kullanılan fiillerdir. Bu fiillerin vezinlerini belirlenirken hem kelimelerin anlamının hem de derin yapıdaki kullanımlarının bilinmesi gerekmektedir. Kelimelerin derin yapıda ele alacak olursak, tekil fiillerdeki يَاءِ الْمُخَاطَبَةِ zamirdir ve fâildir. Kelimenin aslından olan harf değildir. Kelimenin aslından olan ي illet harfi, mahzûftur. Ancak çoğul için verilen örneklerdeki ي harfi, kelimenin aslından olan kök harfidir. O halde tekil için verilen örneklerin yüzey yapıdaki vezinleri sırasıyla تُفَاعِلِينَ، تُفَعِّلِينَ، تُفَعِّلِينَ، تُفَعِّلِينَ olacaktır. Derin yapıda ise تُفَاعِلِينَ، تُفَعِّلِينَ، تُفَعِّلِينَ şeklidir. Çoğul için verilen fiillerin vezinleri ise تُفَاعِلِينَ، تُفَعِّلِينَ، تُفَعِّلِينَ şeklinde gelecektir.²⁸³

7. اِنْقَضَ (Bozdu.), اِنْحَرَّ (Sürüklendi.), اِنْقَضَ (Üzerine atladı.) fiillerinin hangi bâbdan olduğu yüzey yapıda muğlaktır. Örneğin,²⁸⁴ اِنْقَضَ fiilini ele alacak olursak, iki ihtimalin mümkün olduğunu söylememiz gerekir. Birinci ihtimalde اِنْقَضَ fiili اِنْقِضَ fiilinden türemiştir. Derin yapıdaki hali اِنْقَضَ (Delik açtı.) fiiline dayanmaktadır. Bu durumda fiilin vezni اِنْقَعَلَ veznindedir. İkinci ihtimalde ise aynı fiilin اِنْقَضَ (Bozdu) fiilinden türediğini varsaydığımızda, kelimenin başındaki ن harfi, fiilin aslındandır.

²⁸³ Bk. el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 111.

²⁸⁴ el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 113.

Bu durumda fiilin vezni اِفْعَالٌ şeklinde olduğu ortaya çıkacaktır. Aynı durum diğer fiiller için de geçerlidir.

8. Ecvef fiillerin اِنْفِعَالٌ ve اِنْفِعَالٌ babında, ism-i fâil ve ism-i mef'ûlleri, yüzey yapıda birbirine benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikleri kelimelerin asıl halleri (derin yapısı) incelendiğinde açıklığa kavuşturmak mümkündür. Örneğin, مُنْتَقَدٌ ve مُنْتَقَدٌ kelimelerini ele alacak olursak, مُنْتَقَدٌ kelimesi, yüzey yapıda hem ism-i fâil hem de ism-i mef'ûl kalıbında olabilir. Bu kelimeyi ism-i fâil kabul ettiğimizde kelimenin aslının مُنْتَقِدٌ olduğunu ve derin yapıda vezninin مُنْفَعِلٌ olduğunu belirleyebiliriz. İsm-i mef'ûl kalıbında ele alırsak, kelimenin aslının مُنْتَقِدٌ olduğunu ve derin yapıda vezninin مُنْفَعِلٌ olduğunu görürüz. Halbuki aynı kelimenin yüzey yapıda her iki vezinde de gelme ihtimali vardır. مُنْتَقَدٌ kelimesinde de aynı durum söz konusudur. مُنْتَقَدٌ kelimesini ism-i fâil kabul edersek, kelimenin aslının مُنْقَدِ olduğunu ve derin yapıdaki vezninin ise مُنْفَعِلٌ olduğunu çıkarırız. İsm-i mef'ûl kalıbında değerlendirirsek, kelimeni aslının مُنْقَدِ olduğunu ve derin yapıdaki vezninin مُنْفَعِلٌ olduğunu anlarız.²⁸⁵

9. مَهَانَةٌ kelimesinin aslı هَانَ (Önemli oldu.) ya da مَهَنَ (Hizmet etti.) fiillerinden birine dayanmaktadır. Derin yapı ayırımında değerlendirirsek, söz konusu kelime, هَانَ fiilinden müştâk ise م harfi ziyâde ve vezin مُنْفَعِلَةٌ şeklinde olmaktadır. Eğer kelime, مَهَنَ fiilinden müştâk ise م harfi zâid değil, kelimenin kök harflerinden fâ'u'l- kelimeye denk gelen kök harftir. Bu durumda ise kelimenin vezni, فَعَالَةٌ şeklinde olmaktadır.²⁸⁶

Aynı ihtimal مَكَانَةٌ kelimesi içinde geçerlidir.

²⁸⁵ Bk. el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 118-119.

²⁸⁶ el-Âyid, "İhtimâlu's-şûrati'l-lafziyye li-ğayri vezn", 122.

10. أُوْلَى ve وَالِيَّة kelimelerinin çoğulları الْأَوْلِيَّيَ şeklinde gelmektedir. Verilen kelime, ya أَفَاعِلُ vezninde olabilir (أَبَاتِرُ ج أَبَاتِرٍ gibi) ya da birinci vâv, hemze'ye kalb edildiğinde vezni, فَوَاعِلُ olabilir (أَوَاصِلٌ ج أَوَاصِلٌ gibi).²⁸⁷ Her iki ihtimal de mümkündür. Hatta bu kelimenin, الْأَفَاعِلُ vezninde olduğunu da ileri sürenler olmuştur. Bu kelimenin aslı الْأَوَّلُ idi. Bu kelimedeki sondaki vâv ile yâ arasında kalb-i mekanî meydana geldi ve الْأَوَّلُ oldu. Vâv, kendisinden önceki harfin harekesi kesre olduğundan yâ'ya kalbedildi ve kelime son şeklini aldı. Dolayısıyla kelimenin vezni de الْأَفَاعِلُ oldu.²⁸⁸ Görüldüğü gibi iki farklı kelimenin çoğulu aynı gelebilmektedir. Çoğul sîgadan yola çıkarak tekili bulmaya çalıştığımızda örnekte görüldüğü üzere iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Ancak kelimeyi, derin yapıda incelediğimizde bu durumu teke düşürmüş olmaktadır.

Şimdi yukarıda anlatmış olduğumuz bazı fiil ve isimlerin vezinlerini tablo halinde gösterelim.²⁸⁹

²⁸⁷ el-‘ Âyid, “İhtimâlu’ş-şûrati’l-lafziyye li-ğayri vezn”, 125.

²⁸⁸ ‘ Abdul‘ alîm İbrâhîm, *Teyssîru’l-ibdâl ve’l-i‘lâl* (el-Ğâhire: Mektebetu ğarîb, 1389/1969), 145.

²⁸⁹ Bk. es-Sa‘ dî, “el-Mîzânu’ş-şarfi ‘inde’l-muħdeşîn”, 11.

Tablo 1:

الكلمة	وزنها عند المحدثين	وزنها عند القدماء	الأصل
مَدَّ	فَعَلَ	فَعَلَ	مَدَدَ
إِنهَدَّ	إِنفَعَلَ	إِنفَعَلَ	إِنهَدَدَ
ضَالَّةٌ	فَاعِلَةٌ	فَاعِلَةٌ	ضَالِلَةٌ
يَسْتَقِيلُ	يَسْتَفْعِلُ	يَسْتَفْعِلُ	يَسْتَقِيلُ
عَضَّ	فَعَلَ	فَعَلَ	عَضَضَ = فَعَلَ مَاضٍ عَضَضَ = فَعَلَ أَمْرٍ
عَدَّ	فَعَلَ	أَفْعَلَ	أَعَدَدَ = فَعَلَ أَمْرٍ عَدِدَ = فَعَلَ جَهْوً ل
مُعْتَرَّزٌ	مُفْتَعَلٌ	مُفْتَعَلٌ	مُعْتَرِّزٌ = إِسْمٌ فَاعِلٍ مُعْتَرِّزٌ = إِسْمٌ مَفْعُولٍ

Tabloda görüldüğü üzere klasik dilciler vezinleri belirlerken genellikle kelimelerin asıllarını yani derin yapıdaki hallerini dikkate almışlardır. Ama modern dilciler vezin sisteminde daha çok kelimelerin son şeklini yani yüzey yapıdaki hallerini dikkate almışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

DERİN VE YÜZEY YAPI AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İ‘RÂB

Bu bölümde, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde i‘râb olgusunu etraflıca ele alabilmek için, öncelikle i‘râb olgusunun kavramsal çerçevesi belirlenecek, daha sonra da i‘râbla ilgili problemler ve alternatif çözümleri üzerinde durulacaktır.

2.1. İ‘râb Olgusu: Kavramsal Çerçeve

2.1.1. Sözlük Anlamı

“İ‘râb”, sülâsî üç harfli عَرَبَ fiilinin başına bir ا (hemze) harfi getirilerek if‘âl babına dahil edilen rubâ‘î mezît bir fiil olan أَعْرَبَ’nin mastarıdır. أَعْرَبَ fiili, çokça anlam ifade etmekle beraber genellikle “ibâne, izâh ve ifsâh” (açık, net ve anlaşılır bir biçimde ifade etmek, belirtmek, anlatmak, ortaya koymak) anlamlarına gelmektedir.²⁹⁰ el-Ezherî, i‘râb ve ta‘rîb’in aynı manaya geldiğini ve her ikisinin de ibâne manasını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁹¹ Nitekim her iki kelime de عَرَبَ fiilinden türemiştir. İ‘râb, إفعالِ vezninde mastar bir isimdir.

Birçok anlamda kullanılabilen i‘râb kelimesine aşağıda çeşitli örnekler verilecektir:

1. Açık ve anlaşılır konuşmak: عَرَبَ مَنْطِقَهُ (Anlaşılır bir biçimde konuştu.)²⁹²
2. Hatasız konuşmak: أَعْرَبَ كَلَامَهُ (Hatasız konuştu.)²⁹³ demek, “konuşurken cümlelerini dil bilgisi hatalarından (lahn)²⁹⁴ korudu” demektir.

²⁹⁰ İbn Manzûr, “araba”, 4: 2865; Semîr el-Lubedî, *Mu‘cemu’l-muşalahât*, 148; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhtâ*, 1066.

²⁹¹ İbn Manzûr, “araba”, 4: 2865.

²⁹² İbn Manzûr, “araba”, 4: 2865.

²⁹³ İbn Manzûr, “araba”, 4: 2865.

²⁹⁴ Sarf ve nahiv ilimlerinde lahn, harflerin telaffuzunda, kelimelerin anlam ve kullanımlarında hata etmektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şehabettin Ergüven, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Ocak 2007): 160.

3. Saf, katıksız, asîl: خَيْلٌ أَعْرَبٌ (Saf Arap atı.)²⁹⁵

4. امْرَأَةٌ عَرُوبَةٌ (sevgisini kocasına açıkça gösteren kadın) anlamına gelmektedir.

Böyle bir kadınla evlenen erkek için أَعْرَبَ الرَّجُلُ (Adam kendisini seven kadınla evlendi.)²⁹⁶ anlamında kullanılmıştır.

5. عَرَبَتْ مِعْدَتُهُ (Midesi bozuldu.)

Fasih söz söyleyen kişinin, anlatmak istediği düşüncesini karşı tarafa en güzel bir şekilde iletmesi; kadının içindeki sevgiyi kocasına açıkça göstermesi; midenin bozulması, bir anlamda fazla yemek yemenin bir sonucu olarak rahatsızlığının dışa vurulması,²⁹⁷ “Bütün bu anlamlarda bir rahatsızlığın, huzursuzluğun, yanlışlığın ya da içerde saklanan bir şeyin dışarı vurulması, atılması ve bu şekilde kapalılık ve anlaşılmazlığın giderilmesi söz konusudur.”²⁹⁸

2.1.2. Terim Anlamı

Gerek klasik gerekse günümüz dil âlimleri tarafından i‘râbın birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar arasındaki farklılık genel olarak tanımda kullanılan sözcüklerden kaynaklanmaktadır. Ancak içerik olarak tanımların birbirine benzediği de belirtilmektedir.²⁹⁹ Örneğin İbn ‘Uşfûr i‘râbı, “Bir âmilden dolayı kelime sonunun, lafzen ya da takdîren değişmesi”³⁰⁰ şeklinde tanımlarken, İbn Hişâm onun, “Mütemekkin isminin ya da muzâri fiilin sonunda âmilden kaynaklanan zâhir ya da mukadder bir etki”³⁰¹ olduğunu söylemektedir.

²⁹⁵ İbn Manzûr, “araba”, 4: 2866.

²⁹⁶ İbn Manzûr, “araba”, 4: 2867.

²⁹⁷ ‘Abdulqâdir b. Abdîrrahmân es-Sa‘dî, “Ehdâfu’l-i‘râb ve şılatuhû bi’l-‘ulûmi’s-şer‘iyyeti ve’l-‘Arabiyye”, *Mecelletu câmi‘ati Ummi’l-ğurâ li’l-‘ulûmi’s-şer‘iyye ve’l-luğati’l-‘Arabiyye ve âdâbihâ* 15/27 (Cemâdiye’s-şâniye 1424): 564.

²⁹⁸ Mehmet Ali Şimşek, “Arap Dilinde İ‘râb’ın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü”, *Nüşa Dergisi* 6/22 (Yaz 2006): 27.

²⁹⁹ Bk. Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri* (Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2006), 80.

³⁰⁰ Ebu’l-Hasen Alî b. Mu‘min b. Muḥammed b. ‘Alî b. ‘Uşfûr el-Ḥadramî el-İşbîlî, *el-Muḥarreb*, thk. ‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd ‘Alî Muḥammed Mu‘avved (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1418/1998), 69.

³⁰¹ İbn Hişâm, *Şerḥu Şuzûri’z-zehab*, 22.

Çağdaş dil âlimlerinin yapmış oldukları tanımlar da yukarıda verilenlere benzerlik göstermektedir. Örneğin ‘Abbâs Hâsân, i‘râb için “kendisinden önce gelen âmillerin değişmesiyle lafzın sonundaki alâmetin değişmesi ve âmilin gerektirdiği şeydir.”³⁰² şeklinde tanımlarken, Muştafâ el-Ğalâyînî de “İ‘râb, âmilin, kelime sonunda ortaya koyduğu etkidir. Böylece, kelimenin sonu, söz konusu âmilin gerektirdiği şeye göre merfû, mansûb, mecrûr ya da meczûm olur.”³⁰³ der.

Yukarıda vermiş olduğumuz tanımlara baktığımızda tanımların anlam ya da içerik olarak birbirine benzediği, ancak bu anlamı ya da içeriği ifade ederken kullanılan kelimelerde farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Yapılan tanımlarda iki önemli hususa dikkat çekilmiştir ki bunlar, âmil ve ma‘mûldür. Âmil, ma‘mûlü biçimsel olarak etkilemekte ve onu merfû, mansûb ve mecrûr hale getirmektedir.³⁰⁴ Bu noktada i‘râb, herhangi bir âmil sebebi ile bir kelimenin sonundaki hareke ya da harfin biçimsel değişime uğramasıdır. Örneğin, الطَّالِبُ مُجْتَهِدٌ (Öğrenci çalışkandır.) cümlesinde mübtedâ ve haberin merfû olduğunu görmekteyiz. Aynı cümlenin başına إِنَّ الطَّالِبَ مُجْتَهِدٌ inne edatını getirdiğimizde inne ve kardeşleri, kural gereği mübtedâyı nasbedeceğinden الطَّالِبُ kelimesi mansûb olmuştur. Dolayısıyla burada إِنَّ âmilinden dolayı الطَّالِبُ kelimesinin sonunda biçimsel bir değişiklik meydana gelmiştir. Biçimsel değişikliğin sebebi, âmilin ma‘mûla etkisidir.

“Oysa, i‘râbın bir de anlam yönü, daha doğru bir ifadeyle cümle içindeki kelimelere yüklenen görevleri belirlemesi yönü vardır ki, kelime sonunda meydana gelen biçimsel değişimin asıl sebebi de -genellikle- budur. İ‘râb olgusuna bu açıdan baktığımızda, alâmetleri aracılığıyla onun, lafız açısından birbirine eşdeğer olan iç içe girmiş yapısal anlamları birbirinden ayırdığını görüyoruz.”³⁰⁵ İ‘râb olmasaydı fâili mef‘ûldan, muzâfî men‘ûtan, taaccubu istifhâmdan, sadrı mastardan, na‘tî tekîttan ayırt edemezdik.³⁰⁶ Nitekim i‘râb, bize cümleyi oluşturan kelimelerin

³⁰² ‘Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1: 74.

³⁰³ el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabîyye*, 1: 18.

³⁰⁴ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 80-81.

³⁰⁵ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 81.

³⁰⁶ Ebu’l-Ḥuseyn Aḥmed b. Fâris b. Zekerîyyâ er-Râzî el-Luğavî, *eş-Şâhibî fî fiḳhi’l-luğati’l-‘Arabîyye ve mesâ’îlihâ ve suneni’l-‘Arabi fî kelâmiḥâ*, thk. ‘Umer Fârûk et-Tabbâ‘ (Beyrût: Dâru’l-ma‘ârif, 1414/1993), 76; ‘Abdurrahmân Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muḫḫir fî ‘ulûmi’l-luğati*

ve kelime gruplarının öge değerlerini vererek cümleyi anlamamızı sağlar ve konuşmacının bize anlatmak istediği cümleyi anlamlı hale getirir. Hem konuşmacının hem de dinleyicinin bu noktada ihtiyacını giderir. Aksi halde irâbı olmayan cümleyi anlamamız zorlaşacaktır. Örneğin, مَا أَحْسَنَ زَيْدٌ ya da ضَرَبَ عَمْرٌ زَيْدٌ cümleleri i' râbsız olarak verildiği için tam anlaşılabilir.³⁰⁷ Fakat aynı cümle, i' râblı olarak gelse yani, مَا أَحْسَنَ زَيْدٌ (Zeyd, güzel yapmadı.) cümlesinde Zeyd, merfû olarak geldiği için mâ'nın nefy mâ'sı; مَا أَحْسَنَ زَيْدًا (Zeyd, ne güzel yaptı!) örneğinde Zeyd, mansûb olarak geldiği için mâ'nın taaccub mâ'sı; مَا أَحْسَنُ زَيْدٍ (Zeyd'in en güzeli nedir?) örneğinde ise Zeyd, mecrûr olarak geldiği için mâ'nın istifham mâ'sı olduğunu anlarız.³⁰⁸ Eğer cümleler i' râbsız olarak gelseydi, örnekte de görüldüğü üzere üç anlama gelme ihtimali olacağından dolayı onları anlamamız zorlaşacaktı. İ' râbın, bu noktada cümlelerdeki kapalılığı açığa kavuşturduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak i' râbın iki temel terim anlamı vardır:³⁰⁹

1. Kelimelerin sonlarında meydana gelen harf ya da hareke değişikliği sonucu biçimsel/sessel değişiklik,
2. Cümleyi oluşturan kelimelerin nahvî vazifelerini yani öge değerlerini belirlemek.

Arap dili âlimleri i' râb hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. es-Suyûtî, İbn Mâlik ve bazı âlimler, i' râbın lafzî olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Hıyyân'ın da içinde bulunduğu diğer âlimler ise i' râbın manevî olduğunu ve bir âmil sebebiyle kelimenin sonunda meydana gelen değişiklik olduğunu ileri sürmüşlerdir.³¹⁰ Bazı âlimler, i' râbın mana olduğunu, kelimenin öncesinde gelen bir âmil sebebiyle kelime sonunda meydana gelen değişiklik olduğunu söylemişlerdir.

ve envâ'ihâ, Muhammed Ebu'l-Fağl İbrâhîm v.dğr. (Beyrût: Menşûrâtu'l-mektebeti'l-'Arabiyye, 1986), 1: 327-328.

³⁰⁷ İbn Fâris, *es-Şâhîbî*, 196; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, 1: 330; İbn Umî Kâsım, *Tevdîhu'l-meķâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk. 'Abdurrahmân 'Alî Suleymân (el-Kâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1422/2001), 1: 298.

³⁰⁸ İbn Umî Kâsım, *Tevdîhu'l-meķâşid ve'l-mesâlik*, 1: 298.

³⁰⁹ Bk. Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ' râb Olgusu*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 22.

³¹⁰ Muhammed 'Abdulmun'im el-Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, thk. Nevvâfu'bni Cezâ' el-Hârîşî (el-Medînetu'l-Munevvera: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 1424), 1:171. (dipnot)

هَذَا زَيْدٌ ، و رَأَيْتُ زَيْدًا و ، وَمَرَرْتُ بِزَيْدٍ
cümlelerinde olduğu gibi değişimin mana olduğunu öne sürmüşlerdir.³¹¹ Daha sonra gelen İbn Durustevayh gibi dil âlimleri ise i‘râbın, mana değil hareketler olduğunu ifade etmişlerdir. İ‘râbın, bir âmil sebebi ile kelime sonunda lafzen ortaya çıkan hareketler ve sükûn şeklinde olduğunu söylemişlerdir.³¹² Sözü edilen âlimler, i‘râbın anlam olmadığını aksine kelime sonunda meydana gelen lafzî/biçimsel değişiklik olduğunu ifade etmişlerdir.

Basra ekolüne göre i‘râb, isimlerde asıldır, fiillerde furûdur; binâ ise fiillerde asıl, isimlerde furûdur. Kûfe ekolüne göre ise i‘râb, isim ve fiillerde asıldır.³¹³ Sîbeveyh gibi düşünen âlimler ise i‘râbta asıl olanın zahîrî ve mukadder hareketlerle olmasıdır, derler.³¹⁴

Yukarıda i‘râbın ses değişimi olduğunu ifade etmiştik. Arap dilinde ses değişimi, isimler için üç yönde gerçekleşir. Bazı durumlarda ise hem fiiller hem de isimler de tek bir yapıda gelir. Bu da isimlerin mu‘rab ya da mebnî olmasını gerektirir. Aşağıda mu‘rab ve mebnîyi bu çerçevede ele alacağız.

2.1.3. Mu‘rab ve Mebnî Sözcükler

Mu‘rab, başına gelen bir âmil sebebiyle kelime sonunda meydana gelen lafzî ve mahallî değişikliktir.³¹⁵ يَكْتُبُ ، الرَّجُلُ ، الأَرْضُ gibi kelimeler başlarına gelen bir âmilden ötürü, sonlarında değişim meydana gelebilmektedir. Sonuna tekîd nûnu ve nûnu’n-nisve bitişmemiş muzâri fiiller ve bir kısmı hariç bütün isimler³¹⁶ mu‘rab olup sonlarındaki i‘râb alâmetleri, bulunduğu konumlara göre değişiklik gösterebilmektedir.

Mu‘rab isim, mu‘rab bi‘l-hareke ve mu‘râb bi‘l-harf olarak ikiye ayrılmaktadır. İ‘râbı hareke ile belirlenen mu‘rab kelimelere *mu‘rab bi‘l-hareke*,

³¹¹ İbn Ya‘îş, *Şerhu‘l-Mufaşşal*, 1: 197.

³¹² İbn Ya‘îş, *Şerhu‘l-mufaşşal*, 1: 197.

³¹³ İbn ‘Aqîl, *Şerhu‘bni ‘Aqîl*, 1: 37; el-Lubedî, *Mu‘cemu‘l-muştalahât*, 27.

³¹⁴ ‘Abdurrahmân b. Muḥammed b. ‘Abdillâh el-Enbârî, *Esrâru‘l-‘Arabiyye*, thk. Muḥammed Ḥuseyn Şemsuddîn (Beyrût: Dâru‘l-kutubi‘l-‘ilmiyye, 1418/1997), 33.

³¹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri‘n-nedâ*, 30; el-Ġalâyînî, *Câmi‘u‘d-durûsi‘l-‘Arabiyye*, 1: 18; el-Enbârî, *Esrâru‘l-‘Arabiyye*, 33; Muḥammed Fâḍil es-Sâmerrâ‘î, *en-Naḥvu‘l-‘Arabî aḥkâm ve me‘ânî* (Beyrût: Dâru‘bni Keşîr, 1435/2014), 1: 24.

³¹⁶ el-Ġalâyînî, *Câmi‘u‘d-durûsi‘l-‘Arabiyye*, 1: 18-19.

harf ile belirlenenlere ise *mu‘rab bi‘l-harf* denir. Mu‘rab bil-hareke olarak adlandırılan kelime türleri, dört gruptur: Müfret isim (tekil isim), cem‘u‘t-tekşîr (düzenli çoğul), cem‘u‘l-mü‘ennesi‘s-sâlim ve sonuna herhangi bir harf bitişmeyen muzâri fiiller. Bunlar, damme ile merfû, fetha ile mansûb, kesre ile mecrûr ve sükûn ile meczûm olmaktadır. Mu‘rab bi‘l-harf olarak adlandırılan kelime türleri de dört gruptur: Tesniye (müsennâ), cem‘ul-müzekkeri‘s-sâlim, esmâ‘u‘l-ḥamse ve ef‘âlu‘l-ḥamse.³¹⁷

Binâ yani mebnîlik ise kendinden önceki âmiller değişse bile kelimenin sonunda herhangi bir değişiklik meydana gelmemesi, lafzen ve takdîren tek hal üzere kalmasıdır.³¹⁸ Bu özelliğe sahip olanlara mebnî denir. Mebnî, mu‘rabın zıddıdır.³¹⁹ Buna göre mebnî olan isimlerin, fiillerin ya da harflerin hareke, sükûn ya da sonlarındaki i‘râb alâmetlerinde herhangi bir değişme olmaz. Başlarında bir âmil olması ya da bu âmillerin değişmesi, bu tür yapıların sonlarında herhangi bir değişime sebep olmaz. Bunun için bu tür yapılar, mahallen i‘râb edilir.

Âlimler arasında binânın (mebnîliğin) manevî ve lafzî olduğuna dair iki görüş vardır. Binânın lafzî olduğunu söyleyenlere göre mebnîlik, hareke, hazif, sükûn ve harf ile olur. Bu görüşe göre mebnîlik, bir sebebe dayanır.³²⁰ Manevî olduğunu ileri sürenlere göre ise mebnîlik, herhangi bir âmil ya da bir sebep olmadan kelimenin tek hal üzere kalmasıdır.³²¹

İsim ve fiillerden mebnî olanlar vardır. Harflerin ise istisnâsız tümü mebnî kabul edilir.³²²

İsimlerden mebnî olanlar; şahıs zamirleri, *هـ* dışındaki tüm şart isimleri, *هـ* dışındaki tüm soru isimleri, ikilleri hariç işâret isimleri, fiil isimler ve ikilleri hariç

³¹⁷ el-Ġalâyînî, *Câmi‘u‘d-durûsi‘l-‘Arabiyye*, 1: 21-22.

³¹⁸ el-Ġalâyînî, *Câmi‘u‘d-durûsi‘l-‘Arabiyye*, 1: 19; el-Lubedî, *Mu‘cemu‘l-muṣṭalaḥât*, 27; el-Enbârî, *Esrâru‘l-‘Arabiyye*, 37.

³¹⁹ el-Enbârî, *Esrâru‘l-‘Arabiyye*, 37.

³²⁰ eş-Şâtîbî, *el-Maḳâşidu‘ş-şâfiye*, 1: 71; Cemâluddîn ‘Abdullâh b. Aḥmed el-Mekkî el-Fâkihî, *Mucîbu‘n-nidâ ilâ şerḥi Kaṭri‘n-nedâ*, thk. Mu‘min ‘Umer Muḥammed el-Bedârîn (‘Ammân: ed-Dâru‘l-‘Uşmâniyye, 1429/2008), 24.

³²¹ el-Fâkihî, *Mucîbu‘n-nidâ*, 24.

³²² el-Lubedî, *Mu‘cemu‘l-muṣṭalaḥât*, 27.

ism-i mevsûller olmak üzere toplam altı kategoride değerlendirilebilir.³²³ Fiillerden ise mâzi fiiller ve emir fiilleri, mebnâ kabul edilirler.³²⁴

Bizi daha çok derin yapı ve yüzey yapı ayrımında cümle çözümlemesi ilgilendirdiği için bu ayrıntılara girmeyeceğiz.

İ' râbın bir anlamının ses değişimi olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu ses değişimine sebep olan etken, Arap dilinde âmil konusunu teşkil etmektedir. Aşağıda kısaca bu konuya değineceğiz.

2.1.4. Âmil ve Ma' mûl

Âmil, sözlüklerde “bir işi yaptı, eyledi.” anlamındaki عَمَلَ kelimesinden türemiştir. Kelime anlamı itibariyle işi yapan, işçi, sanatkar, mızrağın üst kısmı gibi anlamlara gelen âmil kelimesinin terim anlamı üzerine birçok tanım yapılmıştır.³²⁵ Terim olarak âmil, isim, fiil ya da harften herhangi birinin, kelimenin sonunda bir etki bırakmasıdır.³²⁶ Âmilin etkisi sonucunda özel bir anlama işâret eden i' râb alâmetleri ortaya çıkar.³²⁷ Âmil, etki ettiği kelimeyi terkîb içerisinde bir konuma yerleştirir. Yani etki ettiği kelimeyi, merfû, mansûb, mecrûr ya da meczûm kılar. Âmil, kendinden sonra gelen bir kelimeye biçimsel açıdan i' râb şekli verir. Bu sayede kelimenin, i' râb alâmetine göre terkip içerisindeki nahvî vazifesi tayin edilir.

Âmil, lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³²⁸

Ma' mûl ise bir âmil sebebiyle, sonunda ref', nasb, cer ve hazif gibi değişiklik meydana gelen şeydir.³²⁹ Ma' mûller, nûn-ı nisveye ve tekit nûnu'na direkt olarak bitişmemiş muzâri fiiller ve isimlerdir.

2.1.5. İ' râb Alâmetleri

İ' râb alâmetleri harf, hazif ve hareke olmak üzere üçe ayrılır.³³⁰

³²³ el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muştaḥât*, 27; İmîl Bedî' Ya' kūb, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-luġati'l-'Arabiyye* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1427/2006), 4: 175. es-Sâmerrâ'î, *en-Naḥvu'l-'Arabî*, 26-27.

³²⁴ el-Ġalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1: 19.

³²⁵ Bk. Civelek, *Arap Dilinde İ' râb Olgusu*, 43.

³²⁶ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 23.

³²⁷ 'Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 1: 75.

³²⁸ Bk. el-Ġalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3: 274.

³²⁹ el-Ġalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 3: 274.

³³⁰ el-Ġalâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1: 20.

Bir i' râb alameti olarak hareke, ref^c için damme, nasb için fetha ve cer için kesredir. Bu hareketlerin i' râbta asıl olan alâmetler olduğu zikredilir. Harfin i' râb alameti olması, elif, vâv, yâ ve nûn harfleri için söz konusudur. Bunların ise i' râbın fer'î alâmetleri olduğu zikredilir. Bir i' râb alameti olarak hazif ise ya hareketin hazfi ile olur ki buna sükûn denir ya da son harfin düşürülmesi veyahut nûn harfinin düşürülmesi ile ortaya çıkar.³³¹

Aşağıda bunlardan bazılarına örnekler verilmektedir.

2.1.6. İ' râbın Konumları

Arapçada bir ismin, bir fiilin veya bir harfin i' râbı yapılırken ref^c, nasb, cer ve cezm türünden birine uymak zorundadır. Bu tür isimlendirmeden maksat, Arapça bir kelimenin, bir cümlenin hangi ögesine, cümlenin içerisinde hangi görevde olduğuna ve bir terkîbin hangi elemanına karşılık geldiğine işâret etmektir.³³² Bu i' râb konumlarını ref^c, nasb, cer ve cezm şeklinde dörde ayırmamız mümkündür. Şimdi bu durumları kısaca açıklayacağız.

Ref^c, bir kelimenin cümle içerisindeki konumunu belirten bir durumdur. Damme, vâv, elif ve nûn gibi harfler, kelimenin ref^c konumunda olduğunu gösteren işâretlerdir. Bunlardan damme, asıl i' râb alâmeti olarak görülmektedir. جَاءَ الطَّالِبُ (Öğrenci geldi.), جَاءَ المُدَرِّسُونَ (Öğretmenler geldiler.), جَاءَ المُدَرِّسَانِ (Öğretmenler geldiler.) ve الطَّالِبُ يَنْطِقُونَ بِالصِّدْقِ (Doğruyu konuşurlar.) örneklerinde olduğu gibi الطَّالِبُ , المُدَرِّسُونَ ve المُدَرِّسَانِ kelimelerinin i' râb alâmetlerine bakarak ref^c konumunda olduğuna hükmetmemiz mümkündür.

İ' râb konumlarından biri olan nasb ise isim ve fiil soylu kelimelerin cümlede ya da terkip içindeki konumunu belirleyen ikinci durumdur. Fetha, elif, yâ ve kesre, bu durumu gösteren alâmetlerdir. Bunlardan fetha, asıl i' râb alâmeti olarak görülmektedir. رَأَيْتُ الطَّالِبَ (Öğrenciyi gördüm.), رَأَيْتُ الطَّالِبَيْنِ (İki öğrenciyi gördüm.), رَأَيْتُ المُدَرِّسِينَ (Öğretmenleri gördüm.), رَأَيْتُ أَبَاكَ (Babanı gördüm.) örneklerinde olduğu

³³¹ 'Abdulğanî ed-Dağar, *Mu'cemu'l-ğavâ'idi'l-luğati'l-'Arabiyye* (Dimeşq: Dâru'l-ğalem, 1406/1986), 67; İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 56-57.

³³² Bk. Civelek, *Arap Dilinde İ' râb Olgusu*, 142-143.

gibi الطَّالِبِ , الطَّالِبِينَ , المُدَرِّسِينَ ve أَبَاكَ kelimelerinin i‘râb alâmetlerine bakarak nasb konumunda olduğuna hükmetmemiz mümkündür.

Sadece isim soylu kelimelerin cümledeki konumunu belirleyen üçüncü durum ise cerdir. Kesre, yâ ve fetha, bu durumu gösteren alâmetlerdendir. تَقَرَّبَ مِنَ الصَّادِقِينَ (Doğru olan kimselere yaklaş.), أَطَعُ أَمْرَ أَبِيكَ (Babanın emrine itaat et.), تَمَسَّكَ بِفَضَائِلٍ (Erdemlere tutun.) örneklerinde olduğu gibi.

İ‘râbın konumlarından sonuncusu olan cezm ise sadece fiillere has bir durumdur. Bu durumu gösteren alâmetler ise sükûn, son harfin hazfi ve nûn’un hazfidir.³³³ مَنْ يَفْعَلْ خَيْرًا يَجِدْ خَيْرًا (Kim bir iyilik yaparsa, iyilik bulur.), لَا تَدْعُ إِلَّا اللَّهَ (Yalnızca Allah’a dua et.), قُولُوا خَيْرًا تَعْنَمُوا (İyi şeyler söyleyin, onlardan faydalanırsınız.) örneklerinde olduğu gibi.

2.1.7. İ‘râb Türleri

Arapça da kelimelerin, lafzî, takdîrî ve mahallî olmak üzere temel üç i‘râb türünün olduğunu görmekteyiz. Şimdi bunları kısaca açıklayalım.

a) Lafzî i‘râb

Lafzî i‘râb, i‘râb alâmetlerinden olan harf ve harekenin, mu‘rab bir kelimenin sonunda açıkça ortaya çıkmasıdır.³³⁴ Bu tür i‘râbda, hareke olarak kelimenin son harfinde damme, fetha ve kesre olarak açıkça gözüktür. İ‘râb alâmetleri, tesniye bir kelimedede وِ ve يِ , cem-i müzekker salim bir kelimedede ise وَنْ ve يَنْ olarak kendisini gösterir. Bundan ötürü bu i‘râb türüne الْأَعْرَابِ الطَّاهِرِيّ da denmektedir. Genellikle sonu illetli olmayan mu‘rab kelimelerde görülür. زَيْدٌ جَاءَ زَيْدٌ (Zeyd, geldi.), زَيْدٌ رَأَيْتُ زَيْدًا (Zeyd’i gördüm) ve سَلَّمْتُ عَلَى زَيْدٍ (Zeyd’e selam verdim.) örneklerini incelediğimizde birinci cümlede Zeyd, fâil olduğu için damme ile merfû olmuştur. İkinci cümlede Zeyd,

³³³ el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’-d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 20-21.

³³⁴ ‘Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1:159; el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’-d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 22; el-Lubedî, *Mu‘cemu’l-muşṭalaḥât*, 149; Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, 132.

mef'ûl olduğu için fetha ile mansûb olmuştur. Üçüncü cümlede Zeyd, başına عَلى harf-i cerri geldiği için kesre ile mecrûrdur. Her üç örnekte de mu'rab olan Zeyd kelimesinin i'râb alâmetini açıkça gördüğümüz için bu tür i'râba lafzî i'râb denilmektedir.

b) Takdîrî i'râb

Takdîrî i'râb, ibâre sonunda açıkça gözükmeyen i'râb alâmetini varmış gibi kabul edip, bulunduğu konum üzere takdir etmektir.³³⁵ Arapçada çoğu kelime, lafzî olarak i'râb edilmektedir. Lafzî i'râba uygun olmayan birkaç durum vardır ki bu durumlarda takdîrî i'râb ortaya çıkmaktadır. Bu durumları kısaca şöyle açıklayabiliriz.

- Sonu elif-i lâzime ile biten isimler, takdîrî i'râb edilir. Bu tür isimlere ism-i maksûr denir. جَاءَ الْفَتَى (Genç çocuk geldi.) örneğinde الْفَتَى (fâil), ism-i maksûr bir kelimedir. Kelimenin son harfi, ى elif-i maksûre ile bittiği için i'râb alâmetini açıkça almadığını görmekteyiz. Kelimenin harekesi alenen gözümediği için bu kelimeyi takdîrî i'râb ederiz ve deriz ki: Fâildir, mukadder çamme ile merfûdur.

- Sonu yâ-i lâzime ile biten ve bu harften önceki harfin harekesi kesre olan isimler, takdîrî i'râb edilir. Bu tür isimlere ism-i mankûs denir. جَاءَ الْقَاضِي (Kadı geldi.) örneğinde الْقَاضِي kelimesi yâ-i lâzime ile bitmiş ve kendisinden önceki harfin harekesi kesre olduğu için takdîrî i'râb edilir. Örnekte geçen الْقَاضِي kelimesini i'râb ederken şöyle deriz: Fâildir, mukadder çamme ile merfûdur. Bu tür kelimelerde nasb alâmeti olan fetha, açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla nasb hallerinde zâhiren i'râb edilmektedir. Örneğin, رَأَيْتُ الْقَاضِي (Kadıyı gördüm.) cümlesinde geçen الْقَاضِي kelimesi, mankûs bir isimdir. Mankûs isimlerin mansûb hallerinde i'râb alâmeti olan fetha açığa çıkacağından dolayı lafzen i'râb edilmektedir.

- Nâkıs muzâri fiiller de illet harfi üzere mukadder i'râb edilir. Örneğin, يَخْشَى , nâkıs muzâri bir fiildir. İ'râbında, yâ harfi üzerinde takdir edilen (mukadder)

³³⁵ el-Galâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabîyye*, 1: 23; el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muštalaḥât*, 149.

damme ile merfûdur, denilir. Nâkıs fiillerde, başlarına nasb eden edatlardan biri gelirse ‘aynu’l-fiili fetha olduğunda nasb alameti olan fetha, yine açığa çıkmaz ve takdîrî i‘râbı yapılır. *يَخْشَى* örneğinde *يَخْشَى* muzâri nâkıs fiilin başına bir nasb edati olan *أَنْ* gelmiştir, fakat i‘râb alâmeti olan fetha açığa çıkmamıştır.³³⁶ Oysa, ‘aynu’l-fiili fetha olmadığı yani ‘aynu’l-fiili damme ya da kesra olduğunda, bir nasb edatından sonra gelen nakıs fiillerde nasb alameti olan fethayı açıkça görürüz. *أُرِيدُ أَنْ* *أُصَلِّيَ* (Namaz kılmak istiyorum.) ve *يُرِيدُ حَسَنًا أَنْ يَدْعُوَ* (Hasan, çağırmak/dua etmek istiyor.) örneklerinde olduğu gibi.

- Yâ-i mütেকellime (mütেকellim yâ’sına) muzâf olan bir kelimenin i‘râbı takdîrî olarak yapılır. Örneğin *جَاءَ وَكَدِي* (Oğlum geldi.) cümlesinde *وَكَدِي* kelimesi, normalde mu‘rab bir kelimedir. Ancak mütেকellim yâ’sına muzâf olduğu için ref‘, nasb ve cer durumlarında *و* harfinin i‘râb harekesi açıkça ortaya çıkmaz; mütেকellim yâ’sından dolayı her zaman, kesre alır ve takdîrî i‘râbı yapılır.³³⁷ Örnekte geçen sözcüğün (*وَكَدِي*) i‘râbı, “merfû‘ bi-đammetin muğadderatin” şeklinde yapılır.

c) Mahallî i‘râb

Mahallî i‘râb, bir âmil sebebi ile kelime, cümle ve terkipte meydana gelen itibarî/sözde/sembolik bir değişimdir. Ne takdîren ne de zâhiren ortaya çıkar.³³⁸ Mebnî olanlar; mâzi fiiller, emir fiilleri, nûn-ı nisve’ye bitişmiş (gâib ve muhâtaba cem-i müennes çekimi) muzâri fiiller, nûn-ı tekite direkt olarak bitişmiş muzari fiiller, mü’evvel mastar ve cümlelerdir. Mebnî olan kelime ya da cümlelerin i‘râbı ise mahallîdir. *هَذَا* (Bu öğrencidir.) örneğinde *هَذَا* ism-i işâreti mebnî bir kelimedir. Ref‘, nasb ve cer halinde yani her durumda bu kelime, sonu değişmeden gelmektedir. Böyle olunca i‘râb alâmetinin hangi durumda olduğu bilinemeyeceğinden mahallî kavramını kullanarak i‘râb konumunu belirtmiş oluruz. Örneğin *هَذَا*, bu cümlede mübtedâyâ karşılık gelmektedir ve mübtedâ da merfû olur.

³³⁶ İbn Hişâm, *Evđađu’l-mesâlik*, 1: 81; Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, 132-135.

³³⁷ el-Lubedî, *Mu‘cemu’l-muştalahât*, 149; el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 24.

³³⁸ el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 1: 27.

Buna göre هَذَا, bu cümlede mübtedâ ögesine karşılık geldiğinden ve mebnî bir kelime olduğundan, mahallen merfûdur (fî maḥalli ref'in).

d) Maḥkî i' râb

Bir kelimenin veya cümlenin, okunup yazıldığı gibi herhangi bir değişiklik yapılmadan hikaye edilmesine maḥkî i' râb denilmektedir. Maḥkî müfred kelimeler takdîrî, cümleler ise mahallî i' râb edilmektedir.³³⁹ Örneğin, قَرَأْتُ : رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللَّهِ [‘Hikmetin başı, Allah’tan korkmaktır.’(cümlesini) okudum.] altı çizili cümle maḥkî bir cümledir ve قَرَأْتُ fiilinin mef' ûlbihi olup nasb mahallindedir.

İ' râb ile ilgili temel kavramlara değindikten sonra Arap dilinde i' rabı savunanlar ve i' râba karşı olanlar hakkında kısa açıklamalarda bulunmak yerinde olacaktır.

2.1.8. İ' râb Taraftarları ve Görüşleri

Klasik dilciler, fiillik, mef' ûlluk ve izâfet gibi anlamların arasındaki farkı belirtmek için yazı ve konuşma dilinde i' râbın var olduğunu kabul etmişlerdir.³⁴⁰ İ' râbın olmaması durumunda manaların birbirinden ayırt edilmesinin zor olacağını, anlamların birbirine karışacağını ifade etmişlerdir. Bu hususta Kuṭrub (ö. 210/825) hariç Arap nahivcileri ittifak içindedirler.³⁴¹ Örneğin, Sîbeveyh, aşağıdaki beyitte geçen قَلِيلٌ kelimesinin merfû olması gerektiğini, nasb olması halinde anlamın farklılaşacağını ifade etmiştir.³⁴²

فَلَوْ أَنَّ مَا أَسَعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ كَفَّانِي وَمِ أَطْلَبَ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ

(Sefil bir yaşam için uğraşıp dursaydım, -ki öyle bir şey istemedim- az bir mal bana yeterdi.)

³³⁹ el-Lubedî, *Mu'cemu'l-muṣṭalaḥât*, 149; Aḥmed el-Hâşimî, *el-Ḳavâ'idu'l-esâsiyye li'l-luġati'l-'Arabiyye* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye – Dâru'l-fikr, ts.), 71-72.

³⁴⁰ Bk. Civelek, *Arap Dilinde İ' râb Olgusu*, 91.

³⁴¹ Ebu'l-Ḳâsım ez-Zeccâcî, *el-İdâḥ fi 'ileli'n-naḥv*, thk. Mâzin el-Mubârek, 3. Baskı (Beyrût: Dâru'n-nefâ'is, 1399/1979), 70.

³⁴² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1: 79.

Aynı şekilde İbn Faris, i' râb olgusuna bu açıdan bakmamızı sağlar ve der ki: İ' râb olmasaydı fâili mef'ûldan, muzâfî menûttan, taaccubu istifhamdan, sadrı mastardan, na' tı tekîttan ayırt edemezdik. İ' râb ile, sözün temeli sayılan haberi anlamamız mümkündür.³⁴³ Örneğin, مَا أَحْسَنُ زَيْدٍ ya da ضَرَبَ عَمْرُو زَيْدٍ cümlelerinde i' râb alâmetleri gösterilmediği takdirde maksadın anlaşılamayacağını ifade eder.³⁴⁴ Çünkü birinci cümle taaccub mu, nefy mi yoksa soru mu olduğu net olarak anlaşılammaktadır. İkinci cümlede de fâil ve mef'ûlün kim olduğu anlaşılammaktadır. İşte bu karışıklığın ortadan kalkması ancak i' râb alâmetlerinin kelimeler üzerinde gösterilmesi ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla alâmetleri aracılığıyla i' râbın, lafız açısından birbirine eşdeğer olan iç içe girmiş yapısal anlamları birbirinden ayırdığını görürüz.³⁴⁵

ez-Zeccâcî de i' râbın önemine dikkat çekmiştir. İ' râb sayesinde, anlam bakımından birbirine benzeyen kelimelerin daha rahat anlaşılacağını ifade etmektedir.³⁴⁶ Yine ez-Zeccâcî, i' râbın büyük yarar sağladığını, i' râb ile bir kelimenin cümle içerisinde birçok ögenin konumunu üstlenebileceğini beyan etmektedir. O, kelimelerin cümle içinde fâil, mef'ûl, muzâf, muzâfileyh durumlarında gelebileceğini belirterek bunların öge değerinin bilinmesini, i' râba/i' râb hareketlerine bağlar.³⁴⁷ Örneğin, ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا (Zeyd, 'Amr'ı dövdü.) cümlesinde Zeyd'in merfû olması, onun eylemi gerçekleştiren fâil olduğuna işâret eder. عَمْرًا isminin ise mansûb gelmesi, bu eylemden etkilendiğini gösterir ve mef'ûlbih olduğuna işâret eder. Örnekler, cümlelerin anlaşılmasında i' râb hareketlerinin büyük rol üstlendiğini gösterir.

Görüldüğü üzere klasik Arap dilcileri, i' râbın önemine dikkat çekmişlerdir. İçinde i' râb alâmeti zâhir olmayan sözcüklerin geçtiği cümlelerin birden çok anlama gelme ihtimalinin olduğu üzerinde durmuşlardır. Örneğin, ضَرَبَ مُوسَىٰ عِيسَىٰ (Musa, İsa'yı dövdü.) örneğinde i' râb alâmeti zâhiren gözükmemektedir. İ' râbı kabul

³⁴³ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 75-76.

³⁴⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 196.

³⁴⁵ Bk. Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 81.

³⁴⁶ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, 71.

³⁴⁷ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, 70.

edenler bu halde bunların takdîrî i' râb alâmeti vardır, demektedir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi, zâhir i' râb alâmeti olmadan gelen bir yapının hangi anlama geldiği, net olarak anlaşılamamaktadır. Hatta böylesi bir cümle birçok anlama müsait bir yapı arz edecektir.³⁴⁸ Nitekim مَا أَحْسَنَ زَيْدٍ örneği i' râbsız olarak geldiğinde cümlenin birçok anlama gelmesi mümkündür. Bu hali ile cümle, söyleyen veya yazanın zihnine yani derin yapıya inildiğinde daha sağlıklı anlaşılacaktır. Aksi takdirde kapalılık, i' râb olmadan devam edecektir. Çünkü ortada bir kapalılık bulunmaktadır. Bu kapalılık ise âlimlerin de belirttiği gibi ancak i' râb sayesinde giderilebilir. Aynı cümleyi i' râb alâmetleri ile ele aldığımızda yani derin yapıdaki bir cümleyi yüzey yapıya olduğu gibi çıkardığımızda kapalılığın giderildiğini farkederiz. Nitekim i' râbın bir amacı da birçok anlama gelen cümlelerin anlamını açıklığa kavuşturmadır.³⁴⁹

İ' râbın önemine dair bütün bu söylediklerimiz, i' râb alameti taşımayan bir ifadenin asla anlaşılamayacağı anlamına gelmemelidir. Çünkü bir ifadenin anlaşılmasında yardımcı olacak i' râb alameti dışında daha birçok karine bulunmaktadır.³⁵⁰ Biz bütün bu söylediklerimizle i' râbın rolüne ve sözün anlatılması ve anlaşılmasında ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmak istedik.

Günümüzde Şubhî eş-Şâlih,³⁵¹ Temmâm Hâsan,³⁵² 'Ali 'Abdulvâhid el-Vâfi gibi Arap dilcileri, i' râbın savunucuları olmuştur. 'Ali 'Abdulvâhid el-Vâfi, i' râbın Arapça'nın temel unsurlarından bir unsur olduğunu, İ' râbın, bir ilhamla ortaya çıkmadığını, bir âlimin îcâdı olmadığını ve incilerin, sedeflerin arasından çıkarak vücut bulduğu gibi i' râbın da uzun zamanlar içerisinde kendiliğinden ortaya çıktığını ifade etmiştir.³⁵³

Yukarıda hem klasik Arap dilciler hem de modern dilciler i' râbın önemine dikkat çekmişler ve i' râbın savunucuları olmuşlardır. Bir de i' râba karşı çıkanlar vardır. Şimdi kısaca bunlardan bahsedeceğiz.

³⁴⁸ Bk. es-Sâmerrâ'î, *en-Naḥvu'l- 'Arabî*, 1: 21.

³⁴⁹ Bk. es-Sâmerrâ'î, *en-Naḥvu'l- 'Arabî*, 1: 21.

³⁵⁰ Şimşek, *Arap Dilinde Yapısal Çok Anlamlılık ve Karîne İlişkisi*, 127.

³⁵¹ Şubhî eş-Şâlih, *Dirâsât fi fiḳḳih'l-luġa* (Beyrût: Dâru'l- 'ilmi li'l-melâyîn, 2009), 117-140.

³⁵² Temmâm Hâssân, *el-Luġatu'l- 'Arabiyye ma' nâhâ ve mebnâhâ* (b.y.: Dâru'ş-şekâfe, 1994), 205-207.

³⁵³ 'Alî 'Abdulvâhid Vâfi, *Fıḳḳhu'l-luġa*, 3. Baskı (Mısr: Nehda, 2004), 164.

2.1.9. İ‘râb Karşıtları ve Görüşleri

Karşıt görüş bildiren âlimlerin sayısı, i‘râbı savunanlara nazaran azdır. Bunlar arasında ilk dönem nahivcilerinden Kuṭrub’u gösterebiliriz. Günümüz nahivcilerinden ise İbrâhîm Enîs, İbrâhîm Muştafâ, Enîs Ferîḥa, Emîn el-Ḥûlî, Fu’âd Turzî, Dâvûd ‘Abduh ve el-Cuneydî Ḥalîfe’yi gösterebiliriz. Onlar, ya i‘râbın değerini inkar eder ve i‘râb âlâmetlerinin bir anlama delâlet etmediğini ileri sürerler ya da mu‘rab olmayan bir sözün anlaşılabilirliğini iddia ederler.³⁵⁴

Karşıt görüşte olanlar, i‘râbın anlama delâlet etmediğini ifade ederler. Çünkü cümlelerde i‘râb bakımından aynı ama anlam bakımından farklı kelimeler bulunabilir. Ya da i‘râb bakımından farklı ama anlam açısından aynı kelimeler bulunabilir.³⁵⁵ Yani onlara göre i‘râb ya da i‘râb harekeleri, kelimenin cümle içerisindeki anlamını ya da yüklenmiş olduğu vazifeyi belirtmez. Örneğin: “Öğretmen okuldadır.” الْمُعَلِّمُ فِي الْمَدْرَسَةِ / إِنَّ الْمُعَلِّمَ فِي الْمَدْرَسَةِ cümlesi ve son olarak da “Okulda öğretmen yoktur.” مَا مُعَلِّمٌ فِي الْمَدْرَسَةِ anlamındaki cümlelerin hepsinde مُعَلِّمٌ kelimesi, müsnedileyhtir (özne). Aynı kelimenin verilen cümlelerde harekeleri farklı olmasına rağmen, anlamında herhangi bir değişme olmamıştır.³⁵⁶

Yine anlamı aynı fakat i‘râb açısından farklı olan kelimeler için şu örnekleri verebiliriz:³⁵⁷

- مَا زَيْدٌ قَائِمٌ / مَا زَيْدٌ قَائِمًا (Zeyd ayakta değildir.)
- إِنَّ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ ذَاهِبُونَ / إِنَّ الْقَوْمَ كُلَّهُمْ ذَاهِبُونَ (Halkın hepsi gitmektedir.)
- مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ إِلَّا زَيْدًا / مَا فِي الدَّارِ أَحَدًا إِلَّا زَيْدًا (Evde Zeyd’den başka kimse yoktur.)

Örneklerde görüldüğü üzere altı çizili kelimeler, birinci cümlelerde merfû iken ikinci cümlelerde mansûb olarak gelmiştir. Fakat manalarında herhangi bir farklılık olmamıştır.

³⁵⁴ Bk. Şimşek, “Arap Dilinde İ‘râb’ın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü”, 30. Ayrıca bk. Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, 99.

³⁵⁵ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, 70.

³⁵⁶ Bk. Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, 101.

³⁵⁷ ez-Zeccâcî, *el-İdâh*, 70.

Yine i' râb karşıtları yukarıda verilen örneklerin tersi olması durumunu da delil olarak getirmişler, i' râb durumu aynı; fakat cümledeki anlamı farklı olan kelimelerden bahsetmişlerdir. Örneğin; إِنَّ زَيْدًا أَخُوكَ (Zeyd, senin kardeşindir.), لَعَلَّ زَيْدًا أَخُوكَ (Belki Zeyd, senin kardeşindir.), كَأَنَّ زَيْدًا أَخُوكَ (Sanki Zeyd, senin kardeşindir.) gibi. Bu cümlelerde Zeyd kelimesinin i' râbı her üç örnekte aynı olmasına karşın cümle içerisinde yüklenmiş olduğu anlam farklıdır.³⁵⁸

İ' râb karşıtları, genel olarak görüşlerini şu şekilde desteklemektedirler:³⁵⁹

a. Mana aynı olduğu halde i' râb alâmetleri değişebilir. Diğer taraftan, i' râb alâmetleri aynı olduğu halde anlamlar da değişebilir.

b. Mu'rab olmayan bir cümleyi, hem eğitim almış, okuma-yazma bilen kültürlü insanlar, hem de okuma-yazma bilmeyen ümmî insanlar anlayabilir.

c. İ' râb harekesinin vakf halinde ortadan kalktığını herkes kabul etmektedir. Diğer taraftan, i' râb alâmetlerinin vakf dışında düştüğü yerler de olabilir. Ayrıca, i' râb hareketlerini, müsenna (ikil) ve müzekker çoğul isimlerde zâhiren göremeyiz. Üstelik onlar, cümle içinde hem merfû ve mecrûr konumunda gelen maksûr isimlerde hem de mecrûr konumunda gelen gayr-ı munsarif isimlerde zâhiren ortaya çıkmaz. Mebnî isimler ise mu'rab isimlerin zıddı olup değişmeyen yapılardır.

d. Kelimenin merfû, mansûb ve mecrûr olmasının bir delâleti olsaydı; bu durumda;

- nasb ve cer zamirleri arasında bir fark görülür,
- أَنَا كَانْتُ ve لَوْلَا gibi kullanımlarda farklı zamirler kullanılmaz,
- cer zamiri “ لَه ” terkinde olduğu gibi çammeyle, ref' zamiri de “ هُو ”

biçiminde olduğu gibi fethayla harekelenmezdi.

e. Harekelerin kıyas edilebilir bir delâleti olsaydı, şu gibi üsluplarla karşılaşmazdık: قَرَأْتُ صَفْحَةً مِنْ كِتَابِ الْأَسْتَاذِ الْجَدِيدِ (Yeni hocanın kitabından/hocanın yeni kitabından bir sayfa okudum.), أَحَبُّ لَيْلَى أَكْثَرَ مِنْ كَامِلٍ (Leyla'yı, Kamil'den daha çok

³⁵⁸ ez-Zeccâcî, *el-Îdâh*, 70; Civelek, *Arap Dilinde İ' râb Olgusu*, 101.

³⁵⁹ Bk. Şimşek, “Arap Dilinde İ' râb'ın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü”, 30-31.

seviyorum.) Buna benzeyen cümlelerde kastedilen anlamı belirlemede hareketlerin hiçbir fonksiyonu bulunmamaktadır. Şöyle ki;

• Birinci cümlede, yeni olan hoca mıdır, kitap mı?

• İkinci cümleden anlaşılan anlam aşağıdakilerden hangisidir?

- Leyla'yı, ben de Kamil de seviyoruz. Fakat ben daha çok seviyorum.

-Ben hem Leyla'yı hem de Kamil'i seviyorum. Fakat, Leyla'yı daha çok seviyorum.

f. Birçok kelimenin, iki ya da üç farklı şekilde i' râb edilmesi mümkündür.

g. İ' râb alâmeti, cümlenin anlaşılması temel unsur olsaydı, günümüz Arapça lehçeleri i' râbdan vazgeçmezlerdi.

Yukarıda i' râbın gerekliliğini savunan ve reddeden âlimlerin görüşlerini delilleriyle birlikte vermeye çalıştık. Şimdi de i' râbın vücut bulduğu cümle ve temel öğeleri hakkında kısa açıklamalarda bulunacağız.

2.2. Cümle, Temel Öğeleri ve İ' râb

Tezimizin bu kısmında cümle ve temel öğelerinden bahsedip, bunların i' râbla ilgili yönünü ortaya koymaya çalışacağız. Yüzey yapı ve derin yapı cümle çözümlemesinde/i' râbında önemli olduğu için cümleler ve temel öğeleri hakkında kısaca bilgi vermemiz yerinde olacaktır. Çünkü cümle ögesi ile kelime grubunun elemanını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bu sebepten dolayı aşağıda isim ve fiil cümleleri ve bu cümlelerin ana öğeleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Derin yapı ve yüzey yapı cümle çözümlemesi kısmında birçok örnek vereceğimizden ötürü burada cümlelere birer örnek vermekle yetineceğiz.

Birinin diğerine isnâd edildiği iki kelimedenden oluşan ibâreye, “cümle” denir. Bu ibâre/söz, زَيْدٌ قَائِمٌ (Zeyd, ayakta.) gibi yargılı olabilir ya da إِنَّ يُكْرَمَنِي (bana ikram

ederse...) gibi yargısız da olabilir. *إِنْ يُكْرِمَنِي* ibaresi, ancak bir cevap cümlesi ile anlamlı (yargılı) hale gelebilir.³⁶⁰

2.2.1. İsim Cümlesi ve Öğeleri

Genel yaklaşıma göre isimle başlayan cümleye “isim cümlesi” denir.³⁶¹ Örneğin, *زَيْدٌ مُّجْتَهِدٌ* (Zeyd çalışkandır.) ifadesi, merfû bir isimle başladığı için bir isim cümlesidir.

İsim cümlesinin iki ögesi vardır ki bunlar, mübtedâ ve haber ögeleridir. “Mübtedâ, cümleye kendisiyle başlanılan isim, haber ise mübtedâdan kastedilen manayı açıklayan ve manayı tamamlayan kelime veya cümledir.”³⁶² Mübtedâyâ müsnetileyh (özne), habere de müsned (yüklem) denilmektedir. Nahivciler, müsned ve müsnetileyh ögelerini, cümlenin umdesi (zorunlu elemanları) olarak görmektedirler.³⁶³

Yukarıda yapılan açıklamalara göre isim cümlesi, iki tarafı olan bir yapıdır. Biri özne (müsnetileyh), diğeri de yüklem (müsnet). İsim cümlesinin başka bir ögesi de bulunmamaktadır. Bu husus, Arapça nahiv kitaplarında, “isim cümlesi, mübteda ve haberden oluşur”³⁶⁴ şeklinde açıkça ifade edilir.

Mübteda, cümleye kendisi ile başlanılan, açık bir isim, munfasıl zamir, mü’evvel mastar olan ve kendisinden önce lafzî bir âmil bulunmayan cümle ögesidir.³⁶⁵ *زَيْدٌ فَائِمٌ* (Zeyd, ayaktadır.) örneğinde “Zeyd” mübtedâ, “*ka'im*” ise

³⁶⁰ ‘Alî b. Muḥammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *Mu‘cemu’t-ta‘rîfât*, thk. Muḥammed Şiddîk el-Minşâvî (el-Ḳâhire: Dâru’l-faḍîle, ts.), 70.

³⁶¹ Temmâm Ḥassân, *el-Luġatu’l-‘Arabiyye*, 157; İbn Hişâm el-Enşârî, *Muġni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e‘ârîb*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd (Beyrût: el-Mektebetu’l-‘aşriyye, 1411/1991), 2: 433.

³⁶² Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları Kullanım Alanları Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1997), 137.

³⁶³ Muḥammed Ḥamâse ‘Abdullaṭîf, *Binâ ‘u’l-cumleti’l-‘Arabiyye* (el-Ḳâhire: Dâru Ğarîb, 2003), 3-34.

³⁶⁴ ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi*, 1: 446; Muḥammed ‘İyd, *en-Naḥvu’l-muşaffâ* (el-Ḳâhire: Mektebetu’ş-Şebâb, 1975), 18, 203.

³⁶⁵ el-Ġalâyînî, *Câmi ‘u’d-durûsi’l-‘Arabiyye*, 2: 253; Muḥammed el-Anṭâkî, *el-Minhâc fi’l-ḳavâ‘id ve’l-i‘râb* (Bâkistân: Mektebetu’l-buşrâ, 1432/2011), 7.

haberdir. Arap dilinin kuralı gereği mübtedâ ve haber, merfûdur. Cümlede mübtedâ, sarîh bir isim olarak gelmiştir ve i' râb konumu itibariyle merfûdur. Mübtedâ, diğer bir ifadeyle müsnetileyh, sarîh isim, mü'evvel mastar, munfasıl zamir, ism-i işâret, istifham edatı vb. olarak da gelebilmekte ve كَانَ, إِذْ gibi edatların ismi olabilmektedir.

Haber ise isim cümlesinin mübtedâdan sonra gelen ögesidir. Haber, isim cümlesinde, mübtedâyâ isnâd edilen ve onun hakkında bilgi veren ögedir;³⁶⁶ lafzî âmillerden soyutlanmış, lafzen kendisinden önce zikridelen isme isnâd edilen lafızdır.³⁶⁷ Haber, bir isim cümlesinde anlamın tamamlanmasına katkı sağlayan ögedir. Örneğin زَيْدٌ قَائِمٌ (Zeyd, ayaktadır.) ifadesi merfû bir isimle başladığı için isim cümlesidir ve yargı bildirir. قَائِمٌ ögesi, habere karşılık gelmektedir. Cümle, haber ile anlam kazanmış, haber ile yargı bildirir hale gelmiştir.

Haber iki türlü gelebilmektedir: Müfret haber ve cümle haber.³⁶⁸

Müfret haber, haberin isim, fiil ve şibih cümle olarak gelmediği türüdür. زَيْدٌ ضَارِبٌ (Zeyd vurandır.) cümlesinde ضَارِبٌ kelimesi, müfret haber olarak gelmiştir.

Cümle haber ile kastedilen, -aşağıda zikredilecek örnek ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere- haberin isim cümlesi, fiil cümlesi ya da şibih cümlesi olarak gelmesidir.

Haber, mübtedâ ve haberden oluşan bir isim cümlesi olarak gelebilir. زَيْدٌ أَبُوُّهُ (Zeyd'in babası öğretmendir.) cümlesinde زَيْدٌ mübtedâ, أَبُوُّهُ مُدَّرِّسٌ ise haberdir. Haber, isim cümlesi olarak gelmiş, mahallen merfûdur. Detaya indiğimizde أَبُوُّهُ mübtedâ, مُدَّرِّسٌ ise haberdir. Dolayısıyla haber, tür açısından isim cümlesi olarak gelmiştir.³⁶⁹

³⁶⁶ Muhammed Hâyr el-Hulvânî, *el-Vâdih fî 'ilmi'n-naĥv*, 6. Baskı (Beyrût-Dimeşk: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1421/2000), 182.

³⁶⁷ el-Curcânî, *Mu'cemu't-ta'rîfât*, 84.

³⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 58-60.

³⁶⁹ Bk. el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 58.

Haber, fiille başlayan bir cümle de olabilir. زَيْدٌ ذَهَبَ أَبُوهُ (Zeyd'in babası gitti.) cümlesinde زَيْدٌ, mübtedâ; ذَهَبَ أَبُوهُ fiil cümlesi ise haberdir. Haber, fiil cümlesi olarak geldiği için mahallen merfûdur. Haberin kendi içinde i' râbını yapacak olursak, ذَهَبَ fiil, أَبُوهُ izâfet tamlaması olarak gelmiş fâildir, deriz.³⁷⁰

Nahivciler zarf + mazrûf ve câr + mecrûr'dan oluşan yapının yani şibh cümlesinin cümle olup olmadığı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Sîbeveyh ve önde gelen nahivciler, câr-mecrûr ve zarf-mazrûfun cümle olduğu görüşündedirler. Çünkü bunlardan evvel bir âmil vardır ki o da mukadder bir fiildir. Örneğin, زَيْدٌ عِنْدَكَ (Zeyd, yanındadır.) örneğinde haber, şibh cümle olarak gelmiştir. اِسْتَقَرَّ'den önce عِنْدَكَ fiili takdir edilir. Ama bazı nahivciler bu tür örneklerde haberi, müfretten saymışlardır. Çünkü takdir ettikleri fiil değil, مُسْتَقَرٌّ ism-i fâilidir. İsm-i fâil de cümle olmadığına göre haber, -onlara göre- müfret sayılmaktadır. Ancak sahîh kabul edilen görüş Sîbeveyh'in ve onun görüşünde olanların söyledikleridir.³⁷¹

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan yola çıkarak mübtedâ ögesinin her zaman cümle başına, haber ögesinin de her zaman mübtedâdan sonra geleceği anlaşılmalıdır. Nitekim, haber genellikle mübtedâdan sonra gelen öge olsa da bazı durumlarda mübtedânın önüne zorunlu olarak (vucûben) ya da tercihe bağlı olarak (cevazen) geçebilmektedir. Örneğin, haber istifham edatı olduğunda, mübtedâ nekre, haber de şibh cümlesi olduğunda, mübtedâda habere dönen bir zamirin bulunması durumunda haber, zorunlu olarak öne geçecektir.³⁷²

Sonuç olarak müsnetileyh ve müsnetten oluşan bir cümleye isim cümlesi olarak baktığımızda isim cümlesinin temel ögelerinin sadece iki tane olduğunu ve bunların da mübtedâ ve haber olduğunu belirtmek,³⁷³ derin yapı ve yüzey yapı ayrımı için önemli bir tespit olacaktır.

³⁷⁰ Bk. el-Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, 58.

³⁷¹ Bk. el-Enbârî, *Esrâru'l- 'Arabiyye*, 59.

³⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. 'Abduh er-Râcihî, *et-Taṭbîḳu'n-naḥvî* (er-Riyâd: Mektebetu'l-Me'ârif, 1999), 110-111; İbn Hişâm, *Şerḫu Kaṭri'n-nedâ*, 120.

³⁷³ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Ögeleri*, 203.

2.2.2. Fiil Cümlesi ve Öğeleri

Arapça'da fiille başlayan cümleye, "fiil cümlesi" denir.³⁷⁴ قَامَ زَيْدٌ (Zeyd, ayağa kalktı.) örneğinde قَامَ, mâzi bir fiildir ve her fiil, zaten bir fiil cümlesidir. Örnekteki cümle de قَامَ fiiliyle başladığı için bir fiil cümlesidir.

Arapça'da fiil cümlesi, birçok ögeden oluşabilmektedir. Temel öğeleri عُضْدَةٌ, yan öğeleri ise فَضْلَةٌ şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür. Temel öğeler fiil, fâil ve nâ'ib-i fâil; yan öğeler ise beş mef'ûl ve hâl'dir. Genel olarak sıralama ise fiil, fâil ve mef'ûl şeklindedir.³⁷⁵

Fiil cümlesinin tamamlayıcı zorunlu ögesi olan fâil (ve nâib-i fâil) merfû (ya da ref' mahallinde) bir ögedir. Beş mef'ûl, mef'ûlbih gayr-i sarîh ve hâl ise mansûb (ya da nasb mahallinde) öğelerdir.

Arap dilinde anlamlı bir fiil cümlesi olması için en az iki temel ögeye ihtiyaç duyulduğunu daha önce söylemiştik. Bunlar müsnetileyh ve müsnettir. Fiil cümlesinde müsned, fiildir; müsnet ileyh ise fiilin merfû ögesidir (yani ya fâili ya da nâ'ib-i fâilidir).³⁷⁶

Örneğin;

عَادَ زَيْدٌ (Zeyd, döndü.)

³⁷⁴ Muḥammed b. Ebî Bekr ed-Demâminî, *Şerḥu'd-Demâminî 'alâ Muğni'l-lebîb*, thk. Aḥmed 'Azû 'Înâye (Beyrût: Mu'essesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 1428/2007), 2: 280; Faḍl Şâlih es-Samerrâ'i, *el-Cumletu'l-'Arabiyye te'lîfuhâ ve aḡsâmuhâ*, 2. Baskı ('Ummân: Dâru'l-fikr, 1427/2007), 157. er-Râciḥî, كان ve kardeşleri ile başlayan cümlelerin, isim cümlesi olduğunu ifade eder. Çünkü söz konusu fiiller bir isme ve habere ihtiyaç duyarlar. Bundan dolayı bu fiillere nakıs fiiller de denir. Ayrıntılı bilgi için bk. er-Râciḥî, *et-Taṭbîqu'n-naḥvî*, 174.

³⁷⁵ Bk. Zübeyt Nalçakan, *Arapça ve Türkçede İsim ve Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2008), 51. Biz, faḍla terimi çerçevesinde değerlendirilen temyîz ve müstesnâyı, fiilin bir ögesi olmaktan ziyade kelime grubunun bir elemanı olarak görmekteyiz.

³⁷⁶ Feyyâd, *en-Naḥvu'l-'aṣrî*, 108.

عَاد : Fiil

زَيْدٌ : Fâil

Şimdi fiil cümlesinin temel öğelerini kısaca açıklayacağız.

Fâil, ma' lûm bir fiilin isnâd edildiği merfû isimdir.³⁷⁷ Eylemi gerçekleştiren ögedir. فَاَمَّ أَحْمَدُ (Ahmet kalktı.)³⁷⁸ cümlesi, fiil ile başladığı için fiil cümlesidir. فَاَمَّ fiil, أَحْمَدُ ise fâilidir. Fâiller, merfûdur. أَحْمَدُ ismi de damme ile merfû bir fâildir. Fâil, açık bir isim, muttasıl zamir, müstetir zamir veya mü'evvel bir mastar olabilir.³⁷⁹

Nâ'ib-i fâil ise meçhûl fiilin merfû ismidir. Fâilin düşmesi ile onun yerine geçer.³⁸⁰ أُكْرِمَ الرَّجُلُ (Adama ikram edildi.) cümlesinde أُكْرِمَ meçhûl fiil olup, الرَّجُلُ kelimesi o fiilin nâib-i fâilidir.

Fiil cümlesinin façle olarak adlandırılan yan öğeleri üzerinde ise ayrıca durulmayacaktır. Çünkü bizim çalışmamızın temel konusu, tüm cümle öğelerinden bahsetmek değildir. Cümlelerin, 'umde olarak adlandırılan ana öğeleri hakkında açıklama getirmemizin sebebi ise bunların, cümleyi cümle yapan unsurlar olmasından kaynaklanmaktadır.³⁸¹

Sonuç olarak müsnetileyh ve müsnetten oluşan bir cümleye fiil cümlesi olarak bakarsak, fiil cümlesinin fiil ve fâil olmak üzere iki temel ögesi, beş mefûl ve hâl olmak üzere de altı yan ögesinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Kelime Grupları ve İ' râb

Daha önce kelime ve kelime türleri hakkında bilgi vermiş ve kelimenin, bir anlamı karşılamak, ifade etmek için konulmuş lafız olduğunu belirtmiştik. Kelime grupları ise birden fazla kelimenin anlam ve yapı bakımından bir birliktelik

³⁷⁷ el-Anţâkî, *el-Minhâc*, 23.

³⁷⁸ Feyyâd, *en-Naĥvu'l'aşrî*, 108.

³⁷⁹ Geniş bilgi ve örnekler için bk. Feyyâd, *en-Naĥvu'l'aşrî*, 109.

³⁸⁰ 'Abdulġanî ed-Daġar, *Mu'cemu'n-naĥv* (Beyrût: Mu'essesetu'r-risâle, 1407/1986), 386.

³⁸¹ Beş mef'uller ve hâl gibi cümle öğeleri hakkında geniş bilgi için bk. Feyyâd, *en-Naĥvu'l'aşrî*, 119-127; ed-Daġar, *Mu'cemu'n-naĥv*, 355-366; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 270-358.

oluşturduğu dil bilgisel yapılarıdır.³⁸² Cümlelerin tek bir ögesine karşılık geldiği halde tek kelimedenden oluşmayan tüm dil birliklerini, kelime grupları olarak değerlendiriyoruz.³⁸³

Kelime grupları, yapı ve anlam bakımından bir bütünlük gösterirler.³⁸⁴ Kelime grubu oluşturmak için birden fazla kelime, birtakım kâidelerle belirli bir düzen içinde yan yana getirilir. Böyle belirli bir düzenle kurulduğu için kelime grubunun yapısında bir bütünlük bulunur. Kelime grubundaki bütünlük bilhassa mana bakımından göze çarpar. Kelime grubunun kullanılmasında da bu bütünlük kendisini gösterir. Kelime grubu, kelimelerle ve diğer kelime grupları ile bir bütün hâlinde münâsebetle geçtiği gibi, cümlelere de bir bütün hâlinde iştirâk eder.³⁸⁵ Diğer bir ifadeyle “çoğu kere, kelime grupları bir bütündür, parçalanamaz” diyebiliriz.

Kelime grupları, cümle içerisinde her zaman tek bir kelime gibi görev yüklenmektedir. Cümle içerisinde bir unsur olarak görülmektedir ve bu unsurun bir parçası olarak da kullanılmaktadır.³⁸⁶ Dolayısıyla kelime grupları mübtedâ, haber, fâil gibi isim ve fiil cümlesinin temel öğelerinin bir parçası olabilir ya da yan öğelere karşılık kullanılabilir.

Bu açıklamalar yola çıkarak şu tespitte bulunabiliriz: Cümle öğelerini belirlemek demek, kelime ya da kelime grubunun mübtedâ, haber, fâil, mef'ûl ve hâl olduğunu belirlemek demektir.³⁸⁷

Mehmet Ali Şimşek, kelime gruplarını şu şekilde bir taksime tabi tutmaktadır. Kelime grupları: “Tâbi' isimler (mü'ekked-te'kîd, mevsuf-sıfat, ma'tûf 'aleyh-ma'tûf, mübdel minh-bedel, ma'tûf 'aleyh-'atf-ı beyân), muzâf-muzâfun ileyh, mümeyyez-temyîz, câr-mecrûr, müstesnâ minh-müstesna, mevsûl-sıla cümlesi, mastar edatı-sıla, müfret olarak te'vîl edilen cümleler (mübtedâ+haber=isim cümlesi // fiil+ fâil=fiil cümlesi) ve âmil fiilimsiler.”³⁸⁸

³⁸² Mustafa Altun, *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri* (İstanbul: MVT Yayıncılık, 2011), 11.

³⁸³ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 110.

³⁸⁴ Altun, *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri*, 13.

³⁸⁵ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 110.

³⁸⁶ Bk. Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi* (İstanbul: Bayrak, 2009), 376.

³⁸⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 769; Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 103.

³⁸⁸ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 111.

Çalışmamızın temel konusu, Arap dilindeki tüm kelime gruplarını belirlemek değildir. Fakat i' râba örneklik teşkil etmesi için bazı kelime gruplarından bahsetmek yerinde olacaktır. Aşağıda bazı kelime grupları üzerinde durulacaktır.

Arapçada en sık kullanılan kelime gruplarının isim tamlaması, sıfat tamlaması ve atıf grubu olduğunu söylemek mümkündür. Eski kaynaklarda da bunlar, terkip çerçevesinde değerlendirilir.³⁸⁹ Nitekim terkiplerin izâfet, atıf ve beyân terimleri kullanılarak üç grupta değerlendirildiğini görmekteyiz. Yargı bildirmediği için tek bir kavrama karşılık geldiğini düşündüğümüz bu terkipleri, aşağıda i' râbla ilgili yönleriyle birlikte ele alacağız.

a) İzafet Terkibi

Türkçede isim tamlamasına karşılık gelen izâfet terkibi, muzâf ve muzâfileyhten oluşan kelime grubunun adıdır.³⁹⁰ En az iki isimden meydana geldiği ve tek bir kavram bildirdiği için kelime grubu olarak değerlendirilmiştir. Örneğin الطَّالِبِ كِتَابُ (öğrencinin kitabı) terkibi, كِتَابُ (muzâf) ve الطَّالِبِ (muzâfileyh) elemanlarından oluşan bir tamlamadır.

İzafet terkinde kelime sonundaki ses değişimine maruz kalan eleman, her zaman muzâftır. Çünkü muzâfileyh, her zaman mecrûr olur. Cümle çözümlemesinde ise tek bir kavram bildirdiği için tüm elemanlarıyla birlikte izâfet terkinin tümü, tek bir öge olarak görülmelidir. Örneğin, قَلَمُ الطَّالِبِ مَكْسُورٌ (Öğrencinin kalemi kırık.) terkibi, قَلَمُ (muzâf) ve الطَّالِبِ (muzâfileyh) elemanlarından oluşan bir tamlamadır.

Örnek cümle, bir isim cümlesidir. Muzâf ve muzâfileyhten oluşan terkin قَلَمُ الطَّالِبِ, cümlenin mübtedâ öbeğine karşılık gelmektedir.

b) Atıf Grubu

Atıf grubu, ' atıf ve ma' tûf ' aleyhten oluşan kelime grubudur. Atıf ve matuf aleyh arasında bir atıf harfi bulunur. يَنَالُ التَّلْمِيذُ وَالتَّلْمِيذَةُ التَّنَاءُ وَالْحَمْدُ (Erkek ve kız öğrenci, övgüye ve şükre ulaşır.) cümlesinde التَّلْمِيذُ: ma' tûf ' aleyh, التَّلْمِيذَةُ: ma' tûf olmak üzere

³⁸⁹ el-Ğalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1: 15-17.

³⁹⁰ el-Ğalâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 1: 15.

bir kelime grubu oluşturmaktadırlar ve bu kelime grubu (atıf grubu), bütün olarak fâil ögesine karşılık gelmektedir.

c) Beyânî Terkîb

“Beyânî terkîb”, açıklayıcı terkib ya da öbek demektir. İkinci kelimenin, birinci kelimeyi açıkladığı terkiplerdir. Bunlar, üç kısma ayrılmaktadır.³⁹¹

- Vasfî terkîb (التَّرْكِيبُ الوَصْفِيُّ): Mevsûf ve sıfattan oluşan kelime grubudur. الطَّالِبُ الْمُجْتَهِدُ (Çalışkan öğrenci, kazandı.) cümlesinde geçen الطَّالِبُ kelimesi mevsuf, الْمُجْتَهِدُ kelimesi ise sıfattır. Sıfat ve mevsuftan oluşan kelime grubu, fâil öbeğidir.

- Tevkîdî terkîb (التَّرْكِيبُ التَّوَكِيدِيُّ): Müekked ve müekkidden oluşan terkiptir. جَاءَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ (Kavmin hepsi, geldi.) cümlesinde geçen الْقَوْمُ kelimesi müekked, كُلُّهُمْ ibaresi ise müekkiddir. Müekked ve müekkidden oluşan kelime grubu, fâil öbeğine karşılık gelmiştir.

- Bedelî terkîb (التَّرْكِيبُ البَدَلِيُّ): Mübdel minh ve bedelden oluşan terkiptir. جَاءَ خَلِيلٌ أَخُوكَ (Kardeşin Halil geldi.) cümlesinde geçen خَلِيلٌ kelimesi mübdel minh, أَخُوكَ kelimesi ise bedeldir. Mübdel minh ve bedelden oluşan kelime grubu fâil öbeğine karşılık gelmektedir.

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan ve verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere kelime gruplarının hepsi, cümle çözümlemesinde bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Kelime gruplarının, cümle çözümlemesinde niçin bütün olarak değerlendirildiğinin gerekçelerini, aşağıdaki “İ’ râbla İlgili Problemler ve Derin ve

³⁹¹ el-Ğalâyînî, Câmi ‘u’ d-durûsi’ l- ‘Arabiyye, 1: 15.

Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri” başlığı altında ele alacağız.

2.2. İ‘râbla İlgili Problemler ve Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Alternatif Çözüm Önerileri

Biz burada i‘râb örneklerini derin ve yüzey yapı çerçevesinde değerlendireceğiz. İ‘râb yaparken bu ayrımın gözetilmesi i‘râb farklılıklarını en aza indirmeye yardımcı olacaktır. Kaynaklara baktığımızda i‘râb yapılırken örnek olarak vereceğimiz bazı cümlelerde derin ve yüzey yapı ayrımının gözetilmediğini görmekteyiz. Örneğin, cumhura göre isim cümlesi, mübtedâ ve haber olmak üzere iki ögeden oluşur. Ama haberin cümle olarak geldiği yerlerde bu hususun göz ardı edildiğini görürüz. Çünkü bu tür haber veya buna benzeyen birçok durumda i‘râb yapılırken, direkt olarak derin yapıdan başlanmakta olup, yüzey yapı ile birlikte karmaşık olarak çözümlenmektedir. Kanaatimizce bir cümlenin i‘râbı yapılırken önce yüzey yapıdaki i‘râbının (dış i‘râb) yapılması (yani ana öğelerin belirlenmesi) uygun düşmektedir. Yüzey yapı i‘râbı yapıldıktan sonra derin yapıdaki i‘râbına (iç i‘râb) geçilmesi (yani tek bir ögeye karşılık gelen terkinin, elemanlarına ayrılması) daha anlaşılır ve açıklayıcı olacaktır. Öğelerin sıfat mı mevsuf mu, muzâf mı muzâfileyh mi vb. olduğunu yüzey yapıda belirlemeyeceğiz. Çünkü yüzey yapı bunu gerektirmektedir. Derin yapıda ise bir ögenin kendi içerisinde elemanlara ayrılmasını çözümleneceğiz. Nitekim kelime grupları da burada devreye girmektedir. *el-Mağâşidu’n-naḥviyye* eserine baktığımızda birçok cümle çözümlenmesinde derin ve yüzey yapı iç içe verilse de kelime grubu parçalanmadan tek bir öbeğe karşılık getirildiğini de görmekteyiz.³⁹² Aşağıdaki örneğe bakalım.

وعِرْقُ الْفَرَزْدَقِ شُرُّ الْعُرُوقِ حَيْثُ النَّرَى كَابِي الْأَزْدِ

(el-Ferazdağ’ın ırkı/nesli, en kötü nesildir/ırktır; toprağı pistir, çakmağı küttür.)

³⁹² Bk. Bedruddîn Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ el-‘Aynî, *el-Meğâşidu’n-naḥviyye fî şerhi Şevâhidi şurûḥi’l-Elfiyye*, thk. ‘Alî Muḥammed Fâḥîr v.dğr. (el-Kâhire: Dâru’s-Selâm, 1431/2010), 1: 251-252. Şiir Cerîr b. ‘Atiyye’ye nisbet edilmektedir. Bk. Cerîr b. ‘Atiyye el-Ḥaṭafâ, *Dîvânu Cerîr* (Beyrût: Dâru Beyrût, 1406/1986), 103; İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal fî şevâhidi’l-‘Arabiyye* (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1417/1996), 2: 443

Beyitte geçen altı çizili terkip, *عِرْقُ الْفَرْدِ*: izâfet tamlaması, mübtedâ; *شَرُّ الْعُرُقِ*: haber, şeklinde i' râb edilmiştir. *عِرْقُ الْفَرْدِ*, izâfet tamlaması bir bütün olarak mübtedâ öbeğine karşılık gelmektedir. *شَرُّ الْعُرُقِ* izâfet tamlaması da bir bütün olarak haber öbeğine karşılık gelmektedir. Çünkü isim tamlaması, bir bütün olarak cümlenin tek bir ögesine karşılık kullanılır.³⁹³

Biz, cümle çözümlemesini derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde aşağıdaki gibi yapacağız:

Yüzey yapı i' râbı (dış i' râb):

عِرْقُ الْفَرْدِ : Mübtedâ

شَرُّ الْعُرُقِ : Haber

Derin yapı i' râbı (iç i' râb):

عِرْقُ : Muzâf

الْفَرْدِ : Muzâfileyh

شَرُّ : Muzâf

الْعُرُقِ : Muzâfileyh

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi haber ögesinin ism-i mevsûl ve sıla cümlesinden oluştuğu cümlelerin i' râbı yapılırken de farklı yaklaşımlar görmekteyiz.

³⁹⁴ وَأَنْتَ الَّذِي فِي رَحْمَةِ اللَّهِ أَطْمَعُ

(Sen, rahmetini arzuladığım Allah'sın.)

Yukarıdaki örnekte geçen *عِرْقُ الْفَرْدِ* cümlesinde geçen *أَنْتَ الَّذِي فِي رَحْمَةِ اللَّهِ أَطْمَعُ*, mübtedâ, *عِرْقُ الْفَرْدِ* ibaresinin ise bir bütün olarak haber öbeği şeklinde

³⁹³ Şimşek, *Arapça Kompozisyon Çalışma Defteri Açıklamalı Rehberi* (Rağbet Yayınları, 2019), Ek 19: İsim Tamlaması (Muzâf+Muzâf İleyh).

³⁹⁴ Örnek için bk. Bedruddîn el-^c Aynî, *el-Mekâşıdu 'n-naḥviyye*, 1: 464.

i' râbının yapıldığını³⁹⁵ görmekteyiz. Aynı örneğin bir benzeri için İbn Ya'îş'e bakabiliriz:

زَيْدٌ الَّذِي أَبُوهُ قَائِمٌ

(Zeyd, babası ayakta olandır.)³⁹⁶

زَيْدٌ : Mübtedâ

الَّذِي : Haberdir

Örnekte haber olarak gelen sıla grubunun bu şekilde yapılan i' râbıda, sıla cümlesi dikkate alınmamıştır. Bizim önerdiğimiz ise sıla cümlesinin de bir tamamlayıcı eleman olarak görülmesi ve ism-i mevsûl ile birlikte bir bütün olarak i' râb edilmesidir. Çünkü sıla cümlesi ve ism-i mevsûlden oluşan bütün, bir kelime grubudur.³⁹⁷ Dolayısıyla yukarıda geçen cümlenin derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde çözümlemesi, aşağıdaki gibi olmalıdır:

Yüzey yapı i' râbı:

زَيْدٌ : Mübtedâ

الَّذِي أَبُوهُ قَائِمٌ : Haber

Derin yapı i' râbı:

الَّذِي : İsm-i mevsûl

أَبُوهُ قَائِمٌ : Sıla cümlesi

زَيْدٌ : Mübtedâ

قَائِمٌ : Haber

أَبُو : Muzâf

³⁹⁵ Bk. Bedruddîn el- Aynî, *el-Meğâşidu'n-naḥviyye*, 1: 464. Sıla cümlesinde geçen فِي رَحْمَةِ اللَّهِ ifadesini

mef' ûlbih gayr-i sarih أَطْمَعُ fiilini ise fiil ve fâili gizli هُوَ şeklinde i' râb etmek mümkündür.

³⁹⁶ İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 2: 371.

³⁹⁷ Şimşek, *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*, 111.

هـ : Muzâfileyh

Klasik kitaplarda i' râb yapılırken genellikle mübtedâ muzâfileyh, haber sıfat veya mübtedâ evvel, mübtedâ şâni ve haber şeklinde i' râb yapılmakta, iç ve dış i' râb karmaşık şekilde verilmektedir. Bizim önerdiğimiz ise isim cümlesinin i' râbı yapılırken, mübtedâ ve haber şeklinde cümlelerin iki temel ögesinin belirlenmesidir. Çünkü isim cümlesinin zorunlu ögeleri, mübtedâ ve haberdir. Daha sonra ise derin yapıya geçilip varsa muzâf, muzâfileyh, sıfat, mevsuf vb. şeklinde çözümlemesi yapılacaktır. Çünkü bir ögenin kendi içinde elemanlarına ayrılması, derin yapı cümle çözümlemesidir. Nitekim derin yapı (iç i' râb), tek bir ögenin çözümlemesidir. Nitekim cümlelerin ve muevvel masterların i' râbı da bizi bu noktada desteklemektedir. Çünkü, cümleler, aldığı ögeleriyle birlikte bir bütün olarak tek bir ögeye karşılık gelmekte ve mahallen i' râb edilmektedir. Aynı şey muevvel master için de geçerlidir. Muevvel master, ismi ve haberi ile birlikte bir bütün olarak mahallen i' râb edilmektedir. İşte bu durum, bizim derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde cümle çözümlememize işaret etmektedir.

Derin ve Yüzey Yapı Ayrımı Çerçevesinde Cümle Çözümlemeleri

i' râbın iki yönteminden bahsedilmektedir. Birisi ta' lîmî, diğeri ise tatbîkîdir.³⁹⁸ Biz bu kısımda cümle tahlilinde daha çok i' râbın tatbîkî yöntemini takip edecek ve örnek olarak zikredeceğimiz cümleleri, kısaca ögelere ayıracağız.

Söz konusu örneklere geçmeden evvel birkaç tane (yedi örnek) örneğin, ta' lîmî i' râb yöntemiyle çözümlemesini yapacağız. Daha sonra vereceğimiz örneklerde ise tatbîkî i' râb metodunu takip edeceğiz. Nitekim çalışmamız i' râb alâmetlerini ve konularını belirlemekten ziyâde, bir cümlede kelimelerin, kelime gruplarının veya ibârelerin öge değerlerinde meydana gelen ihtilafları ele almaktadır.

1. جَاءَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ

(Kavmin hepsi geldi.)³⁹⁹

³⁹⁸ Talîmî yol, bir kelimenin i' râb alâmetini, i' râb konumunu, nahvî görevini vb. detaylıca anlatmaktır. Tatbîkî yol ise birinci aşama öğrenildikten sonra yapılır. Tatbîkî i' râb, bir kelimenin sadece nahvî görevini belirtmektir. [Bk. 'Abdülhâdî el-Faqlî, *Dirâsât fi'l-i' râb* (Cidde: Tehâme, 1405/1984), 122-123.] Bu açıklamaya göre örneğin كَاتَبْتُ كَاتِبًا cümlesinde geçen كَاتَبْتُ kelimesine dair "mubteda', merfû' bi'd-ğamme" şeklinde yapılacak bir açıklama talîmî, sadece "mubteda'" şeklinde yapılacak açıklama ise tatbîkî i' râbtır.

Yüzey yapı i'c râbı:

جاء: فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ

الْقَوْمُ كُلُّهُمْ: فَاعِلٌ

Derin yapı i'c râbı:

الْقَوْمُ: مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعَهُ الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ وَهُوَ مُؤَكَّدٌ

كُلُّهُمْ: تَوْكِيدٌ لِلْقَوْمِ. كُلُّ: مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ وَهُوَ مُضَافٌ

هُمُ: مُضَافٌ إِلَيْهِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ لِأَنَّهُ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ

2. الْحَطِيبُ ذُو قَوْلٍ جَمِيلٍ

(Hatip, güzel sözlü.)⁴⁰⁰

Yüzey yapı i'c râbı:

الْحَطِيبُ: مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ

ذُو قَوْلٍ جَمِيلٍ: حَبْرٌ

Derin yapı i'c râbı:

ذُو: مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَسْمَاءِ الْحُمْسَةِ وَهُوَ مُضَافٌ

قَوْلٍ جَمِيلٍ: مُضَافٌ إِلَيْهِ

قَوْلٍ: جَرُّورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ وَهُوَ مَوْصُوفٌ

جَمِيلٍ: صِفَةٌ لِقَوْلٍ جَرُّورٌ بِالْكَسْرِ الظَّاهِرَةِ

3. اجْتَمَعَ مُدْرِسُوا الْمَدْرَسَةِ

³⁹⁹ Örnek için bk. Vecîhuddîn es-Seyyid 'Abdurrahmân b. Muḥammed el-Ehdel, *el-İ'c râb 'an fenni'l-i'c râb*, 6. Baskı (Cidde: el-Mecmû'atu'l-i'lâmiyye, 1413), 81.

⁴⁰⁰ Örnek için bk. Râcî el-Esmer, *el-İ'c râb* (Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.), 33

(Okulun öğretmenleri toplandılar.)⁴⁰¹

Yüzey yapı i' râbî:

اجْتَمَعَ : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ الظَّاهِرَةِ

مُدْرَسُوا الْمَدْرَسَةَ : فَاعِلٌ

Derin yapı i' râbî:

مُدْرَسُوا : مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ لِأَنَّهُ جَمْعٌ مُدَكَّرٌ سَالِمٌ وَهُوَ مُضَافٌ

الْمَدْرَسَةِ : مُضَافٌ إِلَيْهِ بِجُرُورٍ وَعَلَامَةٌ جَرَّهُ الْكَسْرَةُ الظَّاهِرَةُ فِي آخِرِهِ

4. مَرَرْتُ بِالْقَاضِي الْعَادِلِ

(Adil olan hakime uğradım.)⁴⁰²

Yüzey yapı i' râbî:

مَرَرْتُ : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ

تُ : فَاعِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ لِأَنَّهُ صَمِيمٌ مُتَّصِلٌ

بِالْقَاضِي الْعَادِلِ : مَفْعُولٌ بِهِ غَيْرُ صَرِيحٍ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

Derin yapı i' râbî:

بُ : حَرْفٌ جَرَّ مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ لَا مَحَلَّ لَهُ الْإِزَابِ

الْقَاضِي : مَوْصُوفٌ. جُرُورٌ وَعَلَامَةٌ جَرَّهُ الْكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ عَلَى الْإِيَاءِ مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا الثَّقَلِ

الْعَادِلِ : صِفَةٌ لِلْقَاضِي بِجُرُورٍ بِالْكَسْرِ

5. بَلَّغْنِي أَنَّكَ نَاجِحٌ

⁴⁰¹ Örnek için bk. Mektebetu's-şafveti, *el-Murşîd fi'l-i'râb ve'l-ķavâ ĩdu'l-esâsiyye li'l-luġati'l-'Arabiyye* (b.y.: Mektebetu's-şafveti, 2007), 54.

⁴⁰² Örnek için bk. Aħmed Câsim 'Abdullâh, *Mehârâtu'n-naħvi ve'l-i'râb* ('Ammân: Dâru'l-hâmid, 1431/2010), 103-104.

(Başarılı olduğun bana ulaştı/Başarılı olduğunu duydum.)⁴⁰³

Yüzey yapı i' râbı:

بَلَغَ : فِعْلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ

ي : مَفْعُولٌ بِهِ مُقَدَّمٌ ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

أَنْتَ نَاجِحٌ : فَاعِلٌ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ

Derin yapı i' râbı:

ن : لِلْوَقَايَةِ

أَنْتَ نَاجِحٌ : مَصْدَرٌ مُؤَوَّلٌ

أَنَّ : حَرْفٌ مَصْدَرٌ مِنْ أَخَوَاتِ إِنَّ يَنْصِبُ الْإِسْمَ وَيَرْفَعُ الْحَبَرَ

ك : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ نَصْبِ إِسْمٍ أَنْ

نَاجِحٌ : حَبْرٌ أَنْ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ

6. قَامَ زَيْدٌ أَخُوكَ .

(Kardeşin Zeyd, ayağa kalktı.)⁴⁰⁴

Yüzey yapı i' râbı:

قَامَ : فِعْلٌ مَاضٍ مَبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ

زَيْدٌ أَخُوكَ : فَاعِلٌ

Derin yapı i' râbı:

زَيْدٌ : مُبَدَلٌ مِنْهُ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ

أَخُوكَ : بَدَلٌ. الْبَدَلُ يَتَّبِعُ الْمُبَدَلُ مِنْهُ فِي إِعْرَابِهِ

⁴⁰³ Örnek için bk. İbrâhîm Şemsuddîn, *el-İ'râb li-kulli'l-merâhil* (Beyrût: Mu'essesetu'l-e' lamî, 1430/2009), 73.

⁴⁰⁴ Örnek için bk. el-Ehdel, *el-İ'râb 'an fenni'l-i'râb*, 82.

أخو : مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ نِيَابَةٌ عَنِ الضَّمَّةِ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَسْمَاءِ الْحَمْسَةِ وَهُوَ مُضَافٌ

ك : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مُبَيَّنٌّ عَلَى الْفَتْحِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ لِأَنَّهُ مُضَافٌ إِلَيْهِ

7. الْمُسْلِمُونَ يَسِيرُونَ عَلَى هُدًى

(Müslümanlar hidayet üzere yürüyorlar.)⁴⁰⁵

Yüzey yapı i' râbı:

الْمُسْلِمُونَ : مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفْعُهُ الْوَاوُ نِيَابَةٌ عَنِ الضَّمَّةِ لِأَنَّهُ جَمْعٌ مُذَكَّرٌ سَالِمٌ

يَسِيرُونَ عَلَى هُدًى : حَبْرٌ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ

Derin yapı i' râbı:

يَسِيرُونَ : فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ بِثُبُوتِ التَّوْنِ لِأَنَّهُ مِنَ الْأَفْعَالِ الْحَمْسَةِ

و : ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ مُبَيَّنٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ فَاعِلٌ

عَلَى هُدًى : شِبْهُ جُمْلَةٍ حَالٍ فِي مَحَلِّ نَصْبٍ

عَلَى : حَرْفٌ جَرٌّ لَا مَحَلَّ لَهُ الْإِعْرَابِ

هُدًى : إِسْمٌ جَرُّورٌ وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ الْكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا التَّعَدُّرُ

Aşağıda verilen örneklerde ise taṭbîkî i' râb metodunu takib edeceğiz. Öncelikle örneklerin, dipnotlarda verilen kaynaklardaki i' râbına yer verilecek. Daha sonra örnekler, derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde i' râb edilecektir. Söz konusu örnekler, daha çok isim cümlelerinden seçilmiştir. İsim cümlesi örneklerini bolca vermemizin amacı, haberin fiil cümlesi olarak geldiği yerlerde, hem isim cümlesi hem de fiil cümlesini i' râb edip, birçok şeyi birarada görmek istememizdir.

⁴⁰⁵ Örnek için bk. Ebû 'Abdil'azîz Suleymân el-'Uyûnî, *el-Muvaṭṭa' fi'l-i'râb* (er-Riyâd: y.y., 1427/2006), 24.

Verilen cümlelerde kelime gruplarının olmasına ve farklı i'rab konumlarında gelmesine de dikkat edilmiştir.

1. التَّلْمِيذُ يَدْخُلُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ.

(Öğrenci okula giriyor.)

Yukarıda verilen cümle bir isim cümlesidir. İsim cümlesinin mübtedâ ve haber olmak üzere iki ögesi vardır.

Yukarıdaki cümlenin i'rabı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁰⁶

التَّلْمِيذُ : Mübtedâ

يَدْخُلُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ : Fiil, gizli fâili ve câr-mecrûdan oluşan cümle, haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i'rabı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i'rabı:

التَّلْمِيذُ : Mübtedâ

يَدْخُلُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ : Haber

Derin yapıda i'rabı:

يَدْخُلُ : Fiil, fâili gizli هُوَ

إِلَى الْمَدْرَسَةِ : Mef'ûl bih gayr-i şarîh

إِلَى : Harf-i cer

الْمَدْرَسَةِ : Mecrûr

2. الْوَرْدُ فَاتِنٌ الْوَانَةُ وَسَاجِرٌ أَنْوَاعُهُ

⁴⁰⁶ Ahmed el-Havş, *Kıssatu'l-i'rab*, 4. Baskı (Dimeşk: el-Maḥba'atu'l-ilmîyye, 1987), 1: 254.

(Gülün renkleri ve çeşitleri büyüleyicidir.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁰⁷

‘ Abbas Ḥasan, فَاطِنٌ ve سَاحِرٌ kelimelerine haber demektedir.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

الْوَزْدُ : Mübtedâ

فَاتِنٌ أَلْوَانُهُ وَسَاحِرٌ أَنْوَاعُهُ : Haber

Derin yapıdaki i' râbı:

فَاتِنٌ : Haber

أَلْوَانُهُ : Mübtedâ

أَلْوَانُ : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

فَاتِنٌ أَلْوَانُهُ : Ma' tûf ' aleyh

و : Atf harfî

وَسَاحِرٌ أَنْوَاعُهُ : Ma' tûf

سَاحِرٌ : Haber

أَنْوَاعُهُ : Mübtedâ

أَنْوَاعٌ : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

⁴⁰⁷ Bk. ‘ Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 1: 463.

3. كَلَامِي : الْجَوُّ مُعْتَدِلٌ

(Sözüm: Hava ılıktır.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁰⁸

كَلَام : Mübtedâ

الْجَوُّ : İkinci mübtedâ

مُعْتَدِلٌ : Haber

الْجَوُّ مُعْتَدِلٌ : Birinci mübtedânın haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i' râbı:

كَلَامِي : Mübtedâ

الْجَوُّ مُعْتَدِلٌ : Haber

Derin yapıda i' râbı:

كَلَام : Muzâf

ي : Muzâfileyh

الْجَوُّ : Mübtedâ

مُعْتَدِلٌ : Haber (Haber, isim cümlesi olarak gelmiştir.)

4. حَدِيثِي : يَزْدَادُ الْفَيْضَانُ صَنِيعًا

(Sözüm: Yazın sel baskını artar.)

⁴⁰⁸ ' Abbâs Hasan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 1: 472.

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁰⁹

حَدِيث : Mübtedâ, muzâf

ي : Muzâfileyh

يُرْدَادُ الْفَيْضَانُ صَيْفًا : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i' râbı:

حَدِيثِي : Mübtedâ

يُرْدَادُ الْفَيْضَانُ صَيْفًا : Haber

Derin yapıda i' râbı:

حَدِيث : Muzâf

ي : Muzâfileyh

يُرْدَادُ : Fiil

الْفَيْضَانُ : Fâil

صَيْفًا : Mef' ûlfih

5. التَّلْمِيذُ دُرُوسُهُ كَثِيرَةٌ

(Öğrencinin dersleri çoktur.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁰

التَّلْمِيذُ : Mübtedâ

⁴⁰⁹ ' Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 1: 472.

⁴¹⁰ Aḥmed el-Ḥavş, *Kıṣṣatu'l-i'râb*, 254.

دُرُوسُهُ : İkinci mübtedâ

كثيرةٌ : İkinci mübtedânın haberi

دُرُوسُهُ كَثِيرَةٌ : Birinci mübtedânın haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i‘râbı:

التَّلمِيدُ : Mübtedâ

دُرُوسُهُ كَثِيرَةٌ : Haber

Derin yapıda i‘râbı:

دُرُوسُهُ : Mübtedâ

كثيرةٌ : Haber

دُرُوس : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

6. لِبَاسُ التَّقْوَى دَلِيلٌ خَيْرٌ

“Takvâ elbisesi, işte o hayırlıdır.” (el-A‘râf 7/26)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹¹

لِبَاس : Mübtedâ

التَّقْوَى : Muzâfileyh

دَلِيلٌ : İkinci mübtedâ

⁴¹¹ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 116; İbn ‘Aḳîl, لِبَاسُ التَّقْوَى tamlamasında, kelime grubunu muzâfileyh ile birlikte mübtedâ olarak değerlendirmiştir. Bk. İbn ‘Aḳîl, *Şerhu'bnî ‘Aḳîl*, 1: 204.

حَبِيرٌ : İkinci mübtedânın haberi

ذَلِكَ حَبِيرٌ : Birinci mübtedânın haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i'c râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i'c râbı:

لِبَاسِ التَّقْوَى : Mübtedâ

ذَلِكَ حَبِيرٌ : Haber

Derin yapıda i'c râbı:

لِبَاسٌ : Muzâf

التَّقْوَى : Muzâfileyh

ذَلِكَ : Mübtedâ

حَبِيرٌ : Haber

7. الرَّجُلُ أَكْرَمَ ضَيْفَهُ

(Adam misafirine ikram etti.)

Yukarıdaki cümlelerin i'c râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹²

الرَّجُلُ : Mübtedâ

هُوَ أَكْرَمَ : Fiil, fâili gizli

ضَيْفَهُ : Mef'c ûlbih

⁴¹² Muḥammed b. Şâlih el-'Uşeymîn, *Şerḥu Elfiyyeti'bni Mâlik* (er-Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 1434), 1: 394.

أَكْرَمَ ضَيْفَهُ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i' râbı:

الرَّجُلُ : Mübtedâ

أَكْرَمَ ضَيْفَهُ : Haber

Derin yapıda i' râbı:

هُوَ أَكْرَمَ : Fiil, fâili gizli

ضَيْفَهُ : Mef' ûlbih

ضَيْفٍ : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

8. المفردُ الجمادُ فارغٌ

[Camit müfret isim boştur (zahir içermez).]

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴¹³

المُعْرَدُ : Mübtedâ

الجمادُ : Sıfat

فارغٌ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapıda i' râbı:

⁴¹³ Şiirin devamı şu şekildedir: دُو ضَمِيرٍ مُسْتَكِرٍّ وَإِنْ يُشْتَقَّ فَهُوَ (Müştak olursa gizli bir zamir içerir.) Bk. İbn 'Aqîl, Şerhu'bnî 'Aqîl, 1: 205.

الْمُفْرَدُ الْجَامِدُ : Mübtedâ

فَارِعٌ : Haber

Derin yapıda i' râbı:

الْمُفْرَدُ : Mevsuf

الْجَامِدُ : Sıfat

9. رَأَيْتُ طَائِرًا عَلَى غُصْنِ شَجَرَةٍ

(Ağaç dalı üzerinde bir kuş gördüm.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴¹⁴

رَأَيْتُ : Fiil ve fâil

طَائِرًا : Mef' ûlbih

عَلَى غُصْنِ شَجَرَةٍ : Sıfat

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

رَأَيْتُ : Fiil

تُ : Fâil

طَائِرًا عَلَى غُصْنِ شَجَرَةٍ : Mef' ûlbih

Derin yapı i' râbı:

طَائِرًا : Mevsûf

⁴¹⁴ İbn Cemâ'a Ebû Bekr b. 'Abdil'azîz b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh Ebû 'Abdillâh el-Kinânî el-Hamevî el-Mıṣrî eş-Şâfi'î, *Şerḥu Nuketi'bnî Hişâm el-Mıṣrî min Kavâ'id-i'l-i'râb*, thk. es-Seyyid Aḥmed Muḥammed er-Râdî (el-Ḳâhire: Mektebetu's-şekâfeti'd-dîniyye, 1430/2009), 43-44.

عَلَى عُصْنِ شَجَرَةٍ : Sıfat

عَلَى : Harf-i cer

عُصْنِ شَجَرَةٍ : Mecnûr

عُصْنِ : Muzâf

شَجَرَةٍ : Muzâfileyh

10. عَزَّيْرُ بْنُ اللَّهِ

“Uzeyr, Allah’ın oğludur (dediler).” (et-Tevbe 9/30)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁵

عَزَّيْرُ : Mübtedâ

بْنُ اللَّهِ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

عَزَّيْرُ : Mübtedâ

بْنُ اللَّهِ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

بْنُ : Muzâf

اللَّهُ : Muzâfileyh

Burada müellifin, بْنُ اللَّهِ isim tamlamasını parçalamadan, -bizim gibi- bir bütün olarak tek bir öbeğe karşılık gelecek şekilde i‘râb etmesi de dikkat çekicidir.

⁴¹⁵ el-Ḥatîb el-Ḳazvînî, *el-Îdâh fi ‘ulûmi’l-belâğa*, thk. Muḥammed ‘Abdulmun‘im, Ḥafâcî, 3. Baskı (el-Ḳâhire: el-Mektebu’l-Ezheriyye li’t-turâş, 1413/1993), 2: 162.

11. عِنْدَ مُحَمَّدٍ دَارٌ

(Muhammed'in bir evi var.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁶

عِنْدَ : Zarf muzâf

مُحَمَّدٍ : Muzâfileyh

عِنْدَ مُحَمَّدٍ : Haber mukaddem

دَارٌ : Mübtedâ mu'ahhar

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

عِنْدَ مُحَمَّدٍ : Haber mukaddem

دَارٌ : Mübtedâ muahhar

Derin yapı i' râbı:

عِنْدَ : Muzâf

مُحَمَّدٍ : Muzâfileyh

12. قَوْمِي دُرَا الْمَجْدِ بَأَنوَهَا وَقَدْ عَلِمْتُ بِكُنْهِ ذَلِكَ عَدْنَانٌ وَ فَحْطَانُ

(Benim kavmim, şerefin en zirvesini tesis etmişlerdir. Bu hakikati ' Adnân ve Kahtân da bilir.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁷

⁴¹⁶ Mu' tî Ceber el-Ker' âvî, *Keyfe tete' allemu'l-i' râb*, 2. Baskı (Bağdâd: Mektebetu'n-Nehda, 1984), 8.

قَوْم : Mübtedâ evvel, muzâf

ي : Muzâfileyh

دُرَا : İkinci mübteda, muzâf

المَجْدِ : Muzâfileyh

بَانُو : İkinci mübtedânın haberi, muzâf

هَا : Muzâfileyh

دُرَا المَجْدِ بَانُوهَا : Birinci mübtedânın haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

قَوْمِي : Mübtedâ

دُرَا المَجْدِ بَانُوهَا : Haber

Derin yapı i‘râbı:

قَوْم : Muzâf

ي : Muzâfileyh

دُرَا المَجْدِ : Mübtedâ

بَانُوهَا : Haber (muzâf + muzâfileyh)

⁴¹⁷ İbn ‘Aķîl, *Şerhu’bni ‘Aķîl*, 1: 208; ‘Alî Ebu’l-Mekârim, *el-Cumletu’l-ismiyye* (el-Ķâhire: Mu’essesetu’l-Muĥtâr, 1428/2007), 44. Aynı beyti el-Ezherî de eserinde i‘râb etmiş ve قَوْمِي ve دُرَا المَجْدِ isim tamlamalarının bir bütün olarak mübtedâ öbeklerine karşılık geldiğini belirtmiştir. Bk. Hâlid b. ‘Abdillâh el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrîh ‘ala’t-Tavâĥiĥ*, Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1421/2000), 1: 200. Şiir için bk. el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrîh ‘ala’t-Tavâĥiĥ*, 1:200; İmîl Bedî‘ Ya‘ķûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal*, 8: 108; Cemâluddîn Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Enşâri, *Teĥlîsu’ş-şevâhid ve telĥîsu’l-fevâ’id*, thk. ‘Abbâs Muştafâ eş-Şâlihî (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘Arabî, 1986), 186.

ذُرَا : Muzâf

الْمَجْدِ : Muzâfileyh

بَانُو : Muzâf

هَا : Muzâfileyh

13. دَخَلَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ أَبُو جَهْلٍ

(Ebû Cehil yanında olduğu halde Peygamber Efendimiz geldi.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁸

عِنْدَ : Zarf, haber mukaddem

هـ : Muzâfileyh

أَبُو : Mübtedâ, muzâf

جَهْلٍ : Muzâfileyh

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

عِنْدَ : Haber mukaddem

أَبُو جَهْلٍ : Mübtedâ muahhar

Derin yapı i' râbı:

عِنْدَ : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

⁴¹⁸ Muḥammed 'Alî Sultânî, *et-Taṭbîḳu'l-luġavî eṣ-ṣarfî ve'n-naḥvî ve'l-belâġî ve me'ânî'l-edevât* (Dimeşq: Dâru'l-'aşâ, 1425/2004), 118.

أَبُو : Muzâf

جَهْلٍ : Muzâfileyh

14. مُحَمَّدٌ أَقْبَلَ أَخُوهُ يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ

(Muhammed'in kardeşi, kılıfı mavi olan bir kitabı taşıyarak geldi.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴¹⁹

مُحَمَّدٌ : Mübtedâ

أَقْبَلَ أَخُوهُ : Haber

أَخُوهُ : Fâil

يَحْمِلُ : Fiil

كِتَابًا : Mef' ûlbih

يَحْمِلُ كِتَابًا : Hâl

غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Sıfat

غِلَافٌ : Mübtedâ, muzâf

هـ : Muzâfileyh

أَزْرَقُ : Haber, na' t

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

مُحَمَّدٌ : Mübtedâ

⁴¹⁹ Muḥammed İbrâhîm 'Îbâde, *el-Cumletu'l-'Arabiyye mukevvinâtuhâ envâ'uhâ taḥlîluhâ* (el-Ḳāhire: Mektebetu'l-Âdâb, 2001), 166-167.

أَقْبَلَ أَخُوهُ يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Haber

Derin yapı i' râbı:

أَقْبَلَ : Fiil

أَخُوهُ : Fâil

أَخُو : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Hâl

هُ : Fiil, fâili gizli

أَقْبَلَ : Mef' ûlbih

كِتَابًا : Mevsûf

غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Sıfat

غِلَافُهُ : Mübtedâ

أَقْبَلَ : Haber

غِلَافُ : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

Yaygın yaklaşımda ve kaynakta geçen haliyle أَقْبَلَ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ cümlesinin habere dahil edilmediğini görmekteyiz.

Yukarıda geçen cümlede أَقْبَلَ fiilinin başlama fiili olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu anlama göre cümlenin i' rabi aşağıdaki şekilde olacaktır.

Yüzey yapı i' râbı:

مُحَمَّدٌ : Mübtedâ

أَقْبَلَ أَخُوهُ يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Haber

Derin yapı i' râbı:

أَقْبَلَ : Fiil (şurû' fiili)

أَخُوهُ : Şurû' fiilinin ismi

يَحْمِلُ كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Haberi

أَخُو : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

هُ : Fiil, fâili gizli

كِتَابًا غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Mef' ûlbih

كِتَابًا : Mevsûf

غِلَافُهُ أَزْرَقُ : Sıfat

غِلَافُهُ : Mübtedâ

أَزْرَقُ : Haber

غِلَافُ : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

15. كَمْ عَبْدًا لَكَ؟

(Senin kaç kölen var?)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁰

كَمْ : Mübtedâ

لَكَ : Haber

عَبْدًا : Temyîz

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

كَمْ عَبْدًا : Mübtedâ

لَكَ : Haber

Derin yapı i' râbı:

كَمْ : Mümeyyez

عَبْدًا : Temyîz

ل : Harf-i cer

كَ : Mecrûr

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle عَبْدًا kelimesi, mübtedâ ve haber gibi bir öge olarak i' râb edildiğini ve haber ögesi içinde yer almadığını görüyoruz.

16. أَنْفُسًا تَطِيبُ بِنَيْلِ الْمُنَى وَدَاعِي الْمُنُونِ يُنَادِي جَهَارًا

(Ölüm davetçisi (Azrâîl), açıkça çağırıp dururken, sen isteklerini elde etmekle gönlün hoş mu olacak?)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²¹

⁴²⁰ Muḥammed b. el-Ḥasen eş-Şâyiğ, *Kitâbu'l-Lemḥa fi şerḥi'l-Mulḥa*, thk. İbrâhîm b. Sâlim eş-Şâ' idî (el-Medînetu'l-Munevvera: el-Câmi' atu'l-İslâmiyye, 1424/2004), 1: 438.

دَاعِي : Mübtedâ, muzâf

الْمُنُون : Muzâfileyh

يُنَادِي : Muzâri fiil, fâili gizli هُو (fiil ve fâil, mübtedânın haberi)

جَهَارًا : Mef' ul mutlak

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

دَاعِي الْمُنُون : Mübtedâ

يُنَادِي جَهَارًا : Haber

Derin yapı i' râbı:

دَاعِي : Muzâf

الْمُنُون : Muzâfileyh

هُوَ : Fiil, fâili gizli

جَهَارًا : Mef' ulmutlak

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle hem muzâfileyh'in (الْمُنُون) mübtedâyâ dahil edilmediğini hem de mef' ulmutlak'ın (جَهَارًا) habere dâhil edilmediğini görmekteyiz.

17. وَنَارًا لَمْ يُرَ نَارًا مِثْلَهَا

(Hiçbir ateş, bizim ateşimiz gibi görülmemiştir.)

⁴²¹ Bk. İbn Umri Kâsım, *Tevâhîhu'l-meķâsîd ve'l-mesâlik*, 2: 736. Şiir için bk. Bedruddîn el-^c Aynî, *el-Meķâşîdu'n-naħviyye*, 3: 119; İmîl Bedî^c Ya^c küb, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3: 87.

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²²

نَارٌ : Mübtedâ, muzâf

نَا : Muzâfileyh

مُ : Nefy edatı

يُرُ : Meczûm muzâri fiil

نَارًا : نَارًا مِثْلَهَا tamlamasının temyîzi

مِثْلَهَا : يُرُ fiilinin nâib-i fâili

هَا : Muzâfileyh

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

نَارًا : Mübtedâ

مُ يُرُ نَارًا مِثْلَهَا : Haber

Derin yapı i' râbı:

نَارٌ : Muzâf

نَا : Muzâfileyh

مُ : Nefy edatı

يُرُ : Meçhûl çatılı meczûm muzâri fiil

نَارًا : Temyîz

⁴²² İbn Umri Kâsım, *Tevâfıhu'l-meķâşid ve'l-mesâlik*, 2: 735. Ayrıca şiir için bk. el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfıyyeti'bni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdilhamîd (Beyrût: Daru'l-kutubi'l-'Arabî, 1955), 1: 266; Bedruddîn el' Aynî, *el-Meķâşidu'n-naħviyye*, 3: 1191.

مِثْلُهَا : Nâib-i fâil

مِثْلُ : Muzâf

هَا : Muzâfileyh

18. خَالِدٌ جَاهَدَ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ

(Halit, Allah için hakkıyla/gerektiği gibi cihat etti.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²³

خَالِدٌ : Mübtedâ

جَاهَدَ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

خَالِدٌ : Mübtedâ

جَاهَدَ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ : Haber

Düzey yapı i' râbı:

هو : Mazî fiil, fâili gizli

فِي اللَّهِ : Mef' ûlleh

فِي : Harf-i cer

اللَّهُ : Mecerûr

حَقَّ جِهَادِهِ : Mef' ûlmutlak

⁴²³ 'Abdurrahmân Hâsan Hâbenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuha* (Dimeşk: Dâru'l-Çalem, 1416/1996), 1: 187.

حَقٌّ : Muzâf

جِهَادِهِ : Muzâfileyh

جِهَادٍ : Muzâf

هِ : Muzâfileyh

19. أَبُوكَ خَلِيفَةٌ وَلَدَتْهُ أُخْرَى

(Baban, diğerinin doğurduğu halifedir. Sen ise kemâl sahibi bir halifesin.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbî, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁴

أَبُوكَ : Mübtedâ

كَ : Muzâfileyh

خَلِيفَةٌ : Haber

وَلَدَتْهُ : Fiil ve mef'ûl

أُخْرَى : Fâil

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbî aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbî:

أَبُوكَ : Mübtedâ

خَلِيفَةٌ وَلَدَتْهُ أُخْرَى : Haber

Derin yapı i' râbî:

⁴²⁴ İbn Umî Kâsım, *Tevâfıhu'l-meķâşid ve'l-mesâlik*, 3: 1353. Şiirin devamı, وَأَنْتَ خَلِيفَةٌ ذَاكَ الْكَمَالُ şeklinde geçmektedir. Bk. Ebû Hâyyân el-Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Hâsan Hindâvî (er-Riyâd: Dâru kunûzi İşbilye, 1426/2005), 6: 192; İmîl Bedî' Ya'ķûb, *Mu'cemu'l-mufaşşal*, 6: 172.

أَبُو : Muzâf

كَ : Muzâfileyh

خَلِيْفَةٌ : Mevsuf

وَلَدَتْهُ أُخْرَى : Sıfat

وَلَدَتْ : Fiil

هـ : Mef' ûlbih

أُخْرَى : Fâil

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle sıfat tamlaması olarak gelen وَلَدَتْهُ أُخْرَى ibaresinin, fiil cümlesinin haber ögesinin içine dahil edilmediğini görüyoruz.

20. الْفُكَاهَةُ يُقَدِّمُهَا الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ

(Mizahı, seven insan yapar.)

Yukarıdaki cümlenin i'c râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁵

الْفُكَاهَةُ : Mübtedâ

يُقَدِّمُ : Fiil

هَآ : Mef' ûl

الْإِنْسَانُ : Fâil

الْوَدُودُ : Sıfat

يُقَدِّمُهَا الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ : Haber

⁴²⁵ Muḥammed 'İyd, *en-Naḥvu'l-muṣaffâ*, 694.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

الفُكَاهَةُ : Mübtedâ

يُقَدِّمُهَا الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

هُوَ : Fiil, fâili gizli

هَا : Mef‘ûlbih

الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ : Fâil

الْإِنْسَانُ : Mevsûf

الْوَدُودُ : Sıfat

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle يُقَدِّمُهَا الْإِنْسَانُ الْوَدُودُ ibaresinin, hem temel hem de yan öğeleri ile birlikte tümünün, -bizim de yaptığımız gibi- haber öbeğine karşılık i‘râb edildiğini görmekteyiz.

21. أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Cennet ashabı, kazananlardır.” (el-Ḥaşr 59/20)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁶

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ : Mübtedâ

الْجَنَّةِ : Muzâfileyh

⁴²⁶ Müellif, bu cümlede هُمْ faşl zamirini mübtedâ şeklinde i‘râb etmenin de câiz olduğunu söylemiştir.

Bu durumda هُمْ : Mübtedâ, الْفَائِزُونَ : Haber şeklinde ifade edilmiştir. Bk.‘ Abdul‘ azîm Fetḥî Ḥalîl, *İ‘râbu cuz ʾi kad semî‘a* (el-Ḳāhire: Mektebu’l-Âdâb, 1425/2004), 65.

هُمُ : Fasl zamiri

الْفَائِزُونَ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ : Mübtedâ

الْفَائِزُونَ : Haber

Derin yapı i‘râbı:

أَصْحَابُ : Muzâf

الْجَنَّةِ : Muzâfileyh

هُمُ : Fasl zamiri

22. إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

“Şüphesiz ben, alemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.” (el-Ĥaşr 59/59)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴²⁷

ي : İne’nin ismi

أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ : İne’nin haberi

أَنَا : Fiil, fâili gizli

اللَّهُ : Mef‘ûlbih

رَبِّ : Sıfat, muzâf

الْعَالَمِينَ : Muzâfileyh

⁴²⁷ Fethî Ĥalîl, *İ‘râbu cuz’i kad semi‘a*, 62

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

إِنَّ : Nevâsıh edatlarından biri

ي : İinne’nin ismi

إِنَّخَافُ اللهُ رَبَّ الْعَالَمِينَ : İinne’nin haberi

Derin yapı i‘râbı:

هُوَ : Fiil, fâili gizli

إِنَّخَافُ اللهُ : Mef‘ûlbih

الله : Mevsûf

رَبَّ الْعَالَمِينَ : Sıfat

رَبِّ : Muzâf

الْعَالَمِينَ : Muzâfileyh

23. الْأُمَمُ الْعَظِيمَةُ هِيَ الَّتِي تُنْجِبُ الْعُظَمَاءَ

(Büyük milletler, büyük şahsiyetler doğurur.)

Yukarıdaki cümlenin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁸

الْأُمَمُ : Mübtedâ

الْعَظِيمَةُ : Sıfat

هِيَ : Haber

⁴²⁸ Hammâde ‘ Abdülilâh Hâmid, *el-İ‘râbu’l-vâdih kâvâ‘id ve mehârât ve nuşûş mu‘rabe* (el-Ğâhire: Mektebetu’l-âdâb, 1433/2011), 25.

هو تُنَجِبُ : Muzâri fiil, faili gizli

الْعُظْمَاءُ : Mef'ûlbih

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

الْأُمُّ الْعَظِيمَةُ : Mübtedâ

الَّتِي تُنَجِبُ الْعُظْمَاءَ : Haber

Derin yapı i' râbı:

الْأُمُّ : Mevsûf

الْعَظِيمَةُ : Sıfat

هي : Fasl zamiri

الَّتِي : İsm-i mevsûl

هُوَ تُنَجِبُ : Muzâri fiil, fâili gizli

الْعُظْمَاءُ : Mef'ûlbih

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle hem sıfat tamlamasının parçalandığını hem de sıla cümlesinin haber ögesi içerisinde değerlendirilmediğini görmekteyiz.

24. عَسَى مُحَمَّدٌ أَنْ يَنْجَحَ

(Umulur ki Muhammed başarır.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴²⁹

عَسَى : Mâzi nâkıs-nâsıh fiil

⁴²⁹ Hâmid, *el-İ'rabu'l-vâdih*, 48.

أَنَّ : Muzâri fiili nasb edatlarından biri

مُحَمَّدٌ : عَسَى' nin ismi

يُنَجِّحُ : عَسَى' nin haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

مُحَمَّدٌ : عَسَى' nin ismi

أَنَّ : عَسَى' nin haberi

Derin Yapı i' râbı:

أَنَّ : Muzâri fiili nasb eden edat

يُنَجِّحُ : Mansûb muzâri fiil, fâili gizli هُو

Eserde geçen haliyle cümledeki muzâri fiili nasb eden edatın, haber ögesi içerisinde ele alınmadığını görmekteyiz.

25. هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا

“...O, doğrulayıcı gerçek kitaptır...” (el-Fâtır 35/31)

Yukarıdaki âyetin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³⁰

هُوَ : Mübtedâ

الْحَقُّ : Haber

مُصَدِّقًا : Hâl

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

⁴³⁰ el-Ehdel, *el-Î' râb 'an fenni'l-i' râb*, 94.

Yüzey yapı i' râbı:

هُوَ : Mübtedâ

الْحَقُّ مُصَدِّقًا : Haber

Derin yapı i' râbı:

مُصَدِّقًا : Hâl

الْحَقُّ : Sâhib-i hâl

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle hal ögesinin haber ögesi içerisinde değerlendirilmediğini ve isim cümlesinin mübtedâ ve haber gibi yeni bir ögesiymiş gibi i' râb edildiğini görmekteyiz.

26. إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ...

“Biz, Nuh’u kavmine gönderdik.” (Nûh 71/1)

Yukarıdaki âyetin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³¹

إِنِّ : Nevâsıh edatlardan biri

نَا : İne'nin ismi

أَرْسَلَ : Mâzi fiil

نَا : Fâil

نُوحًا : Mef'ûlbih

إِلَىٰ : Harf-i cer

قَوْمِهِ : Mecrûr

⁴³¹ Semîh 'Âtıf ez-Zîn, *el-İ' râb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-bennânî, 1405/1985), 158.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i'c râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i'c râbı:

إِنَّ : Nâsıh edat

نَا : إِنَّ'nin ismi

أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ : Haber

Derin yapı i'c râbı:

أَرْسَل : Fiil

نَا : Fâil

نُوحًا : Mef'ûlbih

إِلَىٰ قَوْمِهِ : Mef'ûlbih gayr-i sarih

إِلَىٰ : Harf-i cer

قَوْمِهِ : Mecrûr

قَوْم : Muzâf

ه : Muzâfileyh

Müellif, ayette fiil cümlesinin bütün öğeleri ile birlikte haber ögesine karşılık geldiğini belirtmiştir.

27. هُوَ رَجُلٌ نَشِيطٌ

(O, dinç bir adamdır.)

Yukarıdaki cümlenin i'c râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴³²

⁴³² Râcî el-Esmer, *el-İ'c-râb*, 271.

هُوَ : Mübtedâ

رَجُلٌ : Haber

نَشِيطٌ : Sıfat

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

هُوَ : Mübtedâ

رَجُلٌ نَشِيطٌ : Haber

Derin yapı i' râbı:

رَجُلٌ : Mevsûf

نَشِيطٌ : Sıfat

28. هَذَا قَلَمٌ ذَهَبِيَّةٌ رِيَشَتُهُ

(Bu, altın tüylü bir kalemdir.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴³³

هَذَا : Mübtedâ

قَلَمٌ : Haber

ذَهَبِيَّةٌ : Sıfat

رِيَشَتُهُ : Fâil

رِيَشَتُهُ : Muzâf

هُوَ : Muzâfileyh

⁴³³ el-Esmer, *el-I' râb*, 261.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

هَذَا : Mübtedâ

قَلَمٌ ذَهَبِيٌّ رِيَشُهُ : Haber

Derin yapı i' râbı:

قَلَمٌ : Mevsûf

ذَهَبِيٌّ رِيَشُهُ : Sıfat (Zehebiyye kelimesi, bir fiilimsidir.)

رِيَشُهُ : Zehebiyye kelimesinin fâili

رِيَشٌ : Muzâf

هُ : Muzâf

29. عَرَسْتُ شَجَرَةً ثَمَارُهَا لَذِيذَةٌ

(Meyveleri lezzetli bir ağaç diktim.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴³⁴

عَرَسْتُ : Fiil

تُ : Fâil

شَجَرَةً : Mef'ûlbih

ثَمَارُهَا : Mübtedâ, muzâf

ها : Muzâfileyh

لَذِيذَةٌ : Haber

⁴³⁴ el-Esmer, *el-I'rab*, 118.

ثَمَارُهَا لَدِيدَةٌ : Na‘t

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

عَرَسَ : Fiil

تُ : Fâil

شَجَرَةٌ ثَمَارُهَا لَدِيدَةٌ : Mef‘ûlbih

Derin yapı i‘râbı:

شَجَرَةٌ : Mevsûf

ثَمَارُهَا لَدِيدَةٌ : Sıfat

ثَمَارُهَا : Mübtedâ

لَدِيدَةٌ : Haber

ثَمَارُ : Muzâf

هَا : Muzâfileyh

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle sıfat olarak gelen ثَمَارُهَا لَدِيدَةٌ ifadesinin, mef‘ûlbih ile birlikte değerlendirilmediğini görüyoruz.

30. شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ

“Ramazan ayı, Kur’anın indirildiği aydır.” (el-Bakara 2/185)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³⁵

شَهْرُ : Mübtedâ, muzâf

⁴³⁵ Yâsir el-Mellâh, *İktisâbu mehâirati’l-i‘râb* (Beyti Laħm: Dâru’l-beyân, 2003), 42.

رَمَضَانَ : Muzâfileyh

الَّذِي : Haber

أُنزِلَ : Mâzi fiil

فِيهِ : Câr + mecrûr

الْقُرْآنُ : Nâib-i fâil

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

شَهْرُ رَمَضَانَ : Mübtedâ

الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ : Haber

Derin yapı i' râbı:

شَهْرُ : Muzâf

رَمَضَانَ : Muzâfileyh

الَّذِي : İsm-i mevsûl

أُنزِلَ : Meçhûl çatılı mazi fiil

فِيهِ : Mef' ûlfih

الْقُرْآنُ : Naib-i fâil

فِي : Harf-i cer

هـ : Mecrûr

Yaygın yaklaşıma göre ve eserde geçen haliyle sıla cümlesi, haber ögesinin içerisine dahil edilmemiştir.

31. وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

“O, büyük arşın Rabb'idir.” (et-Tevbe 9/129)

Yukarıdaki âyetin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³⁶

هُوَ : Mübtedâ

رَبُّ : Haber, muzâf

الْعَرْشِ : Muzâfileyh

الْعَظِيمِ : Sıfat

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

هُوَ : Mübtedâ

رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ : Haber

Derin yapı i' râbı:

رَبُّ : Muzâf

الْعَرْشِ : Muzâfileyh

رَبُّ : Mevsûf

الْعَظِيمِ : Sıfat

32. إِنَّ هَذَا أَحْيَى لَهُ تَسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً

⁴³⁶ Aḥmed Muḥammed 'Abduddâyim, *Fennu'l-i'râb*, 3. Baskı (el-Ḳāhire: Mektebetu'z-Zehrâ', 1992), 76.

“Bu adam, benim kardeşim. Onun 99 koyunu, benim ise tek bir koyunum var.” (Sâd 38/23)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir.⁴³⁷

إِنَّ : Harf müşebbeh bi’l-fi‘l

هَذَا : إِنَّ’nin ismi

أَخِي : إِنَّ’nin haberi

لَهُ : Haber

تَسْعُ : Mübtedâ

و : Atıf harfî

وَتَسْعُونَ : Ma‘tûf

نَعَجَةً : Temyîz

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

هَذَا : إِنَّ’nin ismi

أَخِي : إِنَّ’nin birinci haberi

لَهُ تَسْعُ وَتَسْعُونَ نَعَجَةً : إِنَّ’nin ikinci haberi (Bu cümleyi, inne ile bağlantı

kurmaksızın, bağımsız bir cümle olarak değerlendirmek de mümkündür.)

Derin yapı i‘râbı:

⁴³⁷ Muḥammed ‘Alî ‘Afeş, *Mu‘înu’l-ḥullâb fi kavâ‘idi’n-naḥvi ve’l-i‘râb* (Beyrût: Dâru’ş-şarḳi’l-‘Arabî, 1412/1992), 219-220.

أخ : Muzâf

ي : Muzâfileyh

له : Haber

تَسْعُ وَتَسْعُونَ نَعَجَةً : Mübtedâ

ل : Harf-i cer

هـ : Mecerûr

تَسْعُ : Ma' tûf 'aleyh

و : Atıf harfî

تَسْعُونَ : Ma' tûf

نَعَجَةً : Temyîz

Yaygın yaklaşıma göre ve kaynakta geçen haliyle matûf ve temyizinin mübtedâ ögesine dahil edilmediğini görmekteyiz. Ayrıca her iki kelime de başlı başına bir öge gibi i' râb edilmiştir.

33. كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ

“Süresi sizin hesabınıza göre bin yıldır.” (es-Secde 32/5)

Yukarıdaki âyetin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴³⁸

كَانَ : Nâkıs mâzi fiil

مِقْدَارُهُ : 'كَانَ' nin ismi

أَلْفَ : 'كَانَ' nin haberi, muzâf

⁴³⁸ ' Afeş, *Mu'înu' t-tullâb*, 220.

سَنَةٍ : Muzâfileyh

مِنْ : Harf-i cer

مَا : İsm-i mevsul

تُعَدُّونَ : Muzâri fiil

و : Fâil

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

كَانَ : Nakıs mâzi fiil

مُقَدَّارُ : كانَ'nin ismi

كَانَ'nin haberi : أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تُعَدُّونَ

Derin yapı i' râbı:

مُقَدَّارُ : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

أَلْفَ : Muzâf

سَنَةٍ : Muzâfileyh

سَنَةٍ : Mevsûf

مِمَّا تُعَدُّونَ : Sıfat

مِنْ : Harf-i cer

مَا تُعَدُّونَ : Mecerûr

ما : İsm-i mevsûl

تُعَدُّونَ : Sıla cümlesi

تُعَدُّ : Muzâri fiil

و : Fâil

34. أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا

(Ben, mal bakımından senden daha çoğum/Ben senden daha zenginim.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴³⁹

أَنَا : Mübtedâ

أَكْثَرُ : Haber

مِنْ : Harf-i cer

كَ : Mecerûr

مَالًا : Temyîz

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

أَنَا : Mübtedâ

أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا : Haber

Derin yapı i' râbı:

مِنْ : Harf-i cer

كَ : Mecerûr

⁴³⁹ ' Afeş, *Mu'înu' t-tullâb*, 224.

مَالاً : Temyîz

35. قَرَأْتُ كِتَابِي

(Kitabımı okudum.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁴⁰

قَرَأْتُ : Fiil ve fâil

كِتَاب : Mef' ûlbih, muzâf

ي : Muzâfileyh

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

قَرَأَ : Fiil

تُ : Fâil

كِتَابِي : Mef' ûlbih

Derin yapı i' râbı:

كِتَاب : Muzâf

ي : Muzâfileyh

Eserde, muzâfileyh olarak gelen ي'nın, mübtedâ ögesinin içerisine dâhil edilmediğini görmekteyiz.

⁴⁴⁰ c Abbâs Hâsan, *en-Naḥvu'l-vâfi*, 1: 202.

36. أَنَا ابْنُ مُرَيْقِيَا عَمْرٍو وَجَدِّي أَبُوهُ مُنْزِرٌ مَاءُ السَّمَاءِ

[Ben Muzeykiye ‘Amr’ın oğluyum. Dedem ise onun da babası Mâ’u’s-semâ’dır (göğün suyu munzir/cömert munzir).]

Yukarıdaki cümlelerin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴¹

أَنَا : Mübtedâ

ابْنُ : Haber, muzâf

مُرَيْقِيَا : Muzâfileyh

عَمْرٍو : Bedel veya atf-1 beyan

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlelerin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

أَنَا : Mübtedâ

ابْنُ مُرَيْقِيَا عَمْرٍو : Haber

Derin yapı i‘râbı:

ابْنُ : Muzâf

مُرَيْقِيَا : Muzâfileyh

عَمْرٍو : Mübdel minh

عَمْرٍو : Bedel/atf-1 beyan

⁴⁴¹ İbn Hişâm, *Evḍaḥu’l-mesâlik*, 1: 127-128. Yine aynı beytin i‘râbında Bedruddîn el-‘Aynî, *İbn Mürîkiya*, tamlamasının, muzâf ve muzâfileyh ile birlikte bütün olarak haber öbeğine karşılık geldiğini ifade etmiştir. Bk. Bedruddîn el-‘Aynî, *el-Meḳâsıdu’n-naḥviyye*, 1: 354. Şiir için ayrıca bk. İmîl Bedî‘ Ya‘ḳûb, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal*, 1: 72.

37. شَرُّ النِّسَاءِ البَحَائِثُ

(Kadınların en şerli olanı, tıknaz olandır.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴²

شَرُّ النِّسَاءِ : Mübtedâ

البَحَائِثُ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

شَرُّ النِّسَاءِ : Mübtedâ

البَحَائِثُ : Haber

Derin yapı i' râbı:

شَرُّ : Muzâf

النِّسَاءِ : Muzâfileyh

38. كَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ أَمِيرٌ

(Abdullah, sanki padişah gibi.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴³

كَأَنَّ : Nevâsıh edatlarından biri

عَبْدَ : كَأَنَّ'nin ismi

أَمِيرٌ : كَأَنَّ'nin haberi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

⁴⁴² es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi*, 1: 330.

⁴⁴³ Hâzım Hânfer, *Înâsu'n-nâs bi-Tuffâhâti Ebî Ca'fer en-Neħħâs* (b.y.: y.y., 2012), 51.

Yüzey yapı i' râbı:

كَأَنَّ : Nevâsıh edatlarından biri

عَبْدَ اللَّهِ : كَأَنَّ'nin ismi

أَمِيرٌ : كَأَنَّ'nin haberi

Derin yapı i' râbı:

عَبْدٌ : Muzâf

اللَّهِ : Muzâfileyh

عَبْدُ اللَّهِ ismi, bir özel isimdir. Yaygın yaklaşıma ve eserde geçen hali ile cümlede Abdullah özel isminin, sadece “Abd” kısmının dikkate alındığını görmekteyiz.

39. عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ مَالٌ كَثِيرٌ

(Abdullah'ın çokça malı vardır).

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁴

عِنْدَ : Haber

مَالٌ : Mübtedâ

عَبْدٌ : Muzâfileyh, عِنْدَ ise muzâfi

اللَّهِ : Muzâfileyh, عِنْدِ ise muzâfi

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

⁴⁴⁴ 'Abduddâyim, *Fennu'l-i' râb*, 29.

عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ : Haber

مَالٌ كَثِيرٌ : Mübtedâ

Derin yapı i' râbı:

عِنْدَ : Muzâf

عَبْدِ اللَّهِ : Muzâfileyh

عَبْدِ : Muzâf

اللَّهِ : Muzâfileyh

مَالٌ : Mevsûf

كَثِيرٌ : Sıfat

40. نَحْنُ اللَّذُونَ صَبَّحُوا الصَّبَاحَا يَوْمَ النُّحَيْلِ غَارَةً مِلْحَاحَا

(Biz ki en-Nuḥayl Savaşında korkusuzca, sabah erkenden, ansızın düşmana saldırdık.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁴⁵

نَحْنُ : Mübtedâ

اللَّذُونَ صَبَّحُوا : Haber

الصَّبَّاحَا يَوْمَ النُّحَيْلِ : Zarf

غَارَةً : Hal ya da mef' ûl leh

مِلْحَاحَا : Sıfat

⁴⁴⁵ Bedruddîn el-'Aynî, *el-Meḳâşıdu'n-naḥviyye*, 1: 391-393; el-Ezherî, اللذون sözcüğünü, tek başına haber olarak ele almıştır. Bk. el-Ezherî, *Şerḥu't-Taşrîḥ*, 1: 153. Şiir için ayrıca bk. İbn Hişâm, *Telḥîşu's-şevâhid*, 118; İmîl Bedî' Ya'ḳûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal*, 9: 290.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

نَحْنُ : Mübtedâ

اللُّدُونُ صَبَّحُوا الصَّبَا حَا يَوْمَ النُّحَيْلِ غَارَةٌ مَلْحَا حَا : Haber

Derin yapı i‘râbı:

اللُّدُونُ : İsm-i mevsûl

صَبَّحَ : Mâzi fiil

و : Fâil

الصَّبَا حَا : Mef‘ ûlfîh

يَوْمَ النُّحَيْلِ : Mef‘ ûlfîh

غَارَةٌ مَلْحَا حَا : Hâl / mef‘ ûlleh

غَارَةٌ : Mevsuf

مَلْحَا حَا : Sıfat

41. زَيْدٌ أَخُو عَبْدِ اللَّهِ مَجْنُونٌ بِهِ

(Abdullah’ın kardeşi Zeyd, onun için deli oluyor.)

Yukarıdaki cümlenin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁶

زَيْدٌ : Mübtedâ

أَخُو عَبْدِ اللَّهِ : Sıfat

⁴⁴⁶ Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî el-Ĥâsen b. ‘ Abdillâh b. Merzubân, *Şerĥu Kitâbi Sîbeveyh*, thk. Aĥmed Ĥâsan el-Mehdelî - ‘ Alî Seyyid ‘ Alî (Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1429/2008), 2: 382.

بِهَ : مَجْنُونٌ : Haber

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

زَيْدٌ أَخُو عَبْدِ اللَّهِ : Mübtedâ

بِهَ : مَجْنُونٌ : Haber

Derin yapı i' râbı:

زَيْدٌ : Mevsûf

أَخُو عَبْدِ اللَّهِ : Sıfat

أَخُو : Muzâf

عَبْدِ اللَّهِ : Muzâfileyh

عَبْدِ : Muzâf

اللَّهُ : Muzâfileyh

مَجْنُونٌ : Fiilimsi

بِهَ : Mef' ûlbih gayr-ı sarîh

42. جَاءَنِي رَجُلٌ أَبُوهُ عَالِمٌ

(Bana, babası alim olan bir adam geldi.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ Muḥammed b. Âb el-Ḳallâvî eş-Şenḳîfî, *Fetḥu rabbi'l-beriyye fî şerḥi Naẓmi'l-Âcurrûmiyye* (Mekke: Mektebetu'l-esedî, 1431/2010), 411-412.

رَجُلٌ : Fâil

أَبُوهُ عَالِمٌ : Sıfat

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

جَاءَ : Fiil

ي : Mef' ûlbih

رَجُلٌ أَبُوهُ عَالِمٌ : Fâil

Derin yapı i' râbı:

لِلْوَقَايَةِ : ن

رَجُلٌ : Mevsûf

أَبُوهُ عَالِمٌ : Sıfat

أَبُوهُ : Mübtedâ

عَالِمٌ : Haber

أَبُو : Muzâf

هُ : Muzâfileyh

43. يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا

“Şeytan, onları büsbütün saptırmanın yollarını arıyor.” (en-Nisâ 4/60)

Yukarıdaki âyetin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁴⁸

ضَلَالًا : Mef' ûlmutlak

بَعِيدًا : Sıfat

⁴⁴⁸ Nâşır b. ' Abdillâh el-Huveyrîni, *Mefâtîhu'l-i' râb* (er-Riyâd: Dâru's-Şumey'î, 1429/2008), 72.

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

يُرِيدُ : Fiil

الشَّيْطَانُ : Fâil

أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا : Mef‘ûlbih

Derin yapı i‘râbı:

أَنْ : Nasb eden adatlardan biri

هُوَ يُضِلُّ : Muzâri (mansûb) fiil, fâili gizli

هُمْ : Mef‘ûlbih

ضَلَالًا بَعِيدًا : Mef‘ûlmutlak

ضَلَالًا : Mevsûf

بَعِيدًا : Sıfat

44. أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّثْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ

“Oruç gecesini, kadınlarınızla birleşmeniz sizin için helal kılındı.” (el-Bakara 2/187)

Yukarıdaki âyetin i‘râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁴⁹

لَيْلَةَ : Mef‘ûlfih

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i‘râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i‘râbı:

⁴⁴⁹ el-Huveyrînî, *Mefâtîhu'l-i‘râb*, 75.

أُحِلَّ : Meçhûl fiil

الرَّوْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ : Nâib-i fâil

لَكُمْ : Mef' ûlbih gayr-i sarîh

ليلة الصيام : Mef' ûlfih

Derin yapı i' râbı:

إِلَى نِسَائِكُمْ : Mef' ûlbih gayr-i sarîh

إِلَى : Harf-i cer

نِسَائِكُمْ : Mecrûr

نِسَاءً : Muzâf

كُمْ : Muzâfileyh

ل : Harf-i cer

كُمْ : Mecrûr

لَيْلَةَ : Muzâf

الصَّيَام : Muzâfileyh

45. شَنُّوا الإِعَارَةَ فُرْسَانًا وَرُكْبَانًا

(Atlılar ve biniciler halinde saldırmak için yayılın!)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ İbn Umri Kâsım, *Tevdîhu'l-meķâşid ve'l-mesâlik*, 2: 754. Beytin birinci kısmı, فَلَيْتَ لِي بِهِنَّ قَوْمًا إِذَا, رُكْبَانًا وَرُكْبَانًا şeklinde geçmektedir. Bk. er-Rağî, *Şerhu Şâfiye*, 4: 148; Bedruddîn el-'Aynî, *el-Meķâşidu'n-naĥviyye*, 3: 1058, 1222.

شُنُوا : Fiil ve fâil

الإِعَارَةَ : Mef' ûl leh

فُرْسَانًا : Hal

وَرُجْبَانًا : Ma' tûf

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

شُنُوا : Fiil

و : Fail

الإِعَارَةَ : Mef' ûlleh

فُرْسَانًا وَرُجْبَانًا : Hal

Derin yapı i' râbı:

فُرْسَانًا : Ma' tûf 'aleyh

و : Atıf harfî

رُجْبَانًا : Ma' tûf

46. جَاءَ الطُّلَابُ إِلَّا زَيْدًا

(Zeyd hariç öğrenciler geldi.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵¹

جَاءَ : Fiil

الطُّلَابُ : Fâil

إِلَّا : İstisnâ edâtı

⁴⁵¹ er-Râcihî, *et-Taṭbîḳu'n-naḥvî*, 1: 264.

زَيْدًا : Müstesnâ

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

جَاءَ : Fiil

الطُّلَّابُ إِلَّا زَيْدًا : Fâil

Derin yapıda i' râbı:

الطُّلَّابُ : Müstesnâ minh

إِلَّا : İstisnâ edâtı

زَيْدًا : Müstesnâ

47. مَرَرْتُ بِالطُّلَّابِ إِلَّا زَيْدًا

(Zeyd hariç öğrencilere uğradım.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵²

مَرَرْتُ : Fiil ve fâil

بِالطُّلَّابِ : Câr ve mecrûr

إِلَّا : İstisnâ edâtı

زَيْدًا : Müstesnâ

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

مَرَرْتُ : Fiil

⁴⁵² er-Râcihî, *et-Taṭbîḳu'n-naḥvî*, 1: 265.

ث : Fâil

بِالطُّلَابِ إِلَّا زَيْدًا : Mefûlbih gayr-i sarîh

Derin yapı i' râbı:

ب : Harf-i cer

الطُّلَابِ : Mecnûr

الطُّلَابِ : Müstesnâ minh

إِلَّا : İstisnâ edâtı

زَيْدًا : Müstesnâ

48. رَأَيْتُ رَجُلًا لَا طَوِيلًا وَلَا قَصِيرًا

[Ne kısa ne de uzun olmayan (orta halli) bir adam gördüm.]

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵³

لَا : Nefy harfi

طَوِيلًا : Sıfat

وَلَا : Matûf (لَا طَوِيلًا)

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

رَأَيْتُ : Fiil

ث : Fâil

رَجُلًا لَا طَوِيلًا وَلَا قَصِيرًا : Mef'ûlbih

⁴⁵³ Nedîm Hüseyn Da'kûr, *el-Kavâ'idu't-ta'ibîkiyye fi'l-luġati'l-'Arabiyye*, 2. Baskı (Bejrût: Mu'essesetu Baĥsûn, 1418/1998), 340.

Derin yapı i' râbı:

رَجُلًا : Mevsûf

لَا طَوِيلًا وَلَا قَصِيرًا : Sıfat

لَا : Nefy harfi

طَوِيلًا : Ma' tûf ' aleyh

و : Atıf harfi

لَا قَصِيرًا : Ma' tûf

49. اشْتَرَيْتُ قَفِيرًا بُرًّا

(Bir ölçek buğday satın aldım.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir: ⁴⁵⁴

قَفِيرًا : Mef' ûlbih

بُرًّا : Temyîz

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

اشْتَرَيْتُ : Fiil

تُ : Fâil

قَفِيرًا بُرًّا : Mef' ûlbih

Derin yapı i' râbı:

قَفِيرًا : Mümeyyez

⁴⁵⁴ el-' Uşeymîn, *Şerhu Elfiyyeti' bni Mâlik*, 2: 536.

بُرًّا : Temyîz

50. إِنَّ الْمَرْأَةَ الْعَظِيمَةَ تُلْهِمُ الرَّجُلَ الْعَظِيمَ

(Büyük kadın, büyük adama ilham veriyor.)⁴⁵⁵

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

إِنَّ : Nasb edatı

الْمَرْأَةَ الْعَظِيمَةَ : İne'nin ismi

تُلْهِمُ الرَّجُلَ الْعَظِيمَ : İne'nin haberi

Derin yapı i' râbı:

الْمَرْأَةَ : Mevsûf

الْعَظِيمَةَ : Sıfat

تُلْهِمُ : Fiil, fâili gizli هِيَ

الرَّجُلَ الْعَظِيمَ : Mef'ûlbih

الرَّجُلَ : Mevsûf

الْعَظِيمَ : Sıfat

51. ظَنَنْتُ أَنَّكَ شَاهَدْتَ الْمَعْرِضَ

(Sergiyi izlediğini zannettim.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ c Abdullâh, *Mehârâtu'n-naḥvi ve'l-i' râb*, 260.

ظَنَّ : Fiil

تُ : Fâil

أَنَّ : Fiile benzeyen mastar harfi

ك : Enne'nin ismi

شَاهَدْتُ : Fiil ve fâil, enne'nin haberi

الْمَعْرُضَ : Mef' ûlbih

أَنَّكَ شَاهَدْتَ الْمَعْرُضَ : Zanne'nin mef' ûlbih'i

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

ظَنَّ : Fiil

تُ : Fâil

أَنَّكَ شَاهَدْتَ الْمَعْرُضَ : Zanne'nin mef' ûlbih'i

Derin yapıda i' râbı:

أَنَّ : Fiile benzeyen mastar harfi

ك : Enne'nin ismi, zamir

شَاهَدْتُ : Enne'nin haberi

شَاهَدُ : Fiil

تُ : Fâil

⁴⁵⁶ el-Antâkî, *el-Minhâc*, 18.

المعرض : Mef' ûlbiḥ

52. عالج الطبيب المريض رأسه

(Doktor hastanın kafasını muayene etti.)

Yukarıdaki cümlenin i' râbı, kaynakta geçen haliyle şu şekildedir:⁴⁵⁷

المريض : Mef' ûlbiḥ

رأس : Bedel

هـ : Muzâfileyh

Derin yapı ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde yukarıdaki cümlenin i' râbı aşağıdaki şekilde olacaktır:

Yüzey yapı i' râbı:

عالج : Fiil

الطبيب : Fâil

المريض رأسه : Mef' ûlbiḥ

Derin yapı i' râbı:

المريض : Mübdelminḥ

رأسه : Bedel

رأس : Muzâf

هـ : Muzâfileyh

⁴⁵⁷ er-Râciḥî, *et-Taṭbîḳu'n-naḥvî*, 382.

SONUÇ

Çalışmamızın birçok yerinde değindiğimiz gibi hem vezin sisteminde hem de cümle çözümlerinde ihtilaflar bizi bu çalışmaya sevketti. Biz de bu problemlere az da olsa derin ve yüzey yapı ayrımı çerçevesinde çözüm önerileri sunmaya çalıştık.

Sarf âlimleri, Arapça kelimelerin ve fiillerin kalıplarını belirlemek için *sarfî mîzân* olarak isimlendirilen bir sistem ortaya koymuşlardır. Arap dilinin kelime (i'âl, ibdâl, hazif, ziyâde vb. gibi) yapısında birtakım değişimler meydana gelmektedir. İşte bu gibi değişimleri kısa yoldan bulabilmek ve kelimeyi tanıyabilmek için belirli bir kalıp üzerinden gidilmiştir. Bu kalıp (vezin), *فَعَلَ* kalıbıdır. Fâ, kelimenin birinci; 'ayn ikinci; lâm ise üçüncü harfine karşılık gelir. Vezni belirlenen kelimeye *mevzûn* denilmiştir. Temel vezin olarak belirlenen fe' ale kalıbının harekesi, *mevzûn* kelimenin harekesine göre şekillenmektedir. Sarfî *mîzân*, kelimenin kök harfi, ziyâde harfi, harekesi gibi konularda bilgi sunmaktadır. Sarfî *mîzân*, bizi, Arap dilindeki kelimeler ile tanıştırmaktadır.

Vezin sistemi, Arap dilinin kelime yapısında meydana gelen değişimlerden etkilenmiştir. Birtakım kelimelerin vezinlerinde farklı görüş ortaya koyan âlimler olmuştur. Örneğin, *باع* ecvef fiilini aslı *بَاع*'dir. Birtakım kaideler sonucu fiil, *باع* şeklinde son halini almıştır. Bu kelimenin vezni, cumhura göre *فَعَلَ*'dir. Vezin, kelimenin aslına göre getirilmiştir. el-Curcânî ise bu tür durumlarda kelimenin vezninin son haline göre de getirilebileceğini ifade etmiştir. Son haline göre ise vezin, *فَعَلَ*'dir. *فَعَلَ* vezninde kabul ettiğimizde vezin, bize bu kelimedeki ses değişimi olduğunu göstermektedir ve vezin, bu ses değişiminden etkilenmiştir. Veznin 'aynu'l-harfinden, kelimenin 'aynu'l-harfine karşılık gelen elif (ل) harfinin, aslından olmadığını anlamaktayız.

Yine tezimizin ikinci bölümünde i'râb konusunu derin ve yüzey yapı ayrımında ele almaya çalıştık. İ'râb, kelime sonunda meydana gelen hareke değişikliğidir. Aynı zamanda i'râb, bir cümleyi öğelerine ayırmak yani cümle çözümlenmesi yapmaktır. Derin ve yüzey yapı ayrımı yapılmadığında cümleyi i'râb ederken ortada bir karışıklığın olduğu kanaatindeyiz. Örneğin, kaynaklarda isim

cümlesinin mübtedâ ve haber olmak üzere iki ögesinin olduğu zikredilir. Fakat bir isim cümlesinin i'rabı yapılırken ortaya birçok öge çıkmaktadır. İ'rabı konu alan kitaplar, örneğin, طالب الصف المجتهد كتب الدرس (Sınıfın çalışkan öğrencisi, dersi yazdı.) isim cümlesini -derin ve yüzey yapı ayrımı yapmadan- şu şekilde i'rab eder: طالب mübtedâ, الصف muzâfileyh, المجتهد sıfat, كتب fiil (faili, gizli هُوَ), الدرس mefûl bih. İsim cümlesinin iki ögesi olduğunu söyledik fakat derin ve yüzey yapı ayrımı yapılmadığından ortaya birçok öge çıkmış oldu. Aynı zamanda cümle içerisindeki terkiplerin parçalandığını da görmekteyiz. Hâlbuki kelime grupları yapı ve anlam bakımından bir bütünlük gösterir ve parçalanamaz. İşte biz de bu tür bir karışıklığı gidermek için Arapça bir cümleinin i'rabını yaparken derin ve yüzey yapı şeklinde i'rab edilmesi taraftarıyız. Nitekim bu durum için tezimizde bolca örnekler verdik.

Yukarıda ve metin içinde verdiğimiz örnekler, bize, derin yapı ve yüzey yapı ayrımının hem sarfî mîzânda hem de i'rabta, birçok problemin çözümünde ve farklı görüşlerin uzlaştırılmasında etkin bir rol oynadığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmed Câsim ʿAbdullâh. *Mehârâtu'n-naḥvi ve'l-i'râb*. ʿAmmân: Dâru'l-ḥâmid, 1431/2010.
- Altun, Mustafa. *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri*. İstanbul: MVT Yayıncılık, 2011.
- Beyrî, ʿÂdil Neẓîr– Ḥamîdî, Ḥaydar ʿAbdu ʿAlî. “Ehdâfu'l-iḳtirâdî's-şarfî”, *Mecelletu Câmi'ati Kebelei'l-ʿilmiyye* 11/4 (2013): 44-53.
- Cerîr b. ʿAtiyye, el-Ḥaṭafâ. *Dîvânu Cerîr*. Beyrût: Dâru Beyrût, 1406/1986.
- Chomsky, Noam. *Dil ve Zihin*. trc. Ahmet Kocaman. 3. Baskı. Ankara: Ankamat Matbaacılık, 2018.
- Civelek, Yakup. *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Sarf*. 26. Baskı. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Da'kûr, Nedîm Ḥuseyn. *el-Ḳavâ'idu't-tatbîkiyye fi'l-luġati'l-ʿArabiyye*. 2. Baskı. Beyrût: Mu'essesetu Baḥsûn, 1418/1998.
- Demirci, Kerim. “Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz”. *Turkhis Studies* 5/4 (2010): 291-304.
- Durmuş, İsmail. “Vezin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 77-79. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Ebû Ḥayyân el-Endelûsî. *et-Teẓyîl ve't-tekmîl fi Şerḫi Kitâbi't-Teshîl*. thk. Ḥasan Hindâvî. er-Riyâḍ: Dâru kunûzi İşbîliyye, 1426/2005.
- Ebû Ḥayyân, en-Naḥvî el-Endelusî. *el-Mubdi' fi't-taşrîf*. thk. ʿAbdulḥamîd es-Seyyid. Şafât-Kuveyt: Mektebetu'd-dâru'l-ʿurûbâti li'n-neşri ve't-tevzî', 1402/1982.
- Ebu'l-Fidâ', el-Meliku'l-Mu'eyyed ʿÎmâduddîn İsmâ'îl b. el-Efḍal ʿAlî b. el-Eyyûbî. *Kitâbu'l-Kunnâş fi fenneyi'n-naḥv ve's-şarf*. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-ʿaşriyye, 1425/2004.
- Ebu'l-Mekârim, ʿAlî. *el-Cumletu'l-ismiyye*. el-Ḳâhire: Mu'essesetu'l-Muḥtâr, 1428/2007.

- ed-Dağar, ‘Abdulğani. *Mu‘cemu’l-ğavâ‘idi’l-luğati’l-‘Arabiyye*. Dimeşq: Dâru’l-ğalem, 1406/1986.
- ed-Dağar, ‘Abdulğani. *Mu‘cemu’n-nağv*. Beyrût: Mu‘essesetu’r-risâle, 1407/1986.
- ed-Demâmîni, Muğammed b. Ebî Bekr. *Şerhu’d-Demâmîni ‘alâ Muğni’l-lebîb*. thk. Ağmed ‘Azû ‘Înâye. 2 Cilt. Beyrût: Mu‘essesetu’t-Târîhi’l-‘Arabî, 1428/2007.
- el-Anğâki, Muğammed. *el-Minhâc fi’l-ğavâ‘id ve’l-i‘râb*. Bâkistân: Mektebetu’l-buşrâ, 1432/2011.
- el-Cevcerî, Muğammed ‘Abdulmun‘im. *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*. thk. Nevvâfu’bni Cezâ’ el-Ğârîşi. 2 Cilt. el-Medînetu’l-Munevvera: el-Câmi‘atu’l-İslâmiyye, 1424.
- el-Curcânî, ‘Abdulğâhir. *Kitâbu’l-miftâh fi’s-şarf*. thk. ‘Ali Tevfîğ el-Ğamed. Beyrût: Mu‘essesetu’r-risâle, 1407/1987.
- el-Curcânî, ‘Alî b. Muğammed es-Seyyid. eş-Şerîf *Mu‘cemu’t-ta‘rifât*. thk. Muğammed Şiddîğ el-Minşavî. Ķâhire: Dâru’l-fağîle, ts.
- el-Ehdel, Vecîhuddîn es-Seyyid ‘Abdurrağmân b. Muğammed. *el-Î‘râb ‘an fenni’l-i‘râb*. 6. Baskı. Cidde: el-Mecmû‘atu’l-i‘lâmiyye, 1413.
- el-Enbârî, Kemâluddîn Ebî’l-Berakât Abdurrağmân b. Muğammed b. Ebî Sa‘îd en-Nağvî. *el-Înşâf fi mesâili’l-ğulâf beyne’n-nağviyyîne’l-Başriyyîne ve’l-Ğûfiyyîne*. thk. Muğammed Muğyiddîn ‘Abdulğamîd. 2 Cilt. b.y.: Dâru’l-fîkr, ts.
- el-Enbârî, ‘Abdurrağmân b. Muğammed b. ‘Abdillâh. *Esrâru’l-‘Arabiyye*. thk. Muğammed Ķuseyn Şemsuddîn. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1418/1997.
- el-Esmer, Râcî. *el-Î‘râb*. Beyrût: Dâru’l-Cîl, ts.
- el-Eşmûnî. *Şerhu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfîyyeti’bni Mâlik*. thk. Muğammed Muğyiddîn ‘Abdilğamîd. 3 Cilt. Beyrût: Daru’l-kutubi’l-‘Arabî, 1955.
- el-Ezherî, Ķâlîd b. ‘Abdillâh. *Şerhu’t-Taşriğ ‘ala’t-Tavâğih*. Muğammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1421/2000.
- el-Fağlî, ‘Abdulğadî. *Dirâsât fi’l-i‘râb*. Cidde: Tehâme, 1405/1984.

- el-Fâhîrî, Sâlih Selîm. *Taşrîfu'l-ef'âl ve'l-meşâdir ve'l-muştekkât*. el-Ğâhire: y.y., 1996.
- el-Fâkihî, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Aḥmed el-Mekkî. *Mucîbu'n-nidâ ilâ şerḥi Kâtri'n-nedâ*. thk. Mu'min 'Umer Muhammed el-Bedârîn. 'Ammân: ed-Dâru'l-'Uşmâniyye, 1429/2008.
- el-Ferâhîdî, Ḥalîl b. Aḥmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. 'Abdulḥamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1424/2003.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Ğâmûsu'l-Muḥîṭ*. el-Ğâhire: Dâru'l-ḥadîs, 1429/2008.
- el-Ğalâyînî, Muştafâ. *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*. 30. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Mektebetu'l-'aşriyye, 1414/1994.
- el-Ğuneymân, Ḥassân b. 'Abdillah. *el-Vâḍḥ fi's-şarf*, erişim: 05 Nisan 2019 (Elektronik kitap) <http://al-dirassa.com/files/الواضح%20في%20الصرف.pdf>
- el-Ḥadîşî, Ḥadîce. *Ebniyetu's-şarf fi kitâbi Sibeveyh*. Bağdâd: Mektebetu'n-neḥḍa, 1965.
- el-Ḥâfiz, Yâsîn - Sulṭânî, Muhammed 'Alî. *İṭḥâfu't-ṭarf fi 'ilmi's-şarf*. 2. Baskı. Dimeşq: Dâru'l-'aşâ'-Dâru iḳbâl, 1996-2000.
- el-Ḥalvânî, Muhammed Ḥayr. *el-Vâḍḥ fi 'ilmi'n-naḥv*. 6. Baskı. Beyrût-Dimeşq: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1421/2000.
- el-Ḥalvânî, Muhammed Ḥayr. *el-Vâḍḥ fi 'ilmi's-şarf*. 4. Baskı. Dimeşq: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1407/1987.
- el-Ḥamlâvî, Aḥmed b. Aḥmed. *Şeza'l-'urf fi fenni's-şarf*. thk. Naşrullah 'Abdurrahmân Naşrullah. er-Riyâḍ: Mektebetu'r-ruşd, ts.
- el-Ḥarbî, 'Abdu'azîz b. 'Alî. *el-Ğara'belânetu fi fenni's-şarf*. Beyrût: Dâru'bni Ḥazm, 1433/2012.
- el-Hâşimî, Aḥmed. *el-Ğavâ'idu'l-esâsiyye li'l-luġati'l-'Arabiyye*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye – Dâru'l-fikr, ts.
- el-Ḥavş, Aḥmed. *Ḳişşatu'l-i'râb*. 4. Baskı. Dimeşq: el-Maṭba'atu'l-'ilmiyye, 1987.

- el-Huveyrînî, Nâşir b. ‘Abdillâh. *Mefâtihu’l-i‘râb*. er-Riyâd: Dâru’ş-Şumey‘î, 1429/2008.
- el-Ğazvînî, el-Ĥatîb. *el-Îdâh fî ‘ulûmi’l-belâġa*. thk. Muĥammed ‘Abdulmun‘im Ĥafâcî. 2 Cilt. 3. Baskı. el-Ğâhire: el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-turâs, 1413/1993.
- el-Ker‘âvî, Mu‘tî Ceber. *Keyfe tete‘allemu’l-i‘râb*. 2. Baskı. Bağdâd: Mektebetu’n-Nehda, 1984.
- el-Lubedî, Muĥammed Semîr Necîb. *Mu‘cemu’l-muĥtalaĥâti’n-naĥviyye ve’s-sarfiyye*. Beyrût: Mu‘essesetu’r-rîsâle-Dâru’l-furġân, 1405/1985.
- el-Luġavî, Ebu’l-Ĥuseyn Aĥmed b. Zekerîyyâ er-Râzî. *eş-Şâhibî fî fiġhi’l-luġati’l-‘Arabiyye ve mesâ‘ilihâ ve suneni’l-‘Arabi fî kelâmiĥâ*. thk. ‘Umer Fârûġ et-Tabbâ‘. Beyrût: Dâru’l-ma‘ârif, 1414/1993.
- el-Mellâĥ, Yâsir. *İktisâbu mehârati’l-i‘râb*. Beyti Laĥm: Dâru’l-beyân, 2003.
- el-Meydânî, ‘Abdurrahmân Ĥasan Ĥabenneke. *el-Belâġatu’l-‘Arabiyye ususuhâ ve ‘ulûmuhâ ve funûnuha*. 2 Cilt. Dimeşġ: Dâru’l-Ğalem, 1416/1996.
- el-‘Âyid, Suleymân b. İbrâĥîm. “İĥtimâlû’s-şûrati’l-lafziyye li-ġayri vezn”. *Mecelletu Câmi‘ati Ummi’l-Ğurâ* 3 (1410): 96-144.
- el-‘Aynî, Bedruddîn Maĥmûd b. Aĥmed b. Mûsâ. *el-Meġâşidu’n-naĥviyye fî şerhi Şevâhidi şurûĥi’l-Elfiyye*. thk. ‘Alî Muĥammed Fâĥir v.dġr. 4 Cilt. el-Ğâhire: Dâru’s-Selâm, 1431/2010.
- el-‘Aynî, Bedruddîn Maĥmûd b. Aĥmed b. Mûsâ. *el-Meġâşidu’n-naĥviyye fî şerhi şevâhidi şurûĥi’l-Elfiyye*. thk. ‘Alî Muĥammed Fâĥir-v.dġr. 4 Cilt. el-Ğâhire: Dâru’s-Selâm, 1431/2010.
- el-‘Uşeymîn, Muĥammed b. Şâlih. *Şerĥu Elfiyyeti’bni Mâlik*. 2 Cilt. er-Riyâd: Mektebetu’r-ruşd, 1434.
- el-‘Uyûnî, Ebû ‘Abdil‘azîz Suleymân. *el-Muvaġta’ fî’l-i‘râb*. er-Riyâd: y.y., 1427/2006.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak, 2009.
- Ergüven, Şehabettin. “Arap Dilinde Lahn’nın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Ocak 2007): 155-183.

- er-Râcihî, ‘Abduh. *et-Taṭbîḳu’n-naḥvî*. er-Riyâd: Mektebetu’l-Me‘ârif, 1999.
- er-Râcihî, ‘Abduh. *et-Taṭbîḳu’s-şarfi*. Beyrût: Dâru’n-nehḍati’l-‘Arabiyye, ts.
- er-Rağî, Rağıyyuddîn Muḥammed b. el-Ḥasen el-Esterâbâdî en-Naḥvî. *Şerḫu Şâfiyeti’bni’l- Ḥâcib*. thk. Muḥammed Nûr Ḥuseyin ve.dğr. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1402/1982.
- eş-Şâlih, eş-Şubhî. *Dirâsât fî fiḳḫi’l-luġa*. Beyrût: Dâru’l-‘ilmi li’l-melâyîn, 2009.
- es-Samerrâ’î, Fağl Şâlih. *el-Cumletu’l-‘Arabiyye te lîfuhâ ve aḳsâmuhâ*. 2. Baskı. ‘Ummân: Dâru’l-fıkr, 1427/2007.
- es-Sâmerrâ’î, Muḥammed Fâğıl. *en-Naḥvu’l-‘Arabî aḥkâm ve me‘ânî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’bni Keşîr, 1435/2014.
- es-Sâmerrâ’î, Muḥammed Fâğıl. *eş-Şarfû’l-‘Arabî aḥkâm ve me‘ân*. Beyrût: Dâru’bni Keşîr, 1434/2013.
- es-Sa‘dî, ‘Abdulḳâdir b. ‘Abdirraḥmân. “Ehdâfu’l-i‘râb ve şılatuhû bi’l-‘ulûmi’s-şer‘iyyeti ve’l-‘Arabiyye”, *Mecelletu câmi‘ati Ummi’l-ḳurâ li’l-‘ulûmi’s-şer‘iyye ve’l-luġati’l-‘Arabiyye ve âdâbihâ* 15/27 (Cemâdiye’s-şâniye 1424): 565-598.
- eş-Şâyig, Muḥammed b. el-Ḥasen. *Kitâbu’l-Lemḥa fî şerḫi’l-Mulḥa*. thk. İbrâhîm b. Sâlim eş-Şâ‘idî. 2 Cilt. el-Medînetu’l-Munevvera: el-Câmi‘atu’l-İslâmiyye, 1424/2004.
- eş-Şemânînî, ‘Umer b. Şâbit. *Şerḫu’t-taşrîf*. thk. İbrâhîm b. Suleymân el-Be‘îmî. er-Riyâd: Mektebetu’r-Ruşd, 1419/1999.
- es-Sîrâfî, Ebû Sa‘îd el-Ḥasen b. ‘Abdillâh b. Merzubân. *Şerḫu Kitâbi Sîbeveyh*. thk. Aḫmed Ḥasan el-Mehdelî ve ‘Alî Seyyid ‘Alî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye.
- es-Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurraḥmân b. Ebî Bekr. *Hem‘u’l-hevâmi‘ fî şerḫi Cem‘i’l-cevâmi‘*. 3 Cilt. thk. Aḫmed Şemsuddîn. Beyrût: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1418/1998.
- es-Suyûtî, ‘Abdurraḥmân Celâluddîn. *el-Muḫzir fî ‘ulûmi’l-luġati ve envâ‘ihâ*. Muḥammed Ebu’l-Fağl İbrâhîm-v.dğr. 2 Cilt. Beyrût: Menşûrâtu’l-mektebeti’l-‘Arabiyye, 1986.

- eş-Şâfi'î, İbn Cemâ' a Ebî Bekr b. 'Abdilazîz b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Sa' dillâh Ebû Abdillâh el-Kinânî el-Ḥamevî el-Mısrî. *Şerḥu Nuketi'bni Hişâm el-Mısrî min Kavâ'idi'l-i'râb*. thk. es-Seyyid Aḥmed Muḥammed er-Râdî. el-Ḳâhire: Mektebetu's-seḳâfeti'd-dîniyye, 1430/2009.
- eş-Şâṭibî, Ebû İshâḳ İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Maḳâşidu's-şâfiyye fî şerḥi'l-Ḥulâşati'l-kâfiyye*. thk. Muḥammed İbrâhîm el-Bennâ. 10 Cilt. Mekketu'l-Mukerrama: Câmi'atu Ummi'l-ḳurâ, 1428/2007.
- eş-Şâyib, Fevzî Ḥasan. *Te'emmulâtun fî ba'ḍi zevâhiri'l-ḥazfi's-şarfi*. b.y.: y.y., 1989.
- eş-Şemsân, Ebû Evs İbrâhîm. *Durûs fî 'ilmi't-taşrif*. 2 Cilt. 3. Baskı. er-Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 1425/2004.
- eş-Şenḳîṭî, Muḥammed b. Âb el-Ḳallâvî. *Fetḥu rabbi'l-beriyye fî şerḥi Nazmi'l-Âcurrûmiyye*. Mekke: Mektebetu'l-esedî, 1431/2010.
- eṭ-Ṭâ'î, Muḥammed b. Mâlik. *Î'câzu't-ta'rîf fî 'ilmi't-taşrif*. thk. Muḥammed 'Uşmân. el-Ḳâhire: Mektebetu's-seḳâfetu'd-dîniyye, 1430/2009.
- eṭ-Taṇṭâvî, Muḥammed. *Taşrifu'l-esmâ'*. Kuveyt: Dâru'z-zâhiriyye, 1438/2017.
- eṭ-Taṛîfî, Yûsuf 'Atâ. *el-Vâfi fî kavâ'idi's-şarfi'l-'Arabî*. 'Ammân: el-Ehliyye li'n-neşri ve't-tevzî', 2010.
- ez-Zebîdî, Muḥammed Murtaḍâ el-Ḥuseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-ḳâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Maṭba'atu ḥukûmeti'l-Kuveyt, 1408/1987.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Ḳâsım. *el-Îḍâḥ fî 'ileli'n-naḥv*. thk. Mâzin el-Mubârek. 3. Baskı Beyrût: Dâru'n-nefâ'is, 1399/1979.
- ez-Zencânî, 'İzzuddîn Ebu'l-Me'âlî 'Abdilvehhâb b. İbrâhîm. *Taşrifu'l-'izzî*. Cidde: Dâru'l-minhâc, 1428/2008.
- ez-Zîn, Semîḥ 'Âṭîf. *el-Î'râb fî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-bennânî, 1405/1985.
- Faḥruddîn Ḳabâve. *Taşrifu'l-esmâ' ve'l-ef'âl*. 2. Baskı. Beyrût: Mektebetu'l-me'ârif, 1408/1988.
- Feyyâḍ, Suleymân. *en-Naḥvu'l-'aşrî*. b.y.: Merkezu'l-Ehrâm li't-tercemeti ve'n-neşr, ts.

- Güler, İsmail. *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri*. 2. Baskı. İstanbul: İSAM, 2015.
- Hâmid, Hammâde ' Abdillâh. *el-Î'râbu'l-vâdîh kâvâ'id ve meharât ve nuşûş mu'rabe*. el-Ûāhire: Mektebetu'l-âdâb, 1433/2011.
- Hanfer, Hâzîm. *Înâsu'n-nâs bi-Tuffâhati Ebî Ca'fer en-Neħħâs*. b.y.: y.y., 2012.
- Hassân Gâzi es-Sa'dî, "el-Mîzân eş-şarfî 'inde'l-muħdeşîne", Kulliyetu'd-dirâseti'l-ulyâ, Câmi'atu Bâbil. Erişim: 21 Nisan 2019. 02.11.2019 http://www.uobabylon.edu.iq/uobcoleges/service_showarticle.aspx?fid=19&pubid=6487.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Fetħ 'Uşmân en-Naħvî. *el-Munşif li-Kitâbi't-Taşrif*. thk. İbrâhîm Muştafâ-' Abdullâh Emîn. 3 Cilt. b.y.: Dâru ihyâ'i't-turâşi'l-kaďîm, 1373/1954.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Fetħ 'Uşmân. *el-Ĥaşâ iş*. thk. Muħammed 'Alî en-Neccâr. 3 Cilt. b.y.: el-Mektebetu'l-ilmîyye, ts.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Aħmed b. Zekerîyyâ. *Mu'cemu meķâyisi'l-luĝa*. Beyrût: Dâru ihyâ'i't-turâşi'l-'Arabî. 2001.
- İbn Hişâm el-Enşârî. *Muĝni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arîb*. thk. Muħammed Muħyiddîn 'Abdulħamîd. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-aşriyye, 1411/1991.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Ebû Muħammed ' Abdullâh b. Yûsuf el-Enşârî. *Tehlîşu's-şevâhid ve tehlîşu'l-fevâ'id*. thk. 'Abbâs Muştafâ eş-Şâlihî. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'Arabî, 1986.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Ebû Muħammed ' Abdullâh b. Yûsuf en-Naħvî. *Şerħu Şuzûri'z-zehab fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. thk. Muħammed Ebû Faďl 'Âşûr. 2 Cilt. Beyrût: Dâru ihyâ'i't-turâşi'l-'Arabî, 1422/2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muħammed ' Abdullâh Cemâluddîn b. Yûsuf b. Aħmed b. ' Abdullâh el-Enşârî el-Mışrî. *Evďaħu'l-mesâlik ilâ elfîyyeti'bn-i Mâlik*. thk. Muħammed Muħyiddîn el-Ĥamîd. 4 Cilt. Beyrût: Menşûrâtu'l-mektebetu'l-aşriyye, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muħammed ' Abdullâh Cemâluddîn el-Enşârî. *Şerħu Kaţri'n-nedâ ve belli's-şadâ*. 4. Baskı. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmîyye, 1425/2004.

- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. thk. ' Abdullâh ' Alî el-Kebîr v.dğr. 55 Cilt. el-Ğâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İbn ' Aġîl, Bahâ'uddîn ' Abdullâh el-' Uġaylî el-MıŖrî el-Hemdânî. *Ŗerġu'bni ' Aġîl*. thk. Muġammed Muġyiddîn ' Abdulġamîd. 4 Cilt. 20. Baskı. el-Ğâhire: Dâru't-turâŖ, 1400/1980.
- İbn ' Aġîl, Bahâ'uddîn. *el-Musâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*. thk. Muġammed Kâmil Berakât. 4 Cilt. b.y.: Câmî'atu ummi'l-ġurâ, 1982.
- İbn ' UŖfûr el-İŖbîlî. *el-Mumti' fî't-taŖrîf*. thk. Faġruddîn Ķabâve. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-ma' rife, 1407/1987.
- İbn ' UŖfûr, Ebu'l-Ĥasen Alî b. Mu'min b. Muġammed b. ' Alî el-Ĥaġramî el-İŖbîlî. *el-Muġarreb*. thk. ' Âdil Aġmed ' Abdulmevcûd-' Alî Muġammed Mu'aveġ. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1418/1998.
- İbn Ummi Ķâsım. *Tevġġu'l-meġâsıd ve'l-mesâlik bi-Ŗerġi Elġiyyeti'bni Mâlik*. thk. ' Abdurraġmân ' Alî Suleymân. 6 Cilt. el-Ğâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1422/2001.
- İbn Ya'îŖ, Muvaffaġuddîn Ebu'l-Beġâ Ya'îŖ b. ' Alî b. Ya'îŖ el-MevŖilî. *Ŗerġu'l-MufaŖŖal li'z-ZemaġŖerî*. thk. İmîl Bedî' Ya'ġûb. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1422/2001.
- İbn Ya'îŖ. *Ŗerġu'l-Mulûkî fî't-taŖrîf*. thk. Faġruddîn Ķabâve. Ĥaleb: el-Mektebetu'l-'arabiyye, 1393/1973.
- İbnu'l-EŖîr, el-Mubârek b. Muġammed eŖ-Ŗeybânî el-Cezerî Ebu's-Se'âdât Mecduddîn. *el-Bedî' fî 'ilmi'l-'Arabiyye*. thk. Ŗâlih Ĥuseyn el-' Âyid. 2 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ummi'l-ġurâ, 1421.
- İbnu'l-Ĥâcib, Cemâluddîn Ebî ' Amr ' UŖmân b. ' Umer ed-Devînî en-Naġvî. *eŖ-Ŗâfiye fî 'ilmi't-taŖrîf*. thk. Ĥasan Aġmed el-UŖmân. Mekke el-Mukerrame: el-Mektebetu'l-Mekkîyye, 1415/1995.
- İbnu'l-Ĥâcib, Cemâluddîn ' UŖmân b. ' Umer b. Ebî Bekr el-MıŖrî el-'İsnevî el-Mâlikî. *el-Kâfiye fî 'ilmi'n-naġv ve'Ŗ-Ŗâfiye fî 'ilmi't-taŖrîf ve'l-ġaġ*. thk. Sâlih ' Abdul'azîm eŖ-Ŗâ'ir. Beyrût: Mektebetu'l-âdâb, 2010.

- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr b. Muhammed b. Sehl en-Nahvî el-Bağdâdî. *el-Uşûl fi'n-naħv*. thk. 'Abdulhuseyn el-Fetlî. 3. Baskı. 3 Cilt. Beyrût: Mu'essesetu'r-risâle, 1996.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl en-Nahvî. *el-Uşûl fi'n-Naħv*. thk. Muhammed 'Uşmân. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-dîniyye, 1430/2009.
- İmîl Bedî' Ya'ķüb. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi şevâhidi'l-'Arabiyye*. 14 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1417/1996.
- İmîl Bedî' Ya'ķüb. *Mevsû'atu 'ulûmi'l-luġati'l-'Arabiyye*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1427/2006.
- İmîl Bedî' Ya'ķüb. *Mu'cemu'l-evzâni's-şarfıyye*. Beyrût: 'Âlemu'l-kutub, 1413/1993.
- Kılıç, Hulûsi. "Şarf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mehmet Zihni Efendi. *el-Munteħab fi kavâ'idî's-şarf*. İstanbul: Ö. Ziya Berlivanlı, ts.
- Mektebetu's-şafveti. *el-Murşîd fi'l-i'râb ve'l-kavâ'idü'l-esâsiyye li'l-luġati'l-'Arabiyye*. b.y.: Mektebetu's-şafveti, 2007.
- Muhammed Muħyiddîn b. 'Abdilhamîd. *Durûsi't-taşrîf*. Beyrût: el-Mektebetu'l-'aşriyye, 1416/1995.
- Mutçalı, Serdar. "Şarf". *Arapça-Türkçe Sözlük*. 478-480. İstanbul: Daġarcık, 1995.
- Müldür, Fatih. Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı. *Kaygı Uludaġ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Güz 2016): 60-74.
- Nalçakan, Zübeyt. *Arapça ve Türkçede İsim ve Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2008.
- 'Abbâs Ĥasan. *en-Naħvu'l-vâfi*. 4. Cilt. 3. Baskı. Mışır: Dâru'l-me'ârif, 1974.
- 'Abduddâyim, Aħmed Muhammed. *Fennu'l-i'râb*. 3. Baskı. el-Kâhire: Mektebetu'z-Zehrâ', 1992.

- ‘Abdulganî, Eymen Emîn. *eş-Şarfü'l-kâfi*. el-Ğâhire: Dâru't-tevfîkîyye li't-turâs, 2010.
- ‘Abdullâh Câdu'l-Kerîm, “el-Mîzânu's-şarfi”. Erişim: 20 Haziran 2019, <https://www.shomosnews.com/الميزان-الصرفي/>.
- ‘Abdullaţîf, Muḥammed Ḥamâse. *Binâ 'u'l-cumleti'l-'Arabiyye*. el-Ğâhire: Dâru Ğarîb, 2003.
- ‘Abdul‘alîm İbrâhîm. *Teysîru'l-ibdâl ve'l-i'lâl*. el-Ğâhire: Mektebetu ğarîb, 1389/1969.
- ‘Abdul‘azîm Fethî Ḥalîl. *İ'râbu cuz î kad semi'a*. el-Ğâhire: Mektebetu'l-Âdâb, 1425/2004.
- ‘Abdul‘azîz, Cemâl. *Ķavâ'idu's-şarf*. 4. Baskı. Sulţânatu ‘Ammân: Vizâretu'l-evĶâf ve's-su'ûnu'd-dîniyye, 1433/2012.
- ‘Afeş, Muḥammed ‘Alî. *Mu'înu't-ṭullâb fi Ķavâ'idî'n-naḥvi ve'l-i'râb*. Beyrût: Dâru's-şarĶi'l-'Arabî, 1412/1992.
- ‘İbâde, Muḥammed İbrâhîm. *el-Cumletu'l-'Arabiyye mukevvinâtuhâ envâ'uhâ taḥlîluhâ*. el-Ğâhire: Mektebetu'l-Âdâb, 2001.
- ‘Îyd, Muḥammed. *en-Naḥvu'l-muşaffâ*. el-Ğâhire: Mektebetu's-Şebâb, 1975.
- Onan, Bilginer. “Derin Yapı Yüzey Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması”. *Ana Dili Eğitim Dergisi* 3/3 (Temmuz 2015): 91-110.
- Sevinç, Resul. *Arap Dilinde Cümle Yapısı ve Biçimi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Uşmân b. Ķanber. *el-Kitâb*. thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn. 5 Cilt. 2. Baskı. el-Ğâhire: Mektebetu'l-ĥâncî, 1402/1982.
- Sulţânî, Muḥammed ‘Alî. *et-TaṭbîĶu'l-luĶavî eş-şarfi ve'n-naḥvî ve'l-belâĝî ve me'ânî'l-edevât*. DimeşĶ: Dâru'l-'aşâ, 1425/2004.
- Şâhîn, ‘Abduşşabûr. *el-Minhecu's-şavtî li'l-bunyeti'l-'arabiyye*. Beyrût: Mu'essesetu'r-risâle, 1400/1980.

- Şemsuddîn, İbrâhîm. *el-İ‘râb li-kulli’l-merâhil*. Beyrût: Mu‘essesetu’l-e‘lamî, 1430/2009.
- Şevkî Dayf v.dğr. *el-Mu‘cemu’l-vasîf*. 4. Baskı. b.y.: Mektebetu’ş-şurûkî’d-
duveliyye, 1425/2004.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arapça Kompozisyon Çalışma Defteri Açıklamalı Rehberi* (Rağbet Yayınları, 2019), Ek 19: İsim Tamlaması (Muzâf+Muzâf İleyh).
- Şimşek, Mehmet Ali. “Arap Dilinde İ‘râb’ın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü”. *Nüşa Dergisi* 6/22 (Yaz 2006): 25-48.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Çokanlamlılık ve Karine İlişkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*. Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2006.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arapçada Zaman Kalıpları Kullanım Alanları Türkçedeki Zamanlarla Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1997.
- Temâm Hâssân. *el-Luğatu’l-‘Arabiyye ma‘nâhâ ve mebnâhâ*. b.y.: Dâru’ş-şekâfe, 1994.
- Vâfi, ‘Alî ‘Abdulvâhid. *Fıkhü’l-luğa*. 3. Baskı. Mısr: Nehda, 2004.
- Yakût, Maḥmûd Suleymân. *eş-Şarf u’t-ta‘lîmî ve’t-taṭbîkî fi’l-Kur‘âni’l-Kerîm*. Kuveyt: Mektebetu’l-menâri’l-İslâmiyye, 1420/1999.
- Zureyḳ, Nâdiye. *el-Mîzânu’ş-şarfî ve eşeruhu fî taṭavvuri’l-luğati’l-‘Arabiyyeti ve numuvvihâ dirâsetun istiḳrâ‘iyyetun taḥlîliyye*. Yüksek Lisans Tezi, eş-Şehîd Ḥamma Laḥḍar Üniversitesi, el-Vâdî/Cezâir: y.y., 2017.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ahmet KILIÇ
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 17.01.1992
e-posta : ahmet.kilic@erzincan.edu.tr

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2016

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2016-2018	MEB	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı : Arapça